

**Департамент освіти і науки
Київської обласної державної адміністрації
Комунальний навчальний заклад Київської обласної ради «Київський
обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів»
Музей історії освіти Київщини**

Київщина: історія рідного краю

**Матеріали обласної науково-практичної конференції
«Красзнавчі читання імені Лаврентія Похилевича»**

14 травня 2020 року

Біла Церква 2020

УДК 908(477.41)

Київщина: історія рідного краю: матеріали обласної науково-практичної краєзнавчої конференції "Краєзнавчі читання імені Лаврентія Похилевича" / упорядники: В. С. Перерва, О. Д. Рокицька. – Біла Церква: КНЗ КОР «КОПОПК», 2020. – 226 с.

*Рекомендовано до друку
науково-методичною радою КНЗ КОР "Київський обласний інститут
післядипломної освіти педагогічних кадрів"
(протокол № 3 від 30 квітня 2020 року)*

Рецензенти:

Д. І. Пащенко, професор кафедри педагогіки, психології та менеджменту освіти КНЗ КОР "Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів", доктор педагогічних наук, професор;

Д. О. Карпуть, доцент кафедри теоретико-правових та соціально-гуманітарних дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету, кандидат історичних наук

Літературний редактор: *С. І. Мірошник*, доцент кафедри суспільно-гуманітарної освіти КНЗ КОР "Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів", кандидат педагогічних наук

У збірнику представлено матеріали, презентовані науковцями, освітянами, краєзнавцями, музеєзнавцями Київщини в ході обласної науково-практичної краєзнавчої конференції "Київщина: історія рідного краю". У дослідженнях на основі архівних, історичних і науково-педагогічних джерел висвітлено пам'ятки історії й культури, історико-культурні процеси, визначні події Київщини, особливості становлення та функціонування закладів освіти в різні періоди розвитку, особливу увагу приділено відомим особистостям, які проживали або працювали в різні періоди на Київщині, та сучасним героям, захисникам України.

Видання призначене для науково-педагогічних працівників, краєзнавців, учнів закладів загальної середньої та позашкільної освіти, методичних працівників, студентів закладів вищої освіти, усіх тих, кому не байдужі питання історії рідного краю.

Зміст

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ, ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ КИЇВЩИНИ	7
Бурлака С. І. «Козача Рада Правобережної України» – спроба антибільшовицького повстання (1921-1922 рр.)	7
Степаніцька О. М. Історико-культурні процеси на Фастівщині в період розквіту Київської Русі (X-XII ст.)	18
Плівачук К. В. Історія культових пам'яток міста Сквири	26
Цимбалюк В. І. Історія гімназійної освіти в місті Сквирі	34
Стародуб О. В. Боротьба більшовиків з українським повстанським рухом на Білоцерківщині навесні – влітку 1919 року	42
Рокицька О. Д. 3 історії становлення й розвитку Білоцерківського педучилища: 1910-1920 рр.; 1920-1949 рр.; 1986-2020 рр. (до 100-річчя педагогічного закладу освіти)	48
Жлуктенко Н. В. Національний музей-меморіальний комплекс «Букринський плацдарм»	60
Копил Л. М. Свято-Михайлівський храм – духовний осередок життя селища Бородянки	70
Яременко Л. В. Спасибі, любий вчителю, за те, чого з любов'ю людство ти навчаєш	79
РОЗДІЛ 2. ВИДАТНІ ОСОБИСТОСТІ В ІСТОРІЇ РІДНОГО КРАЮ	91
Букет Є. В. Доля учасників Коліївщини на засланні	91
Перерва В. С. Використання наукових досліджень Л. Похилевича в освітньому процесі: історія та сучасність	104
Рокицька О. Д. Культурно-освітня, громадська та церковна діяльність О. П. Крижановського	115
Бондар А. В. Модест Левицький – учитель Білоцерківської гімназії, письменник, просвітянин, громадський діяч	125
Чернецький Є. А. До біографії Надії Шендрик: архівна альтернатива 1944 року та її документальне відзеркалення	134
Книш С. С. Кривавий протест за колючим дротом Норильського Горлагу (спогади колишнього політв'язня М. Б. Барбона)	142
Кармазін А. О. Василь Миколайович Ремесло – наукова гордість Київщини	151

Шермет О. П. Анатолій Прохоренко – поет, науковець, громадський діяч	159
Ратошнюк В. В. Життя і творчість Володимира Борошенка	167
Пашенко Д. І. Долі членів родини студентки-заочниці, яка здобувала фахову підготовку в Білоцерківських педагогічних закладах освіти	171
Горна Л. П. Любов, сильніша за зброю: декабристка ХХІ століття	179
Кацан О. С. «Патрон у звільнення рідного Луганська». Луганчанка Алла Єрмолова: волонтерка з Борисполя.....	186
РОЗДІЛ 3. ГЕРОЇЗМ ЗАХИСНИКІВ УКРАЇНИ	196
Баран Ю. Ю. Любили. Вірили. Чекали. Руслан Присяжнюк – кіборг «Шаман»	196
Некрасова І. М. Назаренко Володимир Вікторович – позивний «Квадрат»	203
Учителі Київщини – захисники України, гордість держави: нариси про педагогів Київщини, учасників АТО / ООС	208

ПЕРЕДМОВА

Здобуття Україною незалежності стало могутнім стимулом відродження духовності й історичної пам'яті народу. Стали можливими й розширилися межі наукового пошуку й коло людей, причетних до вивчення і збереження багатовікових культурних традицій, правдивих історичних джерел в Україні. На тлі загального посилення інтересу суспільства до витоків духовності з кожним роком примножується потенціал та урізноманітнюються функції краєзнавства, зростає його виховна роль. На рубежі тисячоліть, у період переоцінки цінностей і творення нових форм людського співжиття, виховний і об'єднувальний потенціал «малої історії» стає особливо вагомим.

У реформуванні сучасної національної освіти в Україні потрібно враховувати позитивні тенденції становлення й розвитку історичного краєзнавства. Історія краю або краєзнавство – один із найцікавіших напрямів сучасної науки, яка, своєю чергою, є однією з головних у освіті. Це зумовлено тим, що ніколи не вичерпається допитливість людини, яка прагне дізнатися, що відбувалося на землі, де вона народилася й живе, як жили її прародичі. Минуле, сьогодення й майбутнє тісно пов'язані, а пізнати давнину зможемо лише тоді, коли вивчимо історію рідного краю. Великий філософ Г. Сковорода стверджував: «Пізнай свій край..., себе, свій рід, свій нарід, свою землю, і ти побачиш свій шлях у життя».

Предметом вивчення й дослідження учасників обласної науково-практичної краєзнавчої конференції «Київщина: історія рідного краю» є історія рідного краю в цілому, різних періодів його становлення й розвитку: від часу Коліївщини до сучасних подій на Сході України. У представлених матеріалах на основі архівних, історичних і науково-педагогічних джерел висвітлено пам'ятки історії й культури, історико-культурні процеси, визначні події Київщини, особливості становлення та функціонування закладів освіти в різні періоди розвитку, особливу увагу приділено відомим особистостям, які проживали або працювали в різні періоди на Київщині, та сучасним героям, захисникам України.

У збірнику подано матеріали наукових досліджень, презентовані учасниками краєзнавчих читань імені Лаврентія Похилевича – провідними науковцями й дослідниками краєзнавчої справи в Україні: Є. А. Чернецьким, В. С. Перервою, Є. В. Букетом, С. І. Бурлакою, Д. І. Пащенко, К. В. Плівачук, О. В. Стародубом, – а також методистами, педагогами, істориками, бібліотекарями, краєзнавцями й музеєзнавцями.

Представлення й популяризація розвідок з історії рідного краю й освіти Київщини сприятимуть відродженню і продовженню справи славетного краєзнавця ХІХ століття Лаврентія Похилевича, використанню результатів краєзнавчих досліджень в освітньому процесі.

РОЗДІЛ 1

ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ, ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ КИЇВЩИНИ

*Бурлака Сергій Іванович,
провідний редактор відділу інформаційно-краєзнавчої роботи
Білоцерківської ЦБС, кандидат історичних наук, доцент*

«Козача Рада Правобережної України» – спроба антибільшовицького повстання (1921-1922 рр.)

Історія антибільшовицького повстанства 1921-1922 років дотепер залишається однією з недостатньо вивчених сторінок Української революції, викликаючи палкі дискусії серед науковців. Це повною мірою стосується виникнення та діяльності «Козачої Ради Правобережної України» (далі – «Козача Рада»), яка прагнула стати одним із центрів керівництва повстанськими силами в УСРР після розгрому більшовиками в червні 1921 року Всеукраїнського Центрального Повстанського Комітету (далі – ВЦПК)* та поразки Другого Зимового походу* того ж року. Представлені в українській історіографії відомості часто є дискусійними, а то й суперечливими, потребують критичного аналізу та залучення нових документальних джерел. Таким чином, дослідження проблеми створення та діяльності «Козачої Ради» залишається **актуальним** і містить чимало нерозкритих обставин. Зокрема, не названо підстав обрання саме Білої Церкви як центру повстанського руху на Правобережжі, не вивчено персональну роль керівного складу організації й

---

* Всеукраїнський Центрального Повстанського Комітету (ВЦПК) був створений [18 березня 1921](#) р. у [Києві](#). До його задач входило забезпечення підготовки, початок та розвиток загально-українського повстання проти більшовицького режиму. Кінцева мета – відновлення УНР. Політично повстанський комітет орієнтувався на [уряд С. Петлюри в екзилі](#). Для військово-оперативного керування на [польському](#) боці кордону в м. [Тарнові](#) був створений [Повстансько-партизанський штаб](#) під керівництвом [Ю. Тютюнника](#). Повстання призначили на середину травня 1921 р., але за вказівкою з-за кордону перенесли. Київське губчека дізналося про існування підпілля і розгромило його протягом червня 1921 р.

* У жовтні 1921 р. командуванням Армії УНР та Повстанчою Командою було розроблено план, який передбачав надання воєнної допомоги партизанському рухові в Україні. Активні дії повстанських загонів повинні були перешкодити вивезенню продовольства з України до Росії і тим самим врятувати населення від голоду. Стратегічним завданням операції було підняття всенародного повстання і повалення більшовицького режиму в Україні. Похід розпочався 25 жовтня під командуванням генерала Ю Тютюнника, проте в середині листопада повстанці зазнали поразки.

рядових підпільників, їх поведінку під час слідства тощо.

Отже, метою та завданням цього дослідження є встановлення часу й місця створення «Козачої Ради», визначення завдань, поставлених Державним Центром УНР і Партизансько-повстанським штабом перед організацією, аналіз її діяльності, встановлення персонального складу її учасників, вивчення їхньої долі після розгрому організації, а також визначення місця цих персоналій в українській історії та історії нашого краю.

Перші кроки з досліджень історії виникнення й діяльності «Козачої Ради» почалися ще в 20-х роках ХХ століття. Авторами найперших радянських публікацій були представники вищого партійного керівництва та співробітники радянських каральних органів, які таврували повстанців як «бандитів», а повстанський рух як «бандитизм».

У 1940-90-х роках продовжувалася тенденція негативного висвітлення повстанського руху, що було притаманно радянській історичній науці.

Уже тоді створення організації територіально пов'язувалось із Білою Церквою. Так, добре інформований Д. Голінков зазначав, що активісти «Козачої Ради» вербували працівників Білоцерківської районної спілки споживчих товариств, а її приміщення перетворили на конспіративні квартири. У роботі організації брали участь і деякі службовці Білоцерківського повітового воєнкомату, земельного відділу, пошти та інших установ, зокрема, чотири працівники штабу 45-ї радянської дивізії, яка квартирувала в місті. «Козача Рада» встановила зв'язки з «8-м повстанським районом», «УНРівською підпільною контррозвідкою» та загонами отаманів Гайового і Трейка, які діяли в околицях Білої Церкви й суміжних повітів [1, 78].

Із проголошенням незалежності України розпочався новий етап дослідження історії антибільшовицького повстанського руху загалом і «Козачої Ради» зокрема. Об'єктивний виклад її діяльності надано у фундаментальному виданні «Реабілітовані історією», де було опубліковано протоколи вироку Київського губернського революційного трибуналу у справі її учасників та інші матеріали [2].

Не дивлячись на великий обсяг 20-томної кримінальної справи, у якій містяться багато свідчень персонального характеру, дослідники залишили поза увагою вивчення біографій більшості її учасників. Лише Г. Іванущенко присвятив публікацію долі учасниць «Козачої Ради» Марії Тарасенко та Насті Гудимович на сторінках електронного ресурсу «Історична правда» [3]. Також С. Бурлака опублікував протоколи допитів одного з керівників «Козачої Ради» М. Лозовика та здійснив їх критичний аналіз [4, 231–254].

Найбільш повно питання історіографії «Козачої Ради» висвітлено у статті П. Стегнія [5]. Він зробив висновок, що в опублікованих працях подаються доволі суперечливі відомості майже з усіх основних моментів виникнення й діяльності цієї повстанської організації. По-перше, у документах, дослідженнях і публікаціях використовується кілька варіантів назви: «Козача Рада», «Козача Рада Правобережної України», «Національна Козача Рада». По-друге, немає однакості в питанні про час її заснування. Так, у публікаціях істориків радянської доби вказується на початок серпня 1921 року; у закордонних дослідженнях переважає посилання на 1920 рік. По-третє, є розходження у відомостях про місцеперебування керівництва організації: вказуються або Біла Церква, або Київ. Крім того, немає й чітких відомостей про сферу впливу (проголошену та реальну). Як видно в одному з варіантів назви, це – уся Україна, в іншому – лише Правобережжя. Також відсутня однакості думка щодо політичної орієнтації й підпорядкування «Козачої Ради».

Між тим, матеріали архівно-кримінальної справи доводять, що «Козача Рада» була утворена на осколках розгромленого більшовиками ВЦПК. Його ліквідація призвела до руйнування підпільної повстанської мережі в усій Україні, а відтак стала однією із причин невдачі Другого Зимового походу.

Утім, це не зупинило тих українських патріотів, які не змирилися з більшовицькою окупацією. 5 серпня 1921 року в Білій Церкві було засновано «Козачу Раду», задуману як новий центр усієї підпільної, політичної, військової та виконавчої влади на території Київської, Подільської, Волинської, Миколаївської та Одеської губерній. Головою організації був обраний Павло

Гайдученко, керівником інформаційного бюро – Микола Лозовик, уповноваженим пошти і телеграфу – Михайло Симак, а керівництво військовою роботою було доручено Івану Шемулянку (Федорцеву) і Тихону Бесарабенку [6, т. 2, 14; т. 3, 12]. Однак після ліквідації ВЦПК С. Петлюра та Ю. Тютюнник уже не вірили в можливість безперешкодного та ефективного функціонування на території України загальнонаціонального повстанського центру. Саме тому вони визнали «Козачу Раду» лише як «центр інформаційної роботи на Правобережній Україні», про що їй повідомили делегованим до Польщі М. Лозовику та Т. Бесарабенку [6, т. 2, 121].

Білу Церкву не випадково було обрано центром підпільної повстанської організації. Адже саме тут у червні 1921 року було заплановано провести повстанський з'їзд, ініційований ВЦПК, на якому мали визначитися з датою повстання [7, 192]. У місті переховувалися керівники повстанського руху Т. Бесарабенко, М. Симак, та М. Лозовик, які вціліли після розгрому ВЦПК. Навколо діяли загони відомих отаманів І. Трейка, Гайового (І. Грисюка), М. Якубовича та інших. Крім того, у Києві було занадто небезпечно з огляду на мережу «сексотів», яку встигла сформувати ВУНК та інші органи. Також Біла Церква у свідомості багатьох асоціювалась як місто базування Січових стрільців у 1918 році, а також як центр повстання Директорії проти Гетьманату П. Скоропадського.

Новостворена організація вирішила самостійно об'єднати навколо себе повстанські загони на Правобережжі, після чого домогтися від уряду УНР відповідних повноважень. Наказом від 16 вересня 1921 року «Козача Рада», спираючись на наказ Головного отамана військ УНР С. Петлюри про підняття антибільшовицького національно-визвольного повстання в Україні, уповноважила отамана Т. Бесарабенка на командування Північно-Східним фронтом із підпорядкуванням йому повстанських загонів на території вздовж Дніпра до Канева, лінією Біла Церква – Сквиря – Бердичів і до румунського кордону, а отамана І. Шемулянка – на командування Північно-Західним фронтом з підпорядкуванням йому повстанських загонів на території вздовж

Дніпра від Канева, лінією Київ – Чорнобиль – Овруч до Бердичева і польського кордону [6, т. 2, 10]. Будучи ізольованою від відповідних приготувань закордонного повстанського центру, білоцерківська організація не змогла власними силами підтримати листопадовий рейд військових частин армії УНР. Власне, для цього вона не мала людських ресурсів.

Усе ж у цей період були встановлені важливі зв'язки з командирами деяких радянських установ, зокрема з начальником 4-ї дільниці охорони Південно-Західної залізниці В. Винокуровим, який взяв на себе зобов'язання постачати зброю й різні таємні документи [6, т. 2, 41].

Співробітники штабу та червоноармійці 45-ї дивізії, яка була розквартирована в Білій Церкві, Галянт, Малек, Хлоупек, Білик, Шпілер, Виговський зобов'язалися дістати військові карти, протоколи таємних нарад, відомості про дислокацію військових частин Червоної армії. Вони також забезпечували безпеку першої наради підпільників [6, т. 2, 38].

До роботи в організації вдалося завербувати таємного співробітника Білоцерківської надзвичайки Івана Тодосієнка, який дав згоду налагодити й підтримувати зв'язок з Медвинською підпільною організацією та повстанським загоном Зайця. Він передав керівникам «Козачої Ради» таємні завдання, покладені на Білоцерківську надзвичайку.

Були також завербовані члени правління Білоцерківської кооперативної райфілії Присяжнюк, Зубченко й Титаренко. Райфілія стала місцем явок членів організації, головним джерелом постачання продуктами і грішми [6, т. 2, 41].

«Козача Рада» знайшла співчуття в деяких високопоставлених членів компартії Білої Церкви. Так, комуніст Федір Литвин, член повітового комітету КП(б)У, член Київського губвиконкому, завідувач повітового земельного відділу, колишній «боротьбист», знав про існування в місті підпільної організації і роль у ній деяких діячів, але не повідомив про це відповідним органам [6, т. 2, 39]. Це свідчить про те, що політика радянської влади не задовольняла навіть тих, хто працював у більшовицьких структурах.

19 січня 1922 року «Козача Рада» провела в Білій Церкві нараду, на якій були присутні начальник 8-го повстанського району та отамани повстанських загонів. Було вирішено закінчити підготовку повстання на Правобережжі до весни, зв'язатися зі штабом С. Петлюри і створити Центральний штаб для організації повстання. 30 січня 1922 року відбулося друге засідання «Козачої Ради», де ухвалили рішення про переїзд керівництва організації до Києва, оскільки в Білій Церкві залишатися було небезпечно. Це ж стосувалося й видання підпільної газети [6, т. 2, 41].

З архівних матеріалів відомо, що після переїзду штабу повстання до Києва до агітаційної роботи були залучені студенти Політехнічного інституту, Київського інституту народного господарства, Вищого інституту народної освіти, Медичної академії. Серед них були Андрій Музиченко, Петро Титаренко, Марія Тарасенко, Єфросинія Кисляк, її брат Іван Кисляк, Пимон Парубченко, Оксана Басс, Наталія Рознатовська, Анастасія Гудимович та інші.

Із діяльністю «Козачої Ради» були обізнані представники української інтелігенції О. Крупський, відомий лікар і громадський діяч, на той час приват-доцент кафедри акушерства і гінекології Київського університету, та С. Єфремов, академік, колишній заступник голови УЦР, Генеральний секретар міжнародних справ у складі першого уряду УНР, який був знайомий із М. Лозовиком, брав у нього прокламації, що стало підставою для висунення йому підозри [6; т. 6, 248; т. 16, 298]. Згодом, у 1930 році, обидва були репресовані за інспірованою чекістами справою «Спілки визволення України».

До участі в організації з допомогою своєї доньки Марії долучився І. Тарасенко, колишній депутат І Державної Думи, секретар Ради церков, один з ініціаторів створення Української автокефальної церкви 1921 року [6, т. 6, 248].

Відомо, що на той час у Києві існувала підпільна петлюрівська контррозвідка, яка встановила зв'язок з «Козачою Радою». Очолював її полковник В. Алексеєв. До роботи в організації він завербував О. Шонтека, начальника 4-ї артшколи м. Києва, колишнього полковника царської армії, який надав йому відомості про артшколу, 69-ті і 15-ті командні курси та інші

військові навчальні заклади, дислокацію курсантів, їх озброєння, матеріальне забезпечення тощо. В. Алексєєв був представником С. Петлюри, що дало можливість залучити більш широке коло осіб до повстання [5, 27].

Таким чином, діяльність «Козачої Ради» умовно можна поділити на два періоди: білоцерківський і київський. Перший, білоцерківський, охоплює серпень 1921 року – січень 1922 року. У цей час було створено підпільний штаб організації, визначено обов'язки серед його членів, розроблено план повстання, за яким Україну було розподілено на 22 повстанські райони, призначено командуючих фронтами, придбано технічні засоби для видання підпільної газети, встановлено зв'язок із загонами отаманів Гайового, Трейка, Якубовича.

Другий, київський період, який майже не висвітлений в історичній літературі, розпочався від переїзду штабу підпільників до Києва в кінці січня 1922 року і тривав до початку масових арештів на початку березня того ж року.

У цей час до представників селянства, військовослужбовців, які були залучені ще в Білій Церкві, долучилися студенти та окремі представники української інтелігенції. «Козача Рада» встановила зв'язки з іншими підпільними організаціями.

Розширення соціальної бази «Козачої Ради», збільшення чисельності організації таїло загрозу її викриття. До складу підпільників проникли секретні агенти, які виявили керівників, зв'язки, явки, конспіраційні квартири. У ніч із 4 на 5 березня 1922 року Київською Губернською Надзвичайною Комісією розпочалася ліквідація «Козачої Ради», а заодно «8-го Повстанського району» і «Контррозвідки» на чолі з Алексєєвим [2, кн. 3, 26].

Далі все відбувалося за традиційним сценарієм діяльності чекістів, які безжально знищували будь-які паростки національно-визвольного руху. Арештованих утримували в Лук'янівській в'язниці. Допити керівників організації почалися з того, що їм «запропонували» написати власне зізнання.

Керівник «Козачої Ради» Павло Гайдученко, уродженець с. Олександрія, околиці міста Білої Церкви, зазначав, що метою організації було «об'єднати всі

ті кола людності, котрі виявляли незадоволення існуючою радянською владою» [6, т. 3, 20].

Тихін Бесарабенко, призначений «Козачою Радою» командувачем збройних сил повстанців північно-східної частини Правобережжя, свою ворожість до радянської влади пояснював тим, що в 1919 році червоноармійці напали на його сім'ю, тяжко побили восьмидесятирічного батька за те, що його син служив у петлюрівських військах, після чого той невдовзі помер. Більшовики знищили його обійстя, конфіскували майно [6, т. 3, 37].

Григорій Григоренко, мешканець с. Заріччя, околиці Білої Церкви, учитель за фахом, на час арешту працював помічником директора млина, у «Козачій Раді» був Генеральним писарем. У своїх показах він зазначав, що вона є «залишком ліквідованого в Києві повстанського комітету» і що «своєю метою має організацію повстання й ведення роботи на Правобережжі» [6, т. 3, 23].

Вражають щирістю, відданістю й любов'ю до українського народу написані свідчення Миколи Лозовика, уродженця м. Василькова, керівника інформаційного бюро «Козачої Ради». Його реальні повноваження виходили далеко за межі прямих обов'язків, адже він прагнув надати діяльності організації всеукраїнського масштабу, був одним із найбільш активних і послідовних серед керівного складу організації. До українського народу він зараховував перш за все селянство. Класову боротьбу ставив на друге місце. Вважав, що державу потрібно захищати, для чого їй потрібне сильне військо [4, 247].

Після арешту йому інкримінували те, що у 1918-1919 роках він добровільно служив на командних посадах у петлюрівській армії, після повернення 1920 року на територію України вів нелегальну роботу проти радянської влади, був пов'язаний з ВЦПК, а після її розгрому організував у серпні 1921 року «Козачу Раду Правобережної України» та був делегований за кордон до Повстанського штабу Петлюри і Тютюнника для отримання коштів і директив з метою підняття збройного повстання, був начальником

інформаційного бюро й у цій якості вів боротьбу проти більшовиків до дня арешту [6, т. 2, 17].

Зазначаємо, що далеко не всі учасники підпілля виявляли однакову переконаність у справі, до якої вони долучилися. Так, М. Лозовик писав: «Є серед заарештованих у справі нібито Козачої Ради напевне вже чимало людей, замкнених по тюрмах, але зовсім не причетних до діла. Є такі, що мучаться за ґратами просто за знайомство з котримсь із нас. Є ще й такі «ні риба ні м'ясо» – ці самі не знають, чого хочуть. З комуністом вони «співчують» комуні, з противником теж швидко згоджуються. Вони либонь теж є за ґратами» [6, т. 3, 36]. Він просив пощадити цих людей, вишукуючи для цього найпереконливіші, на його думку, аргументи: «Партія Р.К.П. урочисто оповістила світ, що період військового комунізму скінчився, що партія відступила на шлях відбудовання мирного життя, промисловости й сільського господарства, зруйнованих війнами імперіалістичною і громадянською.

Нехай же перші кроки партії на цьому новому шляху не позначаться кров'ю, нехай не гниють по тюрмах люди, що можуть бути корисними громадянами республіки, коли переконаються, що партія дійсно скінчила свій кошмарно-крівавий шлях і справді щиро та твердо взяла курс на мирне відбудовання народного господарства... Прохання до слідчої комісії: Розгляньте, товариші, якнайшвидше справи цих трьох категорій людей та пустіть їх першими ластівками, провозвісниками нової людської й людяної політики. Тоді, може, й з активними противниками знайдеться у партії спільна мова» [6, т. 3, 36.]. Проте його сподівання милосердя залишилося марним.

24 серпня 1922 року голова військового відділу Надзвичайної судової сесії Київського губерньського революційного трибуналу Ю. Євдокимов оголосив початок слухання справи «Про злочини організаторів, членів і учасників підпільної організації «Козача Рада Правобережної України», спрямованих проти УРСР з метою відродження так званої УНР» [6, т. 2, 35]. На лаві підсудних опинились 325 осіб, зокрема всі керівники організації. Їх звинуватили в тому, що вони «керували повстанською роботою і тримали

зв'язок з отаманами повстанських загонів..., розкладали радянські апарати і військові частини Червоної Армії, вели широку шпигунську роботу на користь так званої УНР» [6, т. 2, 37, 44–45, 48].

Засідання трибуналу відбувалось без адвокатів і навіть без участі засуджених. Обвинувачувальна сторона і суд були в одній особі.

Вирок було винесено 27 серпня 1922 року. У ньому немає жодного прикладу закінчених дій, здійснених учасниками «Козачої Ради» проти радянської влади. Це й зрозуміло – вони їх не встигли здійснити.

Проте розправа над учасниками організації була лютою і кривавою: 48 осіб було засуджено до смертної кари, 38 – до тривалих термінів позбавлення волі.

Президія ВУЦВК на чолі з Г. Петровським затвердила вирок, змінивши Олені Луковенко, друкарці, смертну кару на 5 років позбавлення волі. [6, т. 3, 49].

Розстріл відбувся в ніч з 27 на 28 серпня 1922 року; його місце та поховання тіл у документах не зазначено [6, т. 2, 120].

Серед страчених – четверо жінок, решта – чоловіки. Були серед них члени однієї родини: Остап Титаренко, 45 років, та його 20-річний син Петро; Іван Тарасенко, 49 років, та його 19-річна донька Марія; брати Петро та Ігор Ксендзюки, відповідно 41 та 27 років; Микола Лозовик, 36 років, його рідний брат Михайло, 23 роки, та його дружина, 19-річна Надія Лозовик-Овчинникова; Володимир Винокуров та його 19-річна дружина Раїса [6, т. 1, 120].

Привертає увагу формулювання «вини» деяких засуджених перед радянською владою. Наприклад, Петру Геращенко у провину було поставлено те, що він «знав про прибуття з-за кордону представника петлюрівської армії, але не повідомив про це радянські органи»*, більше того, сприяв останньому. Раїса Винокурова була визнана винною, бо «допомагала своєму чоловіку». Колишній член компартії Міщенко, який працював продркомісаром Білоцерківського повіту, був звинувачений у недонесенні про існування

---

* Йдеться про агента ВУНК, який видавав себе за петлюрівського посланця.

підпільної організації. Лідія Зарига «сприяла» своєму чоловікові у друкуванні прокламацій. Крючек «тримав зв'язок» із головою студентської підпільної організації Стрикаленком. До цієї організації «примикали» Ксенія Дмитрієва, Марія Урсалова, Наталія Калгаріна. Що означає «примикали», суд не пояснював, але винними ці люди були визнані. Йосипа Українця також було визнано винним – він «мав зв'язок» із померлим раніше Хижняком, у якого знайшли начебто фіктивні документи.

Наймолодшому із засуджених членів організації було 18 років, найстаршому – 57.

Отже, на початку 20-х років минулого століття безжальна більшовицька система вже відточила свою сокиру. Вона вправно рубала наліво і направо. Насамперед падали під її ударами голови учасників визвольного руху українського народу, тих, хто не хотів змиритися з новим російським рабством у комуністичній обгортці.

Лише 1998 року кримінальні справи учасників «Козачої Ради» були переглянуті Генеральною прокуратурою України. Через 76 років після їх засудження всі вони були повністю реабілітовані.

Історія «Козачої Ради» – невід'ємна частина історії України та Білоцерківщини зокрема. 18 лютого 2016 року сесія Білоцерківської міської ради задовольнила ініціативу представників громадськості міста та назвала одну з його вулиць на честь Миколи Лозовика, відновлюючи таким чином історичну справедливість, шануючи пам'ять українських героїв.

Список використаних джерел

1. Голинков Д. Л. Крушение антисоветского подполья в СССР (1917-1925 гг.) : в 2 кн. Москва : Политиздат, 1986. Кн. 2. 399 с.
2. Реабілітовані історією. Київська обл. Київ : Основа, 2004. Кн. 1. 544 с. ; Реабілітовані історією. Київська область. Київ : Основа, 2011. Кн. 3. 984 с.
3. Іванущенко Г. Дівчата у революції : зв'язкові армії УНР. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/04/6/34640/>.

4. Бурлака С. Сповідь перед розстрілом (Із протоколів допиту члена Козачої ради Правобережної України Миколи Лозовика). *З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ*. Київ-Харків, 2014. № 1-2. С. 231–254.

5. Стегній П. Козача Рада як центральний орган керівництва повстанських сил Правобережжя УСРР у 1921-1922 роках. *Історія*. 2012. № 3 (117). С. 120–123.

6. ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 77554. Т. 1-20.

7. Файзулін Я. Всеукраїнський Центральний Повстанський Комітет 1921 року : з історії агентурно-оперативної розробки органів ВУЧК. *Проблеми вивчення історії української революції 1917-1921 років* : збірник наук. пр. / голов. ред. В. Ф. Верстюк. Київ : Ін-т історії України НАН України. 2012. Вип. 8. С. 176–199.

*Степаніцька Олена Миколаївна,
молодший науковий працівник Комунального закладу Фастівської
міської ради «Фастівський державний краєзнавчий музей»*

Історико-культурні процеси на Фастівщині в період розквіту Київської Русі (X-XII ст.)

Фастівщина з давніх часів була своєрідним перехрестям, де в різні історичні періоди поєднувалися долі багатьох племен і народів світу, відбувалися різноманітні етнічно-релігійні процеси, формуючи притаманний лише цьому району колорит.

Цінними джерелами інформації з давньої та середньовічної історії є пам'ятки матеріальної культури, залишені стародавніми племенами, які населяли цю територію. Саме вони дають можливість сформулювати уявлення про історію й людей, їхній побут, релігію та спосіб тогочасного життя. Дослідження цих знахідок забезпечує можливість простежити основні періоди історичного й культурного розвитку населення, етнічні й соціально-економічні процеси [1, 45].

Величезну науково-дослідницьку роботу з розкриття зазначеної проблематики зробили С. Лисенко, провідний фахівець Фастівського державного краєзнавчого музею, історик, археолог, кандидат історичних наук, і Н. Кравченко, історик, археолог, кандидат історичних наук, доцент, заслужений професор Київського славістичного університету. Під їх керуванням було проведено десятки археологічних експедицій як в Україні, так і за кордоном (Росія та Молдова). Їхня активна діяльність сприяла формуванню археологічної експозиції у Фастівському державному краєзнавчому музеї [2, 57].

За останні десятиріччя у фондах Фастівського державного краєзнавчого музею нагромаджено великий фактичний та археологічний матеріал, осмислений і синтезований у низці фахових досліджень і видань. Цікавим і малодослідженим на теренах Фастівщини є період X-XII ст. На жаль, конкретних писемних свідчень відносно історії міста цього часу немає. Перші писемні згадки про цю місцевість датуються лише від XIV ст. Але етнокультурні та історичні процеси тут почалися задовго до цього – у період раннього палеоліту.

Особливу увагу дослідників-краєзнавців Фастівщини привертають городища – пам'ятки історії періоду Київської Русі. Свого часу вони відігравали важливу роль оборонних пунктів, приймаючи на себе основний удар ворога, а нині частина з них знищена та повністю забута.

На Фастівщині існує більше десятка городищ, які ще чекають на друге відкриття. Здебільшого вони розкидані на річках Стугні, Кам'янці та Унаві. Завдяки консолідованій роботі краєзнавців та археологів частково вдалося відновити загальну історичну картину Фастівщини X-XII ст. [3, 49].

Писемні згадки про східнослов'янські племена містяться в «Повісті минулих літ» [4, 43], складеній Нестором-літописцем у XII ст.: згідно з цією пам'яткою, у VIII-IX ст. на території сучасної України проживали такі племена: поляни, які заселяли сучасні Київщину і Канівщину; древляни – Східну Волинь; сіверяни – Дніпровське Лівобережжя; уличі – Південне Подніпров'я і Побужжя;

хорвати – Прикарпаття та Закарпаття; волиняни (бужани) – Західну Волинь; тиверці – землі над Дністром.

У IX-X ст. всі східнослов'янські землі об'єдналися в єдину державу з центром у Києві – Київську Русь. Із цим періодом в історії Фастівщини пов'язано багато етнічно-історичних процесів, оскільки ці землі були своєрідним порубіжжям племінних територій полян і древлян.

На берегах річок, що омивають землі сучасного Фастівського району – Унави, Стугни, Ірпеня – можна зустріти залишки старих земляних укріплень. Під час археологічних досліджень в селах Триліси та Великій Снітинці (Фастівський р-н) були виявлені городища давньоруської доби, що датуються X століттям. Розташування городищ і змійовий вал вздовж р. Унави мали оборонний характер.

Під час розкопок були знайдені уламки кераміки періоду X-XI століть у районах Журавлівки та Потіївки міста Фастова, а також бронзовий хрест-енколпійон, чимало давньоруських пряслиць, виготовлених із рожевого шиферу, що добувався в Овручі, звідки поширювався Руссю.

Коли йдеться про межі Руської землі або ранньосередньовічні племінні князівств, варто враховувати, що тодішні кордони мали специфічний характер. Найчастіше сусідні території розділялися природними перепонами (річками, болотами, лісовими масивами тощо), уздовж яких існували «контактні зони». Такою «контактною зоною» між древлянами й полянами була заплава Ірпеня в межах нинішньої Фастівщини. Це встановлено завдяки археологічним розкопкам, які зафіксували певні відмінності в поховальному обряді полян і древлян, яким були притаманні, відповідно, тілопокладення та тілоспалення в невеликих курганах.

Із входженням древлянської землі до складу Київської Русі прискорилися інтеграція на цих територіях: через Фастівщину за Ірпінь і навпаки відбувалися торговельні процеси, що поєднало древлянську землю з Подніпров'ям.

Розквіт Київської держави та її культури припав на X-XII ст. У цей час активно розвивалася торгівля з Візантією, країнами Сходу та Європи. Землями

середньовічної Русі пролягав відомий «шовковий шлях», Дніпром – шлях «із варяг у греки», розбудовувалися міста, споруджувалися грандіозні земляні укріплення (Змійові вали), розвивалися різноманітні ремесла, високого рівня досягла духовна культура. Так, наприклад, в околицях Овруча діяло потужне, зорієнтоване на зовнішній збут, виробництво, що постало на місцевих родовищах рожевого шиферного сланцю. Овруцькі каменярі виготовляли стелі, блоки, плити, що використовувалися в будівництві багатьох київських соборів та інших споруд. Але найпоширенішим предметом експорту були пряслиця. Ці вироби з овруцького шиферу були знайдені під час археологічних розкопок як на території колишньої Русі, так і за її межами.

Багато таких пряслиць знаходяться нині в фондах Фастівського державного краєзнавчого музею і походять із сіл Великої Снітинки та Малополовецького (Фастівський район), що свідчить про те, що Фастівщина в XI-XII ст. перестала бути неспокойним пограниччям. А колишні фортеці разом із довколишніми землями стали осередками феодальних господарств чи перетворилися на міста [5, 24].

Про жвавi торгівельно-економічні зв'язки давньоруських городищ із віддаленими районами й іноземними країнами свідчать знахідки візантійської тарної кераміки з поселення Малополовецьке-2 (Фастівський район). Знайдені тут уламки належать верхній частині сферомкісної амфори X-XI століть середнього об'єму 10-15 л. Амфори цього типу виготовлялися в передмісті Константинополя й були розповсюдженим видом транспортної кераміки [6, 41].

У Фастівському державному краєзнавчому музеї представлені матеріали давньоруської доби з поселення в селі Дорогинка-III, який достатньо добре досліджувався в 1984, 1985, 1989 роках О. Серовим [7, 4].

Важливим елементом духовності слов'ян була їх дохристиянська релігія – язичництво, що відіграло величезне значення в їх житті. Із ним була пов'язана не тільки культура, але й побут, господарча діяльність, виробництво. Археологічних пам'яток, які б стосувалися язичницьких культів на території Фастівського району, відомо небагато. Зазвичай, це пояснюється тим, що

запровадження християнства на Русі супроводжувалося нищівним руйнуванням язичницьких капищ – місць відправлення культів, а також ідолів і всього пов'язаного з язичницьким богослужінням. Володимир Великий, запроваджуючи християнство, наказав зруйнувати всі язичницькі ідоли та жертовники. У творі XI ст. митрополита Іларіона Київського «О Законі і Благодаті» також йдеться про капища та зазначається, що із прийняттям нової релігії вже «не капищ сограждаем, но христови церкви зиждем» [8, 160].

Із розкопок на Фастівщині варто згадати про вогнище-жертвник на черняхівському могильнику, розкопаному археологом В. Козловською в селі Дідівщина [9, 42]. Його розміри, потужний шар перепалених решток – кісток, уламків керамічного посуду, вугілля – усе нагадує аналогічні культові об'єкти на Дівич-Горі, в Обухові-III та ін. Очевидно, у цих місцях був поширений культ Велеса. Незначні відомості про городища та язичницькі жертовники Фастівщини також є і в роботах Л. Похилевича [10, 482]. Він згадує про них в описі історії міста Фастова, яке 1864 року входило до Васильківського повіту.

Пізніші знахідки натільних хрестів і хрестів-енколпіїнів свідчать про активне поширення територією Київської Русі християнської релігії, яка стала визначною і переломною подією в давньоруському житті.

Формування слов'янами могутньої держави постійно супроводжувалося зовнішніми загрозами від кочових племен печенігів, а пізніше половців. Для захисту давньоруських князівств будувалися своєрідні заслони від Степу – Змієві вали, більша частина яких датується саме X-XII ст.

Територія Фастівщини знаходилася на одній із великих ділянок степового типу – Переп'ятовому полі, відомості про яке часто зустрічаються в літописах. Природною межею між лісом і полем у давнину була річка Унава – літописна Уновь («унотка» – зі старослов'янської «донечка», «уновь – «дочка») з її притоками, а на півдні – верхів'я річки Кам'янки. Переп'ятове поле протягом X-XIII ст. було небезпечним мостом, яким кочівники постійно здійснювали набіги в центр Київської держави.

У середині X століття внаслідок недбалої політики князя Святослава поселення території не лише сучасної Фастівщини, а й усього Поросся були знищені майже на 70 років. Цей висновок підтверджено археологічними знахідками. На жодному археологічному пункті Фастівського району, який датується давньоруським часом, не знайдено кераміку так званого «курганного типу», тобто ці населені пункти у другій половині X – першій половині XI століть фактично не існували. Найближчі городище й селище з шарами цього часу відомі тільки на лівому березі річки Стугни: Васильків, Заріччя, Плисецьке. У цей час кордон Київської держави проходив річкою Стугною.

У 988 році, як засвідчено в літописі, Володимир Святославич почав будівництво оборонного поясу проти печенігів [11, 115].

Під Фастовом також пролягав Змійовий вал; виявлений відрізок тягнеться з південно-західної околиці Фастова (на схід від насипу Київ – Фастів – Козятин) на південний захід уздовж 1100 км, а потім, завертаючи на захід, продовжується потойбіч насипу.

За допомогою археологічних досліджень встановлено, що Змійові вали були споруджені набагато раніше часів Київської Русі – племенами хліборобів, які заселяли територію українського лісостепу та степу й мали державну організацію [12, 14]. Змійові вали Київщини – найбільша система укріплень на правому березі Дніпра, складена з валів різної висоти й довжини. Загальноприйнято Змійовими називати саме залишки валів на річках Віта, Красна, Трубіж, Стугна і Рось, які й нині збереглися в доброму стані, досягають місцями 15 м заввишки й десятків кілометрів у довжину [13, 19].

Територія Фастівщини в період X-XIII століть входила в оборонну систему південного пограниччя Київської Русі та відігравала важливу роль у її захисті від набігів степових кочівників. А після низки походів об'єднаних військ руських князів у Степ на початку XII століття вали втратили стратегічне значення.

Із функціонуванням Переп'ятової оборонної лінії пов'язані городища в селах Велика Солтанівка, Велика Снітинка, Триліси і, певно, у Фастові.

Дослідник М. Кучера датував ці городища XII-XIII ст. Проте за детального дослідження городищ у 80-х роках біля сіл Триліси та Велика Снітинка була знайдена кераміка другої половини XI ст., що дало підстави точніше говорити про час їх заснування [14, 81].

Матеріали, знайдені краєзнавцями у Фастові біля старого моста через річку Унаву, також датуються другою половиною XI ст. (ромбоподібні наконечники списів, шиферне прясло, ніж). Усе це свідчить про те, що ці городища в зазначений період використовувалися як сховища, а постійно заселеними стали лише від початку XII ст.

Після спорудження Фастівського валу у другій половині XI ст. виникли більш сприятливі умови для сільської колонізації мікрорегіону. На археологічній мапі Фастівщини XI-XIII ст. сільські поселення зосереджені в північній частині району, між двома змієвими валами. Активного розвитку набули ремесла: прядіння, шевство, мисливство, деревообробне виробництво, гончарство. Але основним заняттям, безперечно, було землеробство [11, 165].

У кінці XI ст. Фастівські землі не оминули русько-половецькі війни. За часів панування Святополка II посилювалися половецькі напади на Київську Русь. Лише 1095 року Володимир Мономах переміг половців на чолі з ханами Ітларем та Кітаном.

У кінці XI – першій половині XII століть фастівські землі очевидно належали до княжих уділів старшого сина Володимира Мономаха, Мстислава Володимировича, який князував у Великому Новгороді. Про це свідчить висла свинцева князівська печатка, знайдена біля с. Дорогинка Фастівського району в закритому комплексі садиби разом з іншими речами. На печаті було зображено Феодора Стратілата в повний зріст, покровителя князя Мстислава, та звернення до Господа (археологи датували цю печатку 1117-1125 роками, тобто білгородського періоду Мстислава).

Отже, за довгі століття Фастів пережив багато яскравих і бурхливих подій, які заклали основу його сьогодення. Свідченням цього є пам'ятки археології, історії та культури.

Список використаних джерел

1. Археологічні дослідження України / Інститут археології НАН України. Київ, 1998. 340 с.
2. Кравченко Н. М. Путешествие в первое тысячелетие нашей эры (записки об археологической (студенческой) экспедиции). Киев, 2000. 58 с.
3. Квітницький М. В. «Свої погані» Фастівської землі. *Прес-музей*. Фастів, 2004. №20-21. С. 37.
4. Парацій В. І. Городище в Трилісах – важливий свідок давнини. *Прес-музей*. Фастів, 1997. №7. С. 40–41.
5. Археологія України : курс лекцій : навч. посібник / Л. Л. Залізняка та ін. ; за ред. Л. Л. Залізняка. Київ : Либідь, 2005. 504 с.
6. Булгаков В. В. Амфори з Константинополя. *Прес-музей*. Фастів, 1997. №7. С. 40–41.
7. Максимов В. В. Укріплення на Унаві. *Прес-музей*. Фастів, 1994. №3. С. 20–24.
8. Лисенко С. Д. Пам'ятки археології Фастівщини. *Прес-музей*. Фастів, 1996. №6. С. 26–308.
9. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу : іст.-реліг. монографія. Вид. 2. Київ : АТ «Обереги», 1994. 424 с.
10. Козловська В.І. Новіші археологічні досвіди на терені Білоцерківщини *Хроніка археології та мистецтва*. Київ, 1931. С. 39–48.
11. Лаврентий Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся. Киев : Типография Киево-Печерской Лавры, 1864. 763 с.
12. Серов Олег. Фастівщина в добу Київської Русі. *Прес-музей*. Фастів, 1998. №№110-111.
13. Літопис руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця / відп. ред. О. В. Мишанич. Київ : Дніпро, 1989. 168 с.

14. Серов Олег. Свинцева печатка Мстислава Володимировича з розкопок селища біля с. Дорогинки. *Прес-музей*. Фастів, 1998. №№110-111.

*Плівачук Катерина Володимирівна,
доцент кафедри суспільно-гуманітарної освіти Комунального навчального
закладу Київської обласної Ради «Київський обласний інститут
післядипломної освіти педагогічних кадрів», кандидат педагогічних наук,
доцент, заслужений учитель України, заслужений журналіст України*

Історія культових пам'яток міста Сквири

Місто Сквира – одне з найдавніших міст України, початки якого губляться у глибині сторіч. Першу документальну згадку про Сквиру зустрічаємо у грамоті литовського князя Володимира Ольгердовича від 1390 року. Від цієї дати й веде лік років місто.

Відомо, що в XI столітті великий князь Ярослав Мудрий будував Ягнятинську вітку Пороського Змійового валу, який проходить і через Сквирщину. Очевидно, уже тоді Сквира існувала як захисна фортеця. У «Повісті минулих літ» зазначено, що 1094 року київський князь Святополк одружився з дочкою хана Тугорхана з метою примирення. У придане він отримав сквирські землі в Пороссі, що потім передалися в спадок. Уперше місто з округою виділилося в окрему міську волость у давньоруські часи як сторожова застава на далеких південно-західних підступах до Києва [7]. У 1616 році місту було надано Магдебурзьке право, що сприяло активному розвитку торгівлі й ремесл [5].

Походження назви Сквира тлумачать по-різному: від слів «тріщина, розколина, щілина» (за особливостями місцевості), або від імені кельтського племені «скіри (скуіри, свіри)», яке осіло в часи великого переселення народів 3-7 ст. н. е. на Пороссі й тлумачиться як «володарі».

Часовий проміжок спорудження культових пам'яток міста Сквири охоплює понад 350 років. Історія їх припадає на нелегкі часи історичного минулого українського народу.

Як стверджують науковці, які досліджували м. Сквиру, місто було церковно-адміністративним, військовим та ремісничим центром Сквирського повіту. Принагідно згадати, що в часи Катерини II був установлений і адміністративний поділ, який проіснував протягом XIX століття. Сквирська повітова церква стала повітовим центром, а тому в ній знаходилася резиденція повітового протоієрея, а в першій половині XIX століття – ще й духовне правління. Сквирському повітовому протоієрею підпорядковувалося більше ста священників повіту, якими він управляв за допомогою 5-7 старших священнослужителів (благочинних). Останні керували благочинними округами, на які був поділений Сквирський повіт. У Сквирі знаходився й головний собор повіту: спочатку ним був Успенський собор, а від 1879 року – Троїцький. Така система церковного управління існувала на Сквирщині ще й у перших десятиліттях XX століття [4].

Варто звернути увагу, що сквиряни завжди були православними християнами. Історичне минуле церков м. Сквири – матеріал поки що малодосліджений. Кожна культова споруда має історію, іноді зовсім не вивчену. Історія церков нараховує близько 350 років.

Сквирщина належала до тих рідкісних регіонів Київщини, де прижилася унія, яку за покоління польського панування частина сквирян вважала вже рідною вірою й не бажала повертатися до православ'я.

Перший Успенський храм (за Л. Похилевичем) з'явився в Сквирі в 1718 році, був збудований із «дубових кругляков» [2, 191]. Кам'яну церкву закладати уніати не поспішали. Будівництво храму було довгим. Коштів не вистачало, а ті пожертви, які збирали миряни, були невеликими.

Через 70 років ця церква була вже затісною для сквирян. Місто Сквирська розбудовувалося, і тому постала потреба будівництва храму, бо існуючий не вміщав прихожан.

У 1797 році повітовий протоієрей м. Сквири Мартин Сичевський «с соборяны» повідомив до Києва таке: «в городе Сквире заложена каменная церковь Успения пресвятой Богородицы в 1789 году, которая подделана от земли саженой в два. Более же по неимению денег и материалов кончить

нечем» [6]. Храм будувався довго. У 1799 році той самий о. Мартін Сичевський повідомляв до Києва, що «старательства к окончанию помянутой начатой строиться церкви надежды нет», що підтвердило і Сквирське духовне правління [12].

Не відразу допомогло й те, що сквирські пастирі неодноразово зверталися до митрополита за т. зв. «просительными книгами». Із такою книгою дяк з кількома мирянами мандрували найбільшими ярмарками й базарами, прохаючи кошти на будівництво церкви. На той час це був чи не найефективніший спосіб збирання грошей, оскільки імена жертводавців записували в книгу для поминання [12].

1799 року о. Мартин писав митрополитові: «Для непрошенная в епархии Вашего Высокопреосвященства Киевской от доброхотных дателей мншостинного подаяния на новостроящуюся в уездном г. Сквире каменную Успенскую церковь <...> покорнейше прошу Ваше Высокопреосвященство не оставитъ приказать книгу строком на три года выдать» [11].

Уже за два дні після написання листа митрополит наклав позитивну резолюцію, розпорядившись, щоб імена меценатів фіксувалися в книзі «для всегдашнего в оной церкви поминовения». Прохачі мали брати «с благодарением, кто что подаст от своего произволения и всемерно блюстись, чтоб ни малейшего не податъ соблазна под страхом неминуемого наказания и штрафа» [9].

Через три роки Сквирське духовне правління повідомило до Києва, що православні Київської митрополії зібрали на сквирський Успенський храм 358 крб. 58 коп. Ця сума була на той час значною, проте для добудови храму недостатньою [10].

А тому 1805 року на прохання сквирського протоієрея уже інший митрополит – Серапіон (Александровський) – видав ще одну «шнурозапечатаную книгу», благословивши у збиранні коштів «поступать со всякою кротостию и смиреніем, не чиня никакого домогательства, но приемля с благодарностию, что подадут от своего произволения» [13].

У 1810 році собор був повністю добудований. Для появи в місті кам'яного храму багато доклав зусиль протоієрей Мартін Сичевський.

Дзвіницю біля церкви побудували в 1838 році. Добру славу про себе залишив у прихожан о. Андрій Врежевський, призначений до храму від дня його спорудження; працював до 1833 року. Разом із ним у соборі служили ще два священники – Олексій Шаргородський та Пилип Буткевич. У 1833 році священником призначили протоієрея Лева Куницького, який виконував функції настоятеля й викладача Закону Божого у Сквирському училищі.

У 1849 році настоятелем Успенського храму став протоієрей Яків Андрієвський, який мав академічну освіту і ступінь кандидата богослов'я. За вірну службу його було нагороджено митрополитом Філаретом набедреником, а пізніше й скуфією [13].

Варто зазначити, що священнослужителі Успенської церкви здійснювали богослужіння й для арештантів сквирської в'язниці.

Довгий час служителем був Яків Сташевський, який мав багато нагород, серед яких – нагрудний хрест від Священного Синоду Російської імперії та орден святої Анни III ступеня. Священники багато уваги приділяли катехізаторським бесідам з арештантами місцевої в'язниці, виголошували проповіді [16].

У 1875 році отцем Федором Фаворським було відкрито парафіяльну школу. Приміщення школи було поряд, адже собору належало два будинки. Після ремонту в двох кімнатах, відведених під класи, поставили лави й столи. 20 листопада 1875 року о. Федор після Літургії оголосив про відкриття школи при церкві. Перші учні, 15 хлопчиків, разом із батьками, прийшли до школи. Після молебню о. Федор провів перший показовий урок вивчення абетки. Через десять днів у школу прийшло вже 45 дітей. Заняття в місті діти відвідували регулярно із 1 жовтня до 1 травня [6].

Парафіяльна школа була створена завдяки зусиллям місцевої інтелігенції та священника Федора. Отець Федор цікавився історією краю, записував легенди, перекази, розповіді парафіян.

Число мирян Успенського храму не було стабільним. У 1829 році до нього були приписані 2 813 осіб православного сповідання, 1845 року кількість мирян була меншою – 1 928 осіб, а у 1868 році їх кількість збільшилася до 2 669, 1898 року мирян зменшилося до 1788 осіб [6].

Територія Успенської церкви була оточена будинками єврейського населення, двома синагогами. Зі статистичних даних видно, що на території парафії мешкало 2 665 православних і 4 515 іудеїв та 519 католиків. Отже, кількість євреїв була в 1,5 рази більшою від числа православних [10].

Звичайно, Успенська церква не була шедевром у повному розумінні цього слова. У приміщенні церкви були образи, церковні апарати, священні богослужбові книги, посуд зі срібла, мосяжу, цини, інше начиння. У бабинці – два образи – Пресвятої Діви і Святого Миколая, посередині – Ісус. Хрест прецесійний, корогви, різьблені царські втрата. Вівтар один, великий, приоздоблений, дароносиця, у ній Ковчег циновий, мирниця цинова, келих срібно-позолочений, три свічки мосяжні, дві кадильниці, дзвоник вівтарний, жертвник, плащаниця на полотні.

Розписи Успенської церкви були захопливими – це були сцени Святого Письма. Усе було виписано барвисто, прикрашено позолотою, декоровано візерунками, що приголомшувало кожного, хто ступав під склепіння собору [6].

Життя Успенської церкви не обмежувалось службами й Законом Божим, а було тісно пов'язане із життям кожного сквирянина. Тут їх хрестили, молодих ставили на весільний рушник, відспівували померлих. В Успенській церкві вели записи народження і смерті мешканців міста. Відповідно, у соборі зберігалося багато церковних книг, подарованих мирянами, а також Сквирський літопис життя мешканців міста [6].

Тоталітаризм – це не тільки зламані долі, понівечені душі, але ще й сплюндровані землі, річки, озера, національна культурна спадщина, яка створювалася протягом багатьох століть працею й розумом народу. Із вибухівкою й ломами йшли «службаки» комуністичного режиму на штурм беззахисних пам'яток архітектури, серед яких немало визнаних у світі. До

таких, на жаль, належала й Успенська церква, яка до середини 70-х років минулого століття прикрашала центр Сквири.

Після закінчення Другої світової війни загальний занепад духовності позначився й на Сквірі. Для того, щоб після виснажливої визвольної війни дати народу відродити свою духовність, культуру, місцева влада вирішила... закрити храм Божий. У 1959 році церква була закрита, і довгий час вона взагалі пустувала. Лише згодом, наприкінці 60-х – на початку 70-х років була перетворена на склад райспоживспілки.

Керівники району вели мову про її реставрацію та створення музею-лекторію. Із великими труднощами кошти на відновлення церкви все ж були знайдені. До Сквири приїхали спеціалісти Львівської державної реставраційної майстерні. Закінчивши внутрішні роботи, мали розпочати зовнішню реставрацію. Проте для її здійснення в місцевої влади не виявилось коштів. Реставрацію було припинено. У 1976 році прагнули знищити церкву, але споруда була зроблена міцно. Ломами довбали стіни, двері, металеві решітки. Стіни були настільки міцні, що їх не брала навіть вибухівка. Технологія руйнування була проста. Спершу тракторами за допомогою тросів розшили дах. Бригада очищала цеглу від закам'янілого вапняного розчину і складала в штабелі. Як відомо, великі шпилі стін підірвали о 4 год ранку 1976 року. На тому місці, де стояв храм і були поховані знані люди Сквири, поставили нужник.

Ось так завершилась історія Храму духовності нашого міста – Успенської церкви, – яка мала славу історію.

Нині Успенська церква відновила свою діяльність. Поки що вона розміщена в будинку, де була церковно-парафіяльна школа, а потім міська рада. На площі, де колись височів Храм, почалося його будівництво. Закінчена підземна церква, де зараз проходять богослужіння. Для подальшого будівництва коштів не вистачає.

Ще один величний храм у Сквірі було знищено тоталітарним режимом – Троїцький собор. Троїцький собор був побудований недалеко біля Анненської

церкви у 1878 році. Будівництву собору сприяло те, що у другій половині ХІХ століття населення міста Сквирі почало стрімко зростати, і мирянам стало тісно у двох порівняно невеликих храмах. Собор вирішили будувати великий, добротний. Звичайно, міщанам без допомоги зі столиці це виявилось не під силу. Саме тому Троїцький собор у Сквирі збудований «по ходатайству генерал-губернатора на церковно-строительную суму 42 995 руб. 38 коп., надіслану із Санкт-Петербурга» [6]. Загальне керівництво будівництвом собору здійснював архітектор Юргенс, а безпосереднє – підрядчик Василь Ганке. Собор будувався протягом шести років. У місті діяв «Сквирський Временний комітет по постройке каменного собора», до якого входили протоієрей о. Яків Сташевський, міський голова П. Декаленко, архітектор Юргенс, церковний староста Матвій Чернищенко та інші [16].

Троїцький собор був побудований із цегли сквирських цегельних заводів. Собор мав дзвіницю, яка складалася з 3 ярусів і 5 малих дзвонів, пічку для обігріву приміщення. Тоді це був найбільший у Сквирі цегляний храм, який було освячено 23 серпня 1879 року. У соборі був церковний архів. Більшість витрат щодо спорудження взяв державний бюджет Російської імперії [6]. Але мешканці міста теж допомагали, як могли, хто пожертвами, хто безкоштовною працею на будівництві. Сквиряни робили пожертви на собор: колезький радник Луцкевич придбав для храму дорогоцінне «Євангеліє» і різних церковних речей на 800 крб. (у ті часи на цю суму можна пристойно жити кілька років); церковний староста Наконечний подарував храму 180 крб. У 1881 році сквиряни пожертвували 2 348 крб. на зміцнення і прикрашення соборної будівлі [15].

Богослужіння тут здійснювалися соборним священником, протоієреєм Феодосієм Яковичем Чайковським, який опікувався освітою церковно-парафіяльних шкіл у Сквирі, зокрема й домовими церквами при чоловічій, жіночій гімназіях та церкві при тюремному замку.

На кошти Ф. Я. Чайковського було придбано бібліотеку для м. Сквирі. Він же встановив стипендії учителям і дітям-сиротам. При соборі була відкрита

двокласна школа. За благодійницьку діяльність Ф. Я. Чайковському було присвоєно звання почесного громадянина м. Сквири. Похований він був біля Троїцького собору.

Пізніше на зборах Сквирської міської ради партійні активісти заявили, що потрібно знести цей храм, який живить коріння українського буржуазного націоналізму й не має історичної значимості. У 1934 році собор було закрито, а його оздоблення розібрали і знищили. У 1935-1936 роках храм почали розвалювати, деякі сквиряни брали цеглу для своїх потреб [5].

Після Другої світової війни на місці Троїцького собору побудували двоповерховий будинок для працівників апарату райкому партії. Прикро, що ніхто не подумав про переховання почесних громадян міста, священників.

Таким чином, сквирські собори перетворилися на купи цегли. Їх будували багато років, а руйнували швидко. Варто зауважити, що зі знищенням церкви Успення пресвятої Богородиці та Троїцького собору Сквиря почала занепадати. Була зламана безперервна духовна лінія спадковості поколінь. Тому жителі міста вірять, що коли відбудують ці собори, сквиряни заживуть щасливо, заможнo і в доброму здоров'ї.

Список використаних джерел

1. История Православной Церкви в XIX веке. В 2 т. Москва, 1998. Т. 2. 648 с.
2. Похилевич Лаврентий. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся. Киев : Типография Киево-Печерской лавры, 1864. 763 с.
3. Пугачевський О. В. Уклін тобі, земле Сквирська. Київ, 2008.
4. Сквиря : сторінки історії. Київ : Наукова думка, 1990. 330 с.
5. Сквиря : сторінки історії / за ред. В. І. Цимбалюка. Біла Церква, 2003. 411 с.

6. Перерва В. С., Плівачук К. В. Сквиря : з духовної спадщини. Біла Церква: Вид. О. В. Пшонківський, 2005. 60 с.
7. Сквирщина : короткий енциклопедичний довідник / укладачі : В. І. Цимбалюк, К. В. Плівачук, К. Ф. Бондарчук, О. А. Поліщук. Сквиря, 2018. 278 с.
8. Цимбалюк В. І. Пасічник Ю. І. Колиска українського народу. Київ, 2000. С. 78-96.
9. Центральний державний історичний архів у м. Києві. Ф. 127. Оп. 419. Спр. 4. Арк. 1.
10. Центральний державний історичний архів у м. Києві. Ф. 127. Оп. 45. Спр. 60. Арк. 1–2.
11. Центральний державний історичний архів у м. Києві. Оп. 419. Спр. 18. Арк. 40.
12. Центральний державний історичний архів у м. Києві. Оп. 420. Спр. 32. Арк. 1.
13. Центральний державний історичний архів у м. Києві. Оп. 427. Спр. 56. Арк. 2–3.
14. Центральний державний історичний архів у м. Києві. Оп. 427. Спр. 47. Арк. 29.
15. Центральний державний історичний архів у м. Києві. Оп. 1011. Спр. 2520. Арк. 8.
16. *Юр'ївський літопис*. Біла Церква, 1996. №1.

Цимбалюк Василь Іванович,
учитель української мови і літератури Сквирського академічного ліцею,
кандидат педагогічних наук

Історія гімназійної освіти в місті Сквирі

Зі здобуттям незалежності України важливим питанням національної освіти нашої держави, особливо в період її реформування, є вивчення досвіду минулого. Для оптимального розвитку закладів освіти нового типу велике

значення має досвід роботи гімназій та ліцеїв дореволюційної України, яка входила до складу Російської імперії (XIX – початок XX ст.), адже істинним є твердження: осягаючи минуле, пізнаєш сучасне й замислюєшся над майбутнім. Сьогодні важливо всебічно проаналізувати досвід минулого, осмислити раціональний досвід навчання й виховання юного покоління в Україні. Водночас проблема глибокого вивчення та аналізу системи гімназійної освіти в Україні ще не знайшла достатнього вивчення.

Історії гімназійної освіти як своєрідного типу середньої освіти цікавила науковців ще в дореволюційні часи й у період початку розбудови української школи. Питання боротьби за національну школу в Україні розглядалося у працях Михайла Грушевського, Бориса Грінченка, Софії Русової. Ці питання залишилися актуальними для українських істориків та педагогів і після революції, які досліджували стан освіти в Україні (С. Пастернака, С. Сірополка, С. Гончаренка та ін.). За радянських часів вивчення гімназійної освіти не було актуальним, бо акцентувалася увага на ідеологічних і політичних аспектах цього питання (роботи М. Гриценка, Є. Березняка та ін.)

Відомі краєзнавці Київщини (Л. Похилевич. Сказання о населенных местностях Киевской губернии. Київ, 1864) та Сквирщини (Н. І. Гордон. Сквирщина в минулому і сучасному. Київ, 1958; І. О. Будко, О. І. Лугова, М. О. Самодід. Сквирщина // Історія міст і сіл Української РСР : Київська область. Київ, 1971. С. 564–577) цю проблему не аналізували. Уперше її представили місцевий краєзнавець Олександр Пугачевський у районній газеті «Вісник Сквирщини» (Чоловіча гімназія ім. Б. Є. Сувчинського. *Вісник Сквирщини*. 2003. 22 лютого) та автори книги «Сквира: сторінки історії». Вид. 2. Біла Церква, 2003 (за редакцією Василя Цимбалюка). Згадують про неї також дослідники у працях «Історія шкільництва в містах і селах Київщини в XIX – на початку XX ст.» В. Перерви (2008) та «Міста і села України: Київщина» (2011). Більш детально розповідається про Сквирську чоловічу гімназію у книзі Василя Цимбалюка «Від гімназії – до ліцею: столітня історія навчального закладу» (2009).

Термін «гімназія» походить від грецького слова «гімназій», що означав державний навчально-виховний заклад у Греції, а також на еллінському Сході. В Афінах гімназії досягли найбільшого розвитку в 5-4 ст. до н. е. Найвідомішою була чоловіча гімназія, яка називалася Платонівською академією. До неї вступали хлопчики 16 років, які закінчували гімназійну школу (підлітки із заможних родин). У закладі освіти вони займалися гімнастикою, вивчали політику, філософію, літературу, тобто здобували всебічну підготовку [10, 69].

У Сквирі як провінційному містечку Київщини існували однокласні та двокласні училища, а з початку ХХ ст. – чотирикласні училища. Але вони не давали середньої освіти. Тому на початку ХХ ст., коли з'явилися нові органи місцевого самоврядування – земства, постало питання про відкриття у Сквирі гімназії, яка б давала дітям середню освіту.

Дуже цікавою є історія відкриття у Сквирі чоловічої гімназії. За дослідженнями В. Перерви, 1905 року міський голова Сквири П. С. Стефановський звернувся до попечителя Київського навчального округу П. Зілова із проханням відкрити у Сквирі класичну гімназію чи реальне училище. Але на це потрібні були кошти, яких не вистачало в державі. Тому було вирішено відкрити в цьому провінційному містечку прогімназію, яка мала б утримуватися на власні кошти міста. Знайшовся і меценат, який погодився відкрити такий навчальний заклад, – статський радник Ф. О. Дроздовський [4, 69].

У липні 1907 року Міністерство народної освіти Росії дозволило відкрити у Сквирі приватну чотирикласну прогімназію у складі підготовчого і двох молодших класів. Але вона була відкрита через рік, у 1908-1909 н. р. Для роботи прогімназії було використано велике приміщення колишнього винного складу, перероблене архітектором Г. Строковським та інженером Г. Гвоздиком у зручне приміщення прогімназії. Воно належало члену ради Міністрів шляхів сполучення Петру Євтихійовичу Сувчинському, який як меценат, проживаючи в Санкт-Петербурзі, подарував його місцевій владі [4].

Але Сквирська прогімназія проіснувала недовго, лише один навчальний рік. У 1909 році Ф. Дроздовський через невирішення кадрових питань і недостатнє фінансування з місцевого бюджету вирішив прогімназію закрити.

Тоді міський голова П. Стефановський подав прохання на ім'я П. Зілова про відкриття в місті державної гімназії. За документами Державного архіву Київської області, куратор Київської шкільної округи П. Зілов 10 червня 1909 року надіслав лист міському голові П. С. Стефановському, у якому повідомив його про закриття в місті приватної чотирикласної гімназії Ф. А. Дроздовського і про право на відкриття державної чоловічої гімназії [2]. Це підтверджено й у матеріалах Центрального державного історичного архіву України [12].

Міський голова П. С. Стефановський 19 червня 1919 року надіслав лист куратору Київської шкільної округи та постанову Сквирської міської думи про згоду на відкриття в місті чоловічої гімназії. Дозвіл на відкриття такого закладу 15 серпня 1909 року надало й Міністерство народної освіти.

Сквирська міська чоловіча гімназія почала функціонувати 3 вересня 1909 року. Її першим директором був М. Григорович [11], потім його замінив Ф. Н. Іванов. У 1910 році статський радник П. Є. Сувчинський передав у подарунок місту свій маєток із забудовами, де розміщувався навчальний заклад, а дворянин-меценат А. А. Водинський на власні кошти збудував та обладнав у ньому домову церкву, яка була урочисто відкрита та освячена 21 листопада 1910 року [11].

Але в гімназії не вистачало приміщення для навчання. Виникла потреба добудувати частину будівлі. Тому міський голова в 1919 році надіслав лист до Санкт-Петербурга П. Є. Сувчинському із проханням дозволити розпочати добудову приміщення до гімназії. П. Є. Сувчинський виявив добру волю й повідомив у листі від 3 квітня 1913 року куратору Київської шкільної округи, що він побудує на власні кошти на вул. Ружинській нове приміщення для Сквирської чоловічої гімназії за проектом відомого інженера О. В. Кобелєва, яке було передано у власність міста Сквири.

Нове приміщення Сквирської міської чоловічої гімназії відкрили 16 серпня 1914 року. На фронтоні споруди виділявся напис «Мужская гимназия имени П. Е. Сувчинского» [7]. Тоді ж було освячено новозбудоване приміщення гімназії, а також будинкову православну церкву при ній.

Сквирська чоловіча гімназія мала унікальне триповерхове приміщення, яке було лише в Санкт-Петербурзі, що відповідало європейським стандартам. Тут були гімнастичний зал, опалювальна система, власна електростанція, клас ручної праці, великий актовий зал. У гардеробі відвідувачі одягали кімнатне взуття, тому паркетна підлога не бруднилася [11].

Розглянемо організацію і зміст освітнього процесу в Сквирській чоловічій гімназії, використавши матеріали краєзнавчої літератури, державних архівів, приватного архіву учительки Сквирського ліцею Н. П. Ляхніцької, дядько і тітка якої були викладачами Сквирської чоловічої гімназії. Отже, Сквирська міська чоловіча гімназія належала до середніх загальноосвітніх шкіл, де навчання тривало 8 років. Це була класична гімназія, адже її випускники мали право вступати до університетів за атестатом зрілості, виданим навчальним закладом. У гімназії вивчали Закон Божий, російську та слов'янські мови, давні мови – латинську і грецьку, історію, географію, природознавство, математику, фізику, нові мови – французьку й німецьку, каліграфію, малювання [11].

До 1 класу гімназії зараховували хлопчиків, які досягли віку 10 років, але не більше 11. Поводили усні та письмові вступні іспити. У зарахуванні до гімназії брали до уваги оцінки на вступних іспитах, загальний розвиток, суспільне становище батьків. У кінці навчального року проводили перевідні випускні іспити з 15 до 31 травня [11]. У календарі для вчителів за 1916 рік (видавався в Санкт-Петербурзі) повідомляється, що у Сквирській чоловічій гімназії разом із підготовчим класом було 229 учнів, викладачів – 16, закінчили гімназію в 1916 році 17 осіб [3].

У гімназії існували навчальні допоміжні заклади: фундаментальна бібліотека для викладачів (на 1 січня 1915 року нараховувала 337 назв книг у 726 томах), учнівська бібліотека (мала 917 назв книг у 2 385 томах), фізичний

кабінет, природничий кабінет, метеорологічна станція. У кабінеті фізики були необхідні прилади для проведення лабораторних робіт, а в кабінеті природознавства – опудала й муляжі тварин і птахів, багата колекція комах. У гімназії існувала метеорологічна станція, де учні старших класів проводили щоденні триразові спостереження за навколишнім середовищем під керуванням викладача П. С. Пашковського.

Належна увага приділялась у гімназії гімнастиці та співам. У гімназії існував хор для церковного співу, до якого входили учні різних класів (керівник Г. С. Сарана). Гімнастику викладав тимчасово запрошений полковник у відставці К. Д. Нарк, оскільки вчитель перебував у діючій армії. Уроки гімнастики проводились у спеціально обладнаному підвалі, світлому і просторому, оснащеному гімнастичним обладнанням для занять.

Варто зупинитися на гарно оздобленому актовому залі. Він мав чудову акустику. Церковний хор розміщався на гальорці. У передній частині зали був вівтар домашньої церкви, а зверху по боках – копії скульптурних портретів стародавніх мислителів і міфічних персонажів [11, 61].

У гімназії були створені батьківський комітет і піклувальна рада; їх діяльність була спрямована на надання матеріальної допомоги учням, проведення позакласних заходів, зниження цін на продукти буфету гімназії. Адміністрація гімназії дбала про здоров'я учнів. У закладі працювали лікарі; особливу повагу мала лікар-стоматолог Є. К. Постемпська, яка безкоштовно надавала допомогу гімназістам.

Навчання в гімназії щоденно розпочиналися із загальної вранішньої молитви православних учнів у актовому залі, а католиків – в окремому класі. Після молитви всі учні виконували народний Гімн.

Приділяли увагу позакласним заходам: проводили літературні вечори, виставки учнівських виробів, вечори шахістів, екскурсії рідним краєм, відзначали християнські свята. На таких заходах виконували народний Гімн та інші пісні, декламували вірші, грали на музичних інструментах, навіть здійснювали інсценізації. Часом такі заходи мали благодійний характер: кошти

витрачали на організацію вечорів, благодійну допомогу гімназістам, потреби Першої світової війни. Із такою ж метою організовували виставки фізичних приладів, виготовлених учнями, матеріалів учнівської творчості. На вечорах читали учнівські реферати із фізики, власні літературні твори (так, на вечорах читав свої перші літературні твори (вірші, фейлетони) Аркадій Любченко, який навчався у Сквирській чоловічій гімназії, а згодом став відомим українським письменником. Його гімназійні твори в 1918 році друкувалися в повітовій газеті «Сквирський вісник» [11, 25]).

У гімназії для учнів проводили різноманітні екскурсії. Наприклад, у 1916-1917 н. р. було проведено екскурсії на винний склад у м. Сквирі, де учні оглянули парові та електричні машини, на пивоварний завод, де вони ознайомилися з фільтрувальною машиною. Організовували й подорожі рідним краєм: до Єрчиківського лісу, до с. Кам'яна Гребля, де гімназисти ознайомлювалися з рослинним і тваринним світом, екскурсії на Шамраївський цукровий завод і Стадницький кінний завод графині Браницької [11], що мало навчально-пізнавальне й виховне спрямування.

Особливістю Сквирської чоловічої гімназії було забезпечення кваліфікованими спеціалістами, більшість яких мали університетську освіту [12] та прагнули дати учням не лише ґрунтовні знання, а й виховувати їх на моральних основах християнської віри, у любові до Батьківщини, розвивали повагу до праці, почуття обов'язку й відповідальності, дбали про фізичне та естетичне виховання.

На базі гімназії існували підготовчі класи, а також тримісячні курси з вечірньою формою навчання, що допомагало випускникам вступити до університетів без екзаменів [11, 62]. У 1917 році професор К. В. Болсуновський, уродженець м. Сквири, організував у гімназії із власних колекцій краєзнавчий музей. У музеї був великий портрет мецената П. Є. Сувчинського, іменем якого названа гімназія (автор – син директора гімназії Г. Ф. Іванов, який організував у навчальному закладі гурток образотворчого мистецтва) [11, 22].

Сквирська міська чоловіча гімназія за організацією освітнього процесу була однією з найпрестижніших гімназій у Київській губернії.

Список використаних джерел

1. Гордон Н. І. Сквиря в минулому і сучасному. Київ, 1958.
2. Державний архів Київської області. Ф. 862. Оп. 1. Спр. 249. Арк. 2а.
3. Календарь для учителей на 1916-1917 учебный год. Ч. 2. Петроград, 1916. С. 158.
4. Перерва В. Історія шкільництва в містах і селах Київщини ХІХ – початку ХХ ст. Київ, 2008.
5. Похилевич Л. И. Сказания о населенных местностях Киевской губернии. Київ, 1864.
6. Пугачевський О. В. Чоловіча гімназія ім. П. Є. Сувчинського. *Вісник Сквирщини*. 2003. 22 лютого.
7. Сквирська чоловіча гімназія. *Сквирщина : короткий енциклопедичний довідник* / упор. В. І. Цимбалюк, К. В. Плівачук, К. Ф. Бондарчук, О. А. Поліщук. Сквиря, 2018. С. 159–160.
8. Сквиря : сторінки історії. Вид. 2 / за ред. В. І. Цимбалюка. Київ, 2003.
9. Словник української мови. В 11-ти т. / гол. ред. кол. І. К. Білодід. Київ, 1971. Т. 2.
10. Український педагогічний словник / упор. С. У. Гончаренко. Київ, 1997.
11. Цимбалюк В. Від гімназії – до ліцею : Столітня історія навчального закладу. Біла Церква, 2009.
12. Центральний державний історичний архів України. Ф. 707. Оп. 161-168. Пр. 73-76. Арк. 1–4.
13. Центральний державний історичний архів України. Ф. 707. Оп. 283. Спр. 4. Арк. 1–22.
14. Чепурківська К. Сквирська чоловіча гімназія. URL: <https://auction.violity.com>.

*Стародуб Олексій Володимирович,
краєзнавець, Комунальний заклад «Білоцерківська міська
Централізована бібліотечна система імені Петра Красножона»*

**Боротьба більшовиків проти українського повстанського руху на
Білоцерківщині навесні – влітку 1919 року
(за спогадами учасників та очевидців)**

Представлене дослідження ґрунтується на матеріалах наукового архіву Білоцерківського краєзнавчого музею, а саме: спогадах учасників та очевидців подій весни й літа 1919 року на Білоцерківщині. Більшість цих мемуарних записок надійшла до музею наприкінці 1950-х років. Це спогади Ф. С. Андрієвського, В. І. Буткевича, К. Й. Гординського, Р. Я. Купершмід, П. М. Ліниченка, П. І. Пельтинович, Л. І. Рудмінського, Н. Ш.-С. Саражинської, Г. А. Славинської-Костюковської, Я. П. Сломчинської, Б. І. Чернявського, Є. Хейфеця. Крім того, були включені пізніші допоміжні матеріали – біографія А. Й. Гординського, свідчення А. О. Цехонського, статті Я. Й. Губенка та Ф. І. Гутнікова.

Відповідно до архівних матеріалів, у лютому 1919 року на Білоцерківщину з боку Києва наступали підрозділи Першої Української радянської дивізії, а зі сходу підходила 1-ша бригада Шмідта Другої Української радянської дивізії. Напередодні вступу Червоної армії до Білої Церкви місцеве більшовицьке підпілля встановило радянську владу в результаті повстання.

Відразу було обрано перший ревком, до складу якого увійшли Гординський, Езволінський (Володін), Зражевський (Дядя), Рудмінський (Чорноморець), Хаєнко та ін. Ревком улаштувався в будинку Таубіна на вул. Клубній.

Повітовий комітет партії й ревком почали організовувати місцеві органи влади. Особлива увага приділялася організації військового комісаріату, створенню військових частин, об'єднанню та реорганізації партизанських загонів. Зражевський був призначений військовим комісаром, Гординський і Рудмінський – його заступниками.

Незабаром, ураховуючи необхідність вжити термінових і рішучих заходів для боротьби з контрреволюцією, диверсіями, спекуляціями й бандитизмом, повітком партії доручив Рудмінському організувати повітову надзвичайну комісію, до складу колегії якої входили, крім нього, Зражевський та Хаєнко. Антон Гординський був призначений повітовим військовим комісаром замість Зражевського. Кіндрат Гординський згадував, що, коли його брат Антон став військовим комісаром, Зражевський був головою ревкому, а Олександра Гординська (сестра) – секретарем.

Хоча війська Директорії відступили з Київщини, увесь регіон майже відразу спалахнув серією безперервних повстань проти нової, як вона себе називала, «народної» влади. Повстанці здебільшого здійснювали нальоти й напади на органи радянської влади, а також здійснювали терористичні акти проти її представників.

У лютому 1919 року після встановлення радянської влади партизанський загін О. Ткача був реформований у 1-й Білоцерківський радянський полк, також під його командуванням. Малиновський був призначений начальником штабу. Під час формування полку до нього ввійшли бійці, нестійкі до радянської влади. У результаті полк не зміг виконувати покладені на нього завдання. Після невдалої спроби повстання полк було розпущено всередині березня 1919 року. Червоноармійці, які залишилися лояльними до влади, були передані під безпосереднє командування військового комісара Білої Церкви Антона Гординського. Новим командиром полку був призначений Карапиш.

Одного разу місцеві чекісти дізналися, що на околицях міста ховаються два небезпечних агенти, розшукувані Київською губернською надзвичайкою. Уночі було здійснено облаву, але безрезультатно. Коли чекісти вже зневірилися в успіху, до них підійшов хлопчик Казик, брат А. Гординського, і повів їх прямо до шпигунського притулку. Не маючи чим віддякувати, Рудмінський зняв із себе шинель, яка, незважаючи його невисокий зріст, шинель була велика для хлопця. Тоді один із бійців загону допоміг їй підрізати. Від того часу Казик

Гординський почав співпрацювати з Рудмінським і часто брав участь у дуже складних та відповідальних операціях.

Антон Гординським також мав дружні стосунки зі Львом Рудмінським. Маючи багато справ, вирішення яких затягувалося до ночі, вони часто жили, а точніше, спали – один у військовому комісаріаті, інший – у надзвичайній комісії. Часто вечеряли разом, або ж уранці, голодні та втомлені, ходили до матері Антона, яка годувала їх і вкладала відпочивати.

За кілька днів до загибелі Гординського стало відомо, що в місті готується повстання проти радянської влади. Гординський та Рудмінський довго обговорювали цю новину у приміщенні надзвичайної комісії. Коли вони пішли до військкомату, то при вході до нього із провулка пролунало кілька пострілів. Гординському зачепило капелюх, Рудмінському – шинель. Незабаром виявилось, що це був петлюрівець, який пробрався до повітового загону НК.

Причиною повстань стала, зокрема, мобілізація продовольства серед селян на потреби армії й робітничих міст.

Київський військово-революційний комітет направив Федора Андрієвського до Білоцерківського повітового військового комісаріату як завідувача мобілізаційного відділу в розпорядження військового комісара Гординського, який отримав наказ про мобілізацію коней, возів, кінних обладунків для Червоної армії в межах Білоцерківського повіту. Виконання цього наказу затягнулося у Великополовецькій волості. Після третього наказу комісара з'ясувалося, що там діяв повстанський український загін на чолі з Гончаром. Про це стало відомо від вершника, який утік від розстрілу після тривалих знущань.

Наприкінці березня згідно з дорученням ВРК та повітового військового комісара, Андрієвський у супроводі 60 червоноармійців із трьома кулеметами вирушив до Великополовецького, де оточив волосну управу, на якій висів жовто-блакитний прапор, та обеззброїв присутніх. Під час допитів стало відомо, що загін Гончара налічував до 1 700 вояків, розміщених у лісових урочищах Товста та Вороничі.

Андрієвський розмістив заставу з 15 червоноармійців та одного кулемета під лісом урочища Товста, а сам тримав оборону у Великополовецькому. Незабаром кулемет застави ненадовго заторохкотів. Два розвідники повідомили, що заставу розбито, а кулемет забрано. Протримавшись до вечора, загін Андрієвського відійшов до Білої Церкви.

Отримавши звістку про події у Великополовецькому, уся білоцерківська організація більшовиків, члени ревкому й червона гвардія були розміщені на заставах для захисту міста. Також проводилися патрулювання і розвідка, очікувалося підкріплення з Києва.

У той час брат Гординського і Ядвіга Сломчинська були в будинку ревкому, де почули, що банда Гончара рухається вулицею Київською. Оскільки повернутися додому на Роток стало неможливо, вони вирішили сісти на поїзд до Фастова, що і зробили.

У спогадах згадується епізод прибуття загону на чолі з Гординським на залізничну станцію, яку відбили в бандитів. Ймовірно, після цього частина Білоцерківського ВРК, деякі прихильники радянської влади та їхні родини були евакуйовані.

Гординський навідріз відмовився виїхати з усіма підрозділами та повернувся до військкомату з деякими червоногвардійцями. Він наказав Буткевичу, Кордіну й Ліниченку провести розвідку в напрямку Гребінок і перевірити надійність застави. Тоді Гординський наказав забрати документи у відділі постачання.

Але через зраду деяких розвідників, яких відправили у другій половині дня, із настанням темряви всі пости були нишком зняті, а повстанці ввійшли до міста.

За спогадами Б. Чернявського, коли «банда Гончара захопила вокзал, наш загін під командуванням А. Гординського пішов по вул. Бердичівський, захопив вокзал і майже всю банду знищив. Ми з Гординським повернулися до штабу на Гетьманській вулиці. У цей час туди ввійшли двоє озброєних і запитали: "Хто буде Гординський?". Один з них пострілом з револьвера вбив

його. Я зробив постріл з гвинтівки. Мене вони скрутили, назад руки й вивели на двір, щоб розстріляти. У кабінеті було чоловік 8 наших і всіх вони вивели у двір. Але тут наші підняли стрілянину. Двох з банди ... *(продовження відсутнє – О. С.)*».

За словами Н. Саражинської, Гординський залишився із групою працівників, серед яких був і Абрам Саражинський. Гординський наказав їм вийти задніми дверима, звідки вони могли потрапити в мережу вузьких вулиць, а сам взяв вогонь на себе і загинув. Під час втечі А. Саражинський був поранений у голову та ліве стегно.

Разом із Гординським загинув командир Білоцерківського полку Карапиш.

Буткевич, Кордін та Ліниченко були захоплені повстанцями на вулиці Київській біля синагоги. Їх обеззброїли та спочатку помістили у відхідник на вокзалі, а потім відправили до колишнього відділення поліції, де вже було багато полонених. Йдучи до місця ув'язнення, вони непомітно покидали свої посвідчення, видані ревкомом, на мокру землю і затоптали. Начальник охорони наказав вивести Буткевича на подвір'я й розстріляти як комісара, бо, на його думку, він був схожий на жида. Коли ж Буткевич попросив допомоги, один із захоплених товаришів запевнив начальника, то той не є ні комісаром, ні жидом. Менш ніж за годину всіх вишикували в колону по двоє й повели вверх вулицею Київською до двоповерхового приміщення, де згодом була школа №1. Затриманих помістили на другий поверх під посилену варту. Вони чекали страти, бо помітили, що до повстанців приєдналося багато місцевих жителів, які могли вказувати на більшовиків та їх прихильників. Кожного, у кого під час обшуку було знайдено будь-яке підтвердження зв'язку з більшовиками, негайно забирали й виводили.

Уранці 5 квітня на залізничну станцію прибув бронепоезд «Грім», бійці якого вибили повстанців із Білої Церкви. Звільнені червоногвардійці та громадяни, захопивши гвинтівки на першому поверсі, хоча і без затворів, кинулися переслідувати своїх колишніх охоронців. Тоді ж повернулися більшовики, яких напередодні евакуювали до Фастова.

Згодом почалися обшуки серед білоцерківців – учасників і прихильників повстанців. Справи деяких із них розглядалися суддівською трійкою при надзвичайці. Після цього Буткевич деякий час працював політконтролером на телеграфній станції й у проміжках своїх чергувань ходив у патруль.

Тож загін Гончара вперше ввійшов до Білої Церкви вранці 4 квітня, але його вибили. Однак із темрявою повстанці повернулися й захопили місто, але вранці 5 квітні знову були вибиті або ж відійшли майже без бою.

Гординського поховали 5 квітня на загальному православному кладовищі неподалік вул. Київської перед залізницею.

Червоноармійці із полеглої застави загону Андрієвського були поховані в північній частині скверу біля садиби гімназії напроти будинку лікаря Ващенко-Захарченка. Незабаром після похорон було вирішено поставити пам'ятний знак на могилі. Це був обеліск із написом «Полеглим героям за свободу». Його виготовив зарічанин Данило Семенович Потіха, який тоді працював у міськкомунгоспі. Пізніше поряд із цією могилою були поховані інші червоноармійці й радянські активісти.

Д. Потіха та П. Пельтинович помилково віднесли цей бій до літа 1919 року, А. Цехонський – до кінця літа. Цехонський оцінив втрати червоноармійців у 19-20 осіб, Пельтинович – у 13 продармійців, Потіха – у 8 убитих і кількох поранених.

Попри «холод, непролазний бруд, жахливу темряву», два загони пішли проти повстанців, що розміщувалися у Великополовецькому. Частиною особливого призначення (ЧОП) командував новий повітовий військовий комісар Козаков, другим загonom – Рудмінський. Більше третини нападників були комуністами. Були й робітниці.

Для ліквідації повстанців Гончара із Таращі був викликаний загін П. Мозоля. Він прибув після недавньої поразки повстанського загону поблизу Ставиці. У Білій Церкві штаб П. Мозоля спочатку розміщувався на Ротку, а потім перейшов до будівлі телефонної станції (напроти сучасної поліклініки №1).

Основний тягар у боротьбі з різними повстанськими загонами лягав на спеціальний загін, яким командував Сазанський. ЧОП воювала проти повстанців у Сквирі, Таращі, Великополовецькому, Шамраївці та інших місцях. Загін розміщувався на пров. Клубному (колишній кінотеатр «Палас»). Поруч була перша комуна, у якій жили Вишневецький із дружиною, С. Хаєнко, П. Пельтинович та інші.

Партосередки й комітети бідноти також допомагали боротися з повстанцями й заможним селянством. Так, одного разу селяни Володарського району затримали, обеззброїли й доправили до кабінету білоцерківського чекіста Рудмінського чотирьох осіб, «які виявилися надзвичайно важливими диверсантами й шпигунами».

Наприкінці серпня 1919 року більшовики були змушені залишити Білу Церкву, стиснені з одного боку українською армією та білогвардійською – з іншого.

*Рокицька Ольга Дмитрівна,
методист відділу музейної освіти та бібліотечної справи КНЗ КОР
«Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів»*

З історії становлення й розвитку Білоцерківського педучилища:

1910-1920 рр.; 1920-1949 рр.; 1986-2020 рр.

(до 100-річчя педагогічного закладу освіти)

Постановка проблеми. Дослідження питань історії освіти вкрай важливе для розвитку національної освітньої системи України, оскільки сприяє формуванню нових педагогічних ідей. Накопичені людством знання й історичний досвід дають можливість успішно вирішувати завдання, які стоять перед суспільством на сучасному етапі розвитку Української незалежної держави.

У реформуванні сучасної системи освіти в Україні потрібно враховувати позитивні тенденції становлення й розвитку вітчизняної освіти в різні періоди.

Регіональна проблематика з історії освіти педагогічних училищ на сьогодні є мало дослідженою. Частково до цієї проблеми зверталися наукові співробітники Білоцерківського краєзнавчого музею (Л. Малишева, Н. Тряпціна).

Метою дослідження є висвітлення малодосліджених сторінок становлення й розвитку Білоцерківського педагогічного навчального закладу (1910-1920 роки; 1920-1949 роки; 1986-2020 роки), зокрема й діяльності керівного та викладацького складу, значення навчального закладу для підготовки педагогів у центральному регіоні Київщини.

Виклад основного матеріалу. Детальний аналіз еволюції становлення й розвитку Білоцерківського педагогічного закладу освіти (педагогічні курси – 1910-1920 роки, педагогічний технікум, педагогічна школа – 1920-1949 роки, педагогічний інститут іноземних мов – 1949-1953 роки, педагогічне училище, педагогічний коледж – 1986-2020 роки) – дає змогу стверджувати, що, незважаючи на політичні й ідеологічні чинники, цей навчальний заклад був затребуваний та успішно готував кадри на різних етапах становлення й розвитку держави.

Важливий етапом в історії підготовки педагогічних кадрів були Білоцерківські педагогічні курси. На початку ХХ століття в Київській губернії гостро відчувався дефіцит педагогічних кадрів. Із метою підготовки молодших спеціалістів у Білій Церкві Київським губернським відділом народної освіти було відкрито дворічні округові педагогічні курси (1910-1920 роки), завдання яких полягало в теоретичній і практичній підготовці працівників для початкової школи. Педагогічну освіту в місті забезпечувала також Білоцерківська жіноча гімназія, у якій функціонував додатковий педагогічний клас (8-й рік навчання).

Київське губернське правління прийняло рішення об'єднати міське чотирикласне училище та Білоцерківські дворічні педагогічні курси в єдиний комплекс, які розмістилися на вул. Рокитнянській. Комплекс складався з декількох одноповерхових та двоповерхового приміщень забудови 1910 року (нині вул. Шолом-Алейхема, буд. № 27 та № 31) [5, 30]. Педагогічні курси

працювали за програмою вчительських семінарій, термін навчання тривав два роки – готували педагогів для земських шкіл.

Завідувачем Білоцерківських дворічних педагогічних курсів було призначено досвідченого, кваліфікованого педагога – Іллю Трохимовича Нізкова (1887-1939 роки), який закінчив учительську семінарію та Глухівський учительський інститут (1906 рік). Працював учителем початкових класів, викладачем Васильківських педагогічних курсів, інспектором народних училищ Васильківського повіту, пізніше – директором трудшколи №4 м. Білої Церкви, викладачем педучилища (мав чин колезького асесора та надвірного радника). На педагогічних курсах в м. Білій Церкві Ілля Трохимович викладав педагогіку й історичну літературу. За особистий внесок у справу педагогіки І. Т. Нізков неодноразово був відзначений урядовими нагородами (зокрема, золотою та срібною медаллю) [1, 79].

Перед педагогічними курсами як однією з нових форм підготовки вчительських кадрів (в основному для села) було поставлено завдання терміново підготувати велику кількість пролетарських працівників освіти, яких потребувала мережа дитячих закладів освіти, що стрімко зростала.

Студенти педагогічних курсів. 1913 рік

На педагогічних курсах викладали кваліфіковані педагоги: К. А. Проурзін (математика та методика арифметики), Г. Є. Калюжний (історія, географія та методика природознавства), Б. Ф. Полив'яний (російська мова та методика мови), Б. Н. Лось (гімнастика), К. М. Стеценко (малювання), С. С. Забродський (Закон Божий) тощо.

Студенти проходили педагогічну практику на базі міського чотирикласного училища. Щорічно для навчання державна казна виділяла 4 000 руб. Із цієї суми 1 400 руб. виплачувалися курсантам як державна допомога, інша частина виділялася на організаційні потреби. Викладачі курсів отримували досить низьку оплату, яка становила 860 руб. на рік. У 1912 році посвідку «Учитель земської школи» отримали 76 випускників; 1913 року навчання завершили 14 осіб. 1915 року на Білоцерківських педагогічних округових курсах навчалось 65 осіб [4, 18; 5, 32].

Від 1919 року в Україні керівництво системою освіти здійснював Народний комісаріат освіти, який реформував освітню галузь: було запроваджено єдину трудову політехнічну школу, двоступеневу систему освіти (з 8 до 13 років та з 14 до 17 років), а також перетворення першого ступеня в дитячий будинок, а другого – у політехнічну школу із залученням до певного виду професійної діяльності; пропагувалися трудовий характер навчання й виховання (за підтримки Г. Гринько, Я. Ряппо) [2, 279].

Із метою впровадження освітніх реформ та забезпечення навчального процесу кваліфікованими педагогами було встановлено два типи освітніх установ: вищі трирічні педагогічні курси (від 1925 року – педтехнікуми) та інститути народної освіти (ІНО).

Навчальний середній педагогічний заклад – Білоцерківську педшколу – було відкрито постановою Ради народних комісаріатів УРСР 4 жовтня 1920 року для підготовки вчителів початкової школи. Заклад розпочав роботу на базі колишніх педагогічних курсів у приміщенні жіночої гімназії (нині – приміщення Білоцерківського національного аграрного університету). 1921 року було створено фундаментальну бібліотеку, яка нараховувала 1 200

примірників; у ній профспілки організували «лікнеп» для робітничо-селянської молоді. У 1921/1922 н. р. на курсах нараховувалося 183 курсанти, 21 учитель та 4 службовці; цього ж року курси закінчили 35 осіб [4, 18].

1923 року навчальний заклад було реорганізовано в Білоцерківські Вищі трирічні педагогічні курси імені Бориса Грінченка. У жовтні 1923 року Білоцерківський педагогічний заклад освіти поповнився слухачами Ставищенських і Тетіївських трирічних педагогічних курсів. Стратегічним завданням педагогічного закладу була термінова підготовка вчителів початкових класів для сільської місцевості. Навчання бути платним, і оплата за цей період від усіх студентів складала 1 250 пудів хліба, іноді грошима від 10 до 100 крб., виключення становили відмінники й діти-сироти [1, 79; 3, 12].

Слухачі педагогічних курсів. 1923 рік

Підготовка спеціалістів для початкової школи здійснювалася за трирічною програмою навчання: підготовчий, перший і другий курси. Функціонувала класно-урочна система навчання. Діяла трибальна система оцінювання знань: «незадовільно», «задовільно», «дуже задовільно». Учні називали курсантами. Аналіз архівних джерел свідчить, що в 1923 році педагогічний заклад здійснив перший випуск – 32 випускники.

Керівництво курсами здійснювалося колегіально, через комітет, до якого, окрім завідувача й учителів, увіходив один представник учнів, голова студкому, який відповідав за організацію внутрішнього життя студентів, починаючи з

За документами архівного фонду в цей період на педагогічних курсах навчалося 270 студентів, яких готували 18 викладачів. На базі семирічки термін навчання тривав 3 роки. Педагогічний заклад готував учителів початкових класів.

контролю відвідування лекцій і закінчуючи забезпеченням їхнього побуту [8, 16].

Навчання на курсах проходило під гаслом широкої педагогізації навчального процесу. Для цього вже з першого курсу навчання вивчали педагогічні дисципліни, проводилася педагогічна практика. Навчання було розбито на три триместри, оплата за кожен триместр здійснювалася окремо (8 крб. за кожен триместр). Канікули були двічі на рік, називалися відпусткою і тривали з 23 грудня до 10 січня (зимові), із 12 липня до 25 серпня (літні). Термін відпусток зазначали в студентській картці.

На третьому році навчання курсанти проходили місячну педагогічну практику в п'яти школах міста, чотирьох дитячих будинках і кількох установах політосвіти за погодженням із Будинком робосвіти, з окружними інспекторами народної освіти та районним Комісаріатом народної освіти. Після завершення практики роботу курсантів обговорювали на педагогічних радах шкіл, оцінювали й видавали витяг із протоколу педагогічної ради, який разом із щоденником педагогічної праці передавався в канцелярію педкурсів. Після закінчення трирічного навчання студенти проходили річне стажування [3, 12].

Від 1923 року бере початок нова хвиля українського відродження, відома під назвою «українізація», що своєрідно вплинуло й на навчальний процес у педагогічному закладі: усі предмети почали викладатися українською мовою, на посади викладачів призначали осіб, що могли проводити заняття українською мовою, вступники складали іспит з української мови. Окрім викладання української мови було введено дисципліну «Українознавство», розпочато роботу україномовних гуртків: педагогічного, літературного, драматичного, хорового та політгуртка. Найбільшою популярністю користувався політгурток, де виступали з доповідями й обговорювали їх.

Співробітники, які не володіли українською мовою, звільнялися. У 1924 році завідувачем педкурсами призначили І. І. Висоцького, його заступником – В. М. Духновича. Змінився склад викладачів; у цей період працювали: С. О. Гнатейко, зав. навчальної частини (методика політосвіти, німецька мова),

В. М. Самійленко, засновник педкурсів у Тетіїві (предмети педагогічного циклу), В. І. Масальський (мова і література, канд. педагогічних наук), Т. М. Болтинець, Х. Д. Великохатко, Б. Т. Глушкевич, В. М. Загірський, І. Л. Івашин, Т. Л. Камінська, Г. К. Лук'янова, І. І. Міщенко, Д. С. Мельників, П. Я. Побережніченко, В. С. Поповиченко, О. С. Приходченкова, Я. М. Самуський.

Із посвідчення №1067 від 20 червня 1924 року студента Ф. Шкулія та його студентського квитка №442 дізнаємося, що педагогічний заклад мав назву «Білоцерківські Вищі 3-річні педагогічні курси імені Бориса Грінченка» [4, 18; 5, 32].

Пізніше Постановою Ради народних комісаріатів УРСР від 9 липня 1925 року було визначено:

а) на підставі арт. 492 Кодексу законів про народну освіту для встановлення єдиної номенклатури вищих учбових закладів УРСР перейменувати вищі педагогічні курси на педагогічні технікуми;

б) визначити за потрібне 58 педагогічних технікумів прийняти з наступного року на державний бюджет;

в) затвердити на 1925/1926 бюджетний рік доданий до нього список педагогічних технікумів, що утримуються за рахунок державних коштів [2, 299].

Навчання було ще платним; оплата за цей період від усіх студентів складала 1 250 пудів хліба, іноді грошима від 10 крб. до 100 крб., виключення, як і раніше, становили відмінники й діти-сироти.

У 1925 році постановою Ради народних комісаріатів УРСР від 9 липня 1925 року Вищі педагогічні курси імені Бориса Грінченка реформовано в Білоцерківський педагогічний технікум [7, 12].

У 1926 році завідувачем педтехнікуму було призначено М. І. Крупського, викладача мови і літератури (університет Св. Володимира), а навчальної частини – П. Я. Побережніченка (Київський учительський інститут), викладачами були О. М. Френкель, Х. Д. Великохатко, Пославський, викладач

фізики, хемії, геології (Київський університет ім. Св. Володимира),
В. М. Самійленко, викладач циклу педагогічних дисциплін, інспектор в

Студенти I курсу Білоцерківського педучилища. 1930 рік

Окрінспекторіяті Наросвіти (Київський учительський інститут). Архівні джерела засвідчують, що в педагогічному технікумі працювала плеяда високоосвічених фахівців, які мали вищу освіту та педагогічний досвід роботи [8, 16].

До Білоцерківського педтехнікуму зараховували випускників семирічної школи без екзаменів. У 1925-1926 н. р. на базі Білоцерківського педтехнікуму почали створюватися підготовчі відділення, курси й робітфаки для підготовки молоді до вступу в педагогічний заклад. Для приладу, відповідно протоколу засідання приймальної комісії «Підготовчих курсів для робітників і батраків» при Білоцерківському педагогічному технікумі в 1929/1930 н. р. було зараховано 27 осіб, зокрема: робітники-металісти, працівники спілки нарзв'язку, цукровиків, швейників, друкарів, спілки С. Т. Р., батраки та члени комуни. Навчальний план підготовчих курсів був таким:

- «– українська мова – 6 год на 4 квартали (викладач Липовецький);
- історія класової боротьби – 16 год (викладач Мигаль);
- політекономія і економічна політика 20 год (Бешкеров);
- математика – 28 год (викладач Гаазе);
- фізика – 20 год (викладач Зінківський);
- хімія – 12 год (викладач Смуський);
- біологія – 10 год – (Мороз);
- географія – 12 год (Мельников).

Протокол засідань приймальної комісії» [12, 34].

Підготовчі курси фінансувалися за рахунок держави й господарських організацій. Того, хто навчався, забезпечували гуртожитком, навчальними посібниками й невеличкою стипендією.

Білоцерківський педтехнікум розміщувався на вул. Росьовій, буд. 8. У грудні 1927 року за Білоцерківським педтехнікумом закріплено приміщення для гуртожитку на вул. Рокитнянській, буд. 25 [9, 12].

Від 1927 року почала створюватися заочна система педагогічної освіти. Постійно збільшувався контингент студентів – у 1928-1929 н. р. навчалось 185 осіб [10, 6].

На початку 1930 року на базі педтехнікуму було відкрито нові відділення дошкільного та позашкільного навчання. Навчання було цікавим і напруженим. Педагогічний технікум був осередком культури і спорту. У ранкові години проводили клубні заняття зі спорту, у вечірні – хорового співу, драматургії, образотворчого мистецтва, працювали предметні гуртки. Професійну підготовку майбутніх учителів здійснювали 18 педагогів.

На стан підготовки педагогічних кадрів негативно вплинув голодомор 1932-1933 років: багато студентів залишили навчання й більше не відновили.

У зв'язку з тим, що М. І. Крупський звільнився з посади завідувача педтехнікуму й перейшов працювати викладачем мови і літератури, на його місце було призначено Вадимова, якого невдовзі було переведено керівником Черкаського педтехнікуму, а на місце завідувача Білоцерківського

педагогічного технікуму розпорядженням Народного комісаріату освіти УРСР від 13.12. 1926 року було призначено О. С. Гнатейка (до 1930 року) [13, 12].

Педагогічний заклад мав допоміжні господарства, кошти яких залучалися для учнівських стипендій, придбання приладів для кабінетів і ремонту навчальних приміщення (але спочатку ці кошти необхідно було перерахувати на рахунок Народного комісаріату освіти (м. Харків), а потім асигнування перерозподілялися на педтехнікум). Педтехнікум мав польові землі – 34 десятини 2 336 кв. саженив у с. Мала Вільшанка (12 км від м. Білої Церкви). У підсобному господарстві була одна конячка, завдяки якій обробляли землю, а також позаштатний персонал.

За архівними даними, розрахунковий кошторис спеціальних заходів педтехнікуму на навчальні заходи мав такі показники: перше півріччя 1926/1927 н. р. – 1 107, 88 крб., друге півріччя – 1 216 крб., оплата вчителям за участь у конференціях – 224,46 крб., утримання позаштатного персоналу: керівника хору-студії – 1 098 крб., стипендії та допомоги – 569 крб. (I півріччя), 193 крб. (II півріччя) [13, 27].

Білоцерківський педагогічний технікум очолював директор, який призначався Міністерством освіти УРСР з числа спеціалістів, які мали вищу освіту та досвід педагогічної роботи [6, 42]. У період 1930-1933 років педагогічний заклад очолював І. Ф. Гудзенко, від 1934 року – П. З. Гаркуша, у 1935-1937 роках – С. О. Гнатейко, викладач політосвіти та німецької мови, упродовж 1937-1941 років директором був Г. Я. Копійко (1909 р. н.), викладач математики та фізики, канд. педагогічних наук (Київський державний університет) [6, 42].

У 1936-1939 роках у педагогічному закладі навчалися Марія Познанська, дитяча поетеса, та відомий український педагог – Марія Плющ, доктор філологічних наук, професор.

До 1937 року заклад функціонував як педтехнікум, а в 1937-1944 році – як педагогічна школа; від 1944 року – як педагогічне училище. У червні 1941 року

було здійснено випуск 114 осіб. У післявоєнні роки відбудову Білоцерківського педучилища здійснював директор І. П. Радченко (1944-1946 роки).

Протягом 1947-1948 років директором педучилища був М. Л. Срібняк, який перейшов на роботу МК КПБУ. 25 березня 1948 року директором було призначено М. А. Якименка. Для всіх періодів діяльності училища характерна висока організація навчального процесу.

У червні 1949 року педучилище здійснило свій останній – 27-й – випуск. 23 вересня 1949 року Наказом Міністерства освіти УРСР Білоцерківське педучилище було ліквідовано, а натомість засновано Білоцерківський педагогічний інститут іноземних мов (педучилище переведено до м. Горлівки Донецької області).

Відродження педагогічного навчального закладу в Білій Церкві відбулося через три десятки років. Свою історію навчальний заклад розпочав у 1985 році як філія Переяслав-Хмельницького педагогічного училища; уже 1986 року заклад працював як самостійний навчальний заклад – Білоцерківське педагогічне училище. Його першим директором був С. Г. Ліснічук, який очолював колектив однодумців до 1999 року.

У 1999 році на базі Білоцерківського педучилища було створено Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів, а училище реорганізовано у структурний підрозділ інституту. Педколектив училища очолив Д. А. Мукоїда.

2000 року директором педагогічного училища став М. І. Гутник – викладач-методист, відмінник освіти України, який десятиліття піклувався про якість діяльності педагогічного колективу, модернізацію освітнього процесу. У цей період наказом Міністерства освіти і науки України від 04.11.2004 №1/11-5603 змінено статус педагогічного училища на гуманітарно-педагогічний коледж Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів. Від 2010 року заклад функціонує як самостійна одиниця – Комунальний навчальний заклад Київської обласної ради «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний коледж».

Від квітня 2010 року й до нині колектив очолює В. А. Ружицький, викладач-методист, кандидат педагогічних наук, відмінник освіти України.

Із перших днів існування заклад здійснював підготовку фахівців за спеціальностями «Дошкільне виховання», «Початкове навчання», пізніше – за спеціальностями «Позашкільна та позакласна виховна робота», «Образотворче мистецтво», «Соціальна педагогіка».

Якісну професійну підготовку майбутніх педагогів на сьогодні забезпечує педагогічний колектив коледжу у складі 64 викладачів, із яких 8 педагогічних працівників є кандидатами наук, 47 мають вищу кваліфікаційну категорію, 29 – педагогічне звання «викладач-методист», 2 – педагогічне звання «старший учитель», 2 викладачі – майстри спорту. Нагрудним знаком «Відмінник освіти України» нагороджено вісім викладачів коледжу.

Отже, Білоцерківське педагогічне училище вписало яскраву сторінку в історію педагогічної освіти не лише Білоцерківщини, а й Київщини, реалізуючи на належному рівні покладені на нього освітні завдання. Керівний і викладацький склад закладу освіти в усі роки його існування готував кваліфіковані вчительські кадри, дбаючи про розвиток особистості студента, його становлення як професіонала, людини моральної та відповідальної.

Список використаних джерел

1. Коломієць В. Ілля Нізков – представник славної плеяди педагогів початку ХХ століття. *Протоієрей Петро Лебединцев та українське відродження ХІХ – початку ХХ ст.* : матеріали наукових читань 29 листопада 2001 року. Біла Церква, 2002. С. 79.
2. Левківський М. В., Пащенко Д. І. Історія педагогіки : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 296 с.
3. Лопатинський М. З життя Білоцерківських педкурсів на Київщині. *Шлях освіти*. 1925. №1-2. С. 12.
4. Малишева Л. Розвиток педагогічної освіти в м. Біла Церква у першій половині ХХ століття. *Юр'ївський літопис*. 2003. №2. С. 18.

5. Тряпичина Н. Білоцерківська педшкола у 1938-1941 рр. у місцевій пресі та спогадах сучасників. *XXIII Краєзнавчі читання імені п. Петра Лебединцева*. Біла Церква, 2015. С. 30–32.
6. Державний архів Київської області. Ф. 144. Оп. 1. Спр. 2663. Арк. 42.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 1045. Арк. 12.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 4808. Арк. 16.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 4810. Арк. 10, 12, 27.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 4812. Арк. 10.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 4813. Арк. 27.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 4815. Арк. 34.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 1574. Арк. 12.

***Жлуктенко Наталія Василівна,**
учитель історії Балико-Щучинської загальноосвітньої школи I-II ступенів
Кагарлицького району, викладач суспільно-історичних дисциплін
Ржищівського будівельного технікуму*

Національний музей-меморіальний комплекс «Букринський плацдарм»

Україна – держава з багатовіковою історією та культурою. На території країни знаходиться велика кількість об'єктів культурної спадщини. Донині збереглися середньовічні фортеці, палаци й садиби, стародавні монастирі та храми, пам'ятки садово-паркового мистецтва й ландшафтів. Культурна спадщина – це фундамент, на якому сьогодні стоїть національна культура.

Сьогодні Україна переживає нелегкі часи. Знову гинуть українці, захищаючи рідну землю. Події на Сході України змушують не забувати криваві сторінки нашої історії. Нагадуванням про одну з них є меморіальний комплекс «Букринський плацдарм», що височіє над селом Балико-Щучинка Київської області. Його споруджено на честь подвигу радянських воїнів під час форсування Дніпра і створення Букринського плацдарму, із якого планувалося звільнення столиці України – Києва. У радянський період Букринський плацдарм називали допоміжним, другорядним, але кількість полеглих говорить про протилежне.

Метою статті є представлення результатів дослідження історії створення меморіального комплексу, висвітлення подій, у пам'ять про які було споруджено меморіальний комплекс, ознайомлення з авторами ідеї та проекту пам'ятки.

Букринський плацдарм – один із плацдармів на західному березі річки Дніпра, захоплений у вересні 1943 року військами Воронежського фронту в ході битви за Дніпро. 22 вересня Дніпро в Букринському вигині форсували передові частини 3-ї гвардійської танкової армії (командувач – генерал-лейтенант П. С. Рибалко) і частини 40-ї армії (командувач – генерал-полковник К. С. Москаленко). Велику допомогу військам у форсуванні надали партизани й жителі придніпровських сіл. Від 23 вересня війська вели жорстокі бої за утримання й розширення плацдарму. Противник підтягнув до плацдарму великі сили (10 дивізій, зокрема 5 танкових і одну моторизовану) і контратакував. До 30 вересня Букринський плацдарм становив 11 км у довжину фронту і до 6 км в глибину; на ньому сконцентрувалися основні сили 27-ї і 40-ї армії, мотострілкові частини 3-ї гвардійської танкової армії.

Із Букринського плацдарму двічі передбачався наступ військ (12-15 жовтня 1943 року, 21-23 жовтня 1943 року) з метою звільнення Києва. Прорвати ворожі укріплення не вдалося. Ставка Верховного Головнокомандування 24 жовтня 1943 року вирішила перенести напрям головного удару з Букринського на Лютізький плацдарм, куди потай були перегруповані основні ударні сили.

Війська 1-го Українського фронту (до 20 жовтня – Воронежський фронт) нараховували 671 тис. осіб, до 7 тис. гармат і мінометів, 675 танків і САУ, близько 700 бойових літаків. Їм протистояло німецько-фашистське угруповання: 4-та танкова армія та частина сил 8-ї польової армії групи армій «Південь» (командувач – генерал-фельдмаршал Е. фон Манштейн), 2-га польова армія групи армій «Центр» (командувач – генерал фельдмаршал Е. Буш), частина сил 4-го повітряного флоту. Усього близько 500 тис. осіб, до 6 тис. гармат та мінометів, близько 400 танків і штурмових гармат, більш ніж 660 бойових літаків. На початок операції війська фронту мали незначну перевагу над противником, але за рахунок концентрації сил і засобів на напрямку головного удару, особливо в смузі 38-ї загальновійськової армії, вони переважали ворога в піхоті втричі, артилерії – у 4,5, танках – у 9 разів.

У період підготовки операції необхідно було вирішити багато складних питань і серед них таке, як перекидання військ з Букринського на Лютизький плацдарм. Перегрупувалися 3-я гвардійська танкова армія, 23-й стрілецький корпус, 7-й артилерійський корпус прориву, 3-я гвардійська мінометна дивізія, 7-а, 9-а винищувальні протитанкові артилерійські бригади, 3-я понтонно-мостова бригада та інші частини. Одночасно з півночі на південь передислоковувалися дві стрілецькі дивізії, танкова бригада та артилерійські частини 13-ї армії. Війська повинні були двічі подолати Дніпро і здійснити переправу на Десні. Для того, щоб дезінформувати ворога, командування фронту продовжувало демонструвати накопичення сил у районі Букринського плацдарму. У смугах оборони встановлювалися макети, які імітували танки й гармати, проводилися відволікальні маневри частин, як і раніше, із навантаженням працювали радіостанції. Усе це дало змогу непомітно здійснити перегрупування військ. Велику роботу щодо забезпечення цього маневру провели сапери. Колишній гітлерівський генерал Меллентін відзначав: «Росіяни навели через Дніпро кілька переправ, причому виявили наскільки велике мистецтво в цій справі, що зуміли збудувати мости для переправи військ із настилом нижче рівня води». Гітлерівці не помітили перегрупування

такої великої кількості військ і техніки 1-го Українського фронту; вони очікували головний удар південніше Києва та вперто утримували тут свої основні танкові сили. Німецька авіація кілька днів бомбардувала несправжні макетні позиції в районі Букринського плацдарму. На 4 год 6 листопада Київ був повністю визволений від німецько-фашистських військ. Зі звільненням Києва на правобережжі створювався важливий стратегічний плацдарм для визволення всієї України. У боях за Букринський плацдарм загинуло більше 200 тис. бійців та офіцерів. Більше 500 осіб відзначені званням Героя Радянського Союзу.

Перше братське поховання було закладено жителями села. Після того, як стихли бої, жінки й діти зносили та ховали загиблих воїнів біля приміщення старої сільської ради.

У квітні 1962 року в село приїхав учасник боїв за Дніпро на Букринському плацдармі, колишній артилерист, Віктор Володимирович Білодід. У вересні 1943 року, коли війська Воронезького фронту, визволяючи Лівобережну Україну, вийшли до Дніпра південніше Києва, одним із перших переправився через Дніпро разом з бійцями взводу управління артилерист, старший лейтенант Віктор Білодід. За бої на Букринському плацдармі військовий був нагороджений орденом Вітчизняної війни I ступеня.

Саме у В. В. Білодіда виникла ідея перепоховати загиблих в одній могилі й увіковічнити пам'ять про них. Перше перезахоронення було здійснено на території сільського цвинтаря. Таких перезахоронень було двоє – у 1963-1964 роках. А коли було прийняте рішення про зведення Обеліску слави, то всі подальші перезахоронення на висоту «Городок» виконувалися з дотриманням усіх вимог і ритуалів із військових поховань.

Безсмертя, п.о., 1973 р.

Безсмертя. Художник Тетяна Голімбаєвська

1973 року Тетяна Голімбаєвська створила монументальне полотно «Безсмертя». На полотні зображені жителі села Балико-Щучинка.

У 1963 році вже полковник В. В. Білодід уперше привів на висоту курсантів Київського вищого авіаінженерного училища. Після першого приїзду курсанти зі своїм улюбленим учителем бувають у Балико-Щучинці вже щорічно. Вони перепоховали у братську могилу останки понад трьох тисяч радянських воїнів, які полягли тут сорок третього року. Тоді й виникла думка спорудити на горі обеліск. На той час Віктор Володимирович Білодід був начальником курсу Київського ВІАВУ ВПС. Завдяки його організаторським здібностям вдалося отримати дозвіл на будівництво пам'ятника на честь воїнів, які воювали та загинули на Букринському плацдармі. Курсанти й викладачі спільно із провідними спеціалістами Республіканських науково-реставраційних майстерень розробили проект обеліска. Почалося збирання коштів. Із цією метою в училищі проводились суботники. До благородної справи підключилися жителі Балико-Щучинки Кагарлицького району.

Над створенням пам'ятника працювало сім організацій Києва й Київської області. Завезли плити для братської могили, старанно обклали їх. Для обеліска вишукали чотири тонни нержавіючої сталі, із якої робітники заводу «Ленінська кузня» виготовили обеліск. Із берега Дніпра його доставили вертольотом на гору. Кранівник Ржищівського заводу «Радіатор» установив конструкцію

Жителі с. Балико-Щучинка щороку 9 травня приходять до братської могили, щоб віддати шану загиблим. Очевидцем цих подій стала Тетяна Голімбаєвська, у майбутньому – відома українська художниця і дружина скульптора В. І. Зноби.

автокраном у «гнізда». Скрізь, де проводилися роботи, можна було в той час бачити Віктора Володимировича Білодіда...

22 червня 1969 року Обеліск слави було відкрито – тригранний багнет із нержавіючої сталі висотою 16 м увінчав братську могилу.

У ході виконання будівельних робіт В. В. Білодідом збиралися матеріали часів війни як експонати для майбутнього музею. 1982 року Кагарлицький райвиконком прийняв рішення створити в с. Балико-Щучинка музей.

Відкриття Обеліску слави

Активну участь у створенні музейної експозиції взяли Київське обласне управління культури на чолі з В. А. Зеленьком, Переяслав-Хмельницький державний історико-культурний заповідник (директор М. І. Сікорський), Кагарлицький історико-краєзнавчий музей (директор Л. П. Ткаченко), перший директор Балико-Щучинського музею Б. Ф. Говоруха, Ржищівське професійне училище №14 (директор В. О. Матвієнко), Кагарлицький райвиконком, зокрема заступник голови М. А. Левченко.

У травні 1985 року на цьому місці було відкрито меморіал. Обеліск демонтовано й перенесено до братської могили, що знаходиться на території Ржищівського будівельного технікуму.

Створення меморіалу розпочалося з листа-звернення групи ветеранів війни, серед яких – десять Героїв Радянського Союзу, до Ради Міністрів і Верховної Ради Української РСР із проханням про увіковічення подвигу солдат, які воювали восени 1943 року на Букринському плацдармі. Монумент на честь подвигу радянських воїнів у боях у ході форсування Дніпра на Букринському плацдармі споруджено відповідно до Постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР «Про спорудження монументу на честь подвигу радянських воїнів у боях при форсуванні Дніпра та на Букринському плацдармі» від 13 серпня 1974 року №417. Проєкт монумента затверджено постановою Ради Міністрів УРСР від 15 серпня 1979 №401.

Роботи зі спорудженню монумента розпочалися 1984 року. Автором монумента є скульптор, народний художник УРСР В. І. Зноба. Його скульптури наявні в 15 країнах Європи та в Америці. Твори зберігаються в музеях, галереях і приватних колекціях України, Росії, Великобританії, Греції, Італії, Канади, Італії, Норвегії, США, Франції, Японії та інших держав.

Творчість Валентина Івановича присвячена увічненню героїчних сторінок нашої історії – давньої й сучасної, – видатним особистостям і звичайним трудівникам. Над монументальним комплексом «Букринський плацдарм» на місці форсування Дніпра скульптор працював 12 років. Він спілкувався з учасниками тих подій, вивчав документальні матеріали, філософськи осмислюючи зв'язок часу, народне подвижництво в роки війни. Адже Героями Радянського Союзу тут став 361 воїн, загинуло із нашого боку під час битви за Дніпро 417 тис. осіб, а в боях за Букринський плацдарм – 250 тис. солдатів.

Утілення художнього задуму в будівництві меморіального комплексу здійснили архітектори Ю. П. Платонов, С. А. Захаров, В. О. Корнєєв, безліч людей Київщини й Кагарлицького району, Ржищева. Дольову участь у фінансуванні спорудження меморіального комплексу взяла рада Київської

обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Військовий консультант, інженер-підполковник В. В. Білодід, на жаль, не дожив до відкриття музею – меморіального комплексу «Букринський плацдарм». Його не стало 17 лютого 1985 року. У пам'ять про цю прекрасну людину вулиця, що веде від Дніпра до меморіалу, названа його іменем.

Монумент воїна з прапором у руках

Скульптурна композиція «Атака»

Роботи із виготовлення та спорудження монумента виконали Українське спеціальне науково-реставраційне виробниче управління Держбуду УРСР, комбінат «Київсільбуд» Міністерства сільського будівництва УРСР, завод «Ленінська кузня».

Із початком робіт зі спорудження меморіалу в с. Балико-Щучинці розгорнулися роботи зі створення музею; активну участь у цьому взяли Київське обласне управління культури (В. А. Зеленько), Переяслав-Хмельницький державний історико-культурний заповідник (директор М. І. Сікорський), Кагарлицький районний історико-краєзнавчий музей (Л. П. Ткаченко, Б. Ф. Говоруха), Ржищівське професійно-технічне училище №14, Кагарлицький райвиконком (заступник голови М. А. Левченко).

Імена загиблих викарбовано на меморіальних плитах

Правий горельєф

27 квітня 1985 року відбулося урочисте відкриття музею. Перші відвідувачі ознайомилися з експозицією «Герої Букринського плацдарму».

Оскільки кількість експонатів у музеї постійно збільшувалася, постало питання про розширення музейної експозиції. Місцева влада виділила приміщення. Від вересня 1993 року розпочалася діяльність зі створення нової музейної експозиції. Значну допомогу в цьому надали меморіальний комплекс «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років» (директор – В. А. Козлов), Кагарлицька районна рада народних депутатів (голова – В. С. Сачівка), Київське обласне управління культури (Я. Ф. Худоба). 25 вересня 1993 року в ході святкування 50-ї річниці початку боїв за Букринський плацдарм відбулось урочисте відкриття нової музейної експозиції.

Отже, 27 квітня 1985 року було відкрито музей, а 3 травня 1985 року – меморіальний комплекс «Букринський плацдарм». Унаслідок об'єднання двох об'єктів було утворено музей-меморіальний комплекс «Букринський плацдарм», що включає музейну експозицію (у фондах музею зберігається більше 6 500 експонатів) та скульптурно-меморіальний комплекс загальною площею 8,5 га. Усього у трьох братських могилах, розташованих на території меморіалу, покояться останки 3 179 радянських воїнів. Тож солдат із прапором – центральний монумент у комплексі – є втіленням усіх бійців, які сприяли перемозі над фашистами.

В експозиціях меморіалу зображені учасники подій. Наприклад, одним із прототипів скульптури воїна (на лівому горельєфі – другий справа) став двічі Герой Радянського Союзу Василь Петров, капітан 1850-го артилерійського полку. Коли в боях на Букринському плацдармі загинув командир полку, Василь Степанович узяв командування на себе. Під його керівництвом підрозділ успішно вів бойові дії. У боях В. С. Петрова було тяжко поранено. Лікарі врятували йому життя, але Василь Степанович залишився без рук. Незважаючи ні на що, після госпіталю він повернувся у свій полк і особистим прикладом вів солдатів до Перемоги.

Із кожним роком усе далі й далі віддаляє нас час від подій Великої Вітчизняної війни. Та пам'ять про тих, хто, не шкодуючи свого життя, захищав рідну землю, не повинна згасати. І про те, що про ці трагічні події пам'ятають, свідчить діяльність пошукових груп, які й нині знаходять військові поховання і з військовими почесними переносять останки воїнів до братських могил. Такі перепоховання були здійснені й у меморіалі «Букринський плацдарм». Так, 22 червня 1991 року було перепоховано останки 15 бійців, у 1995 році – 47, 2006 року – 40, 2009 року – 97 бійців, 2010 року – 9 бійців.

14 травня 2008 року Указом Президента України «Про надання статусу національного деяким закладам культури» від 14 травня 2008 року за №437/2008 із метою увічнення безсмертного подвигу народу у Другій світовій війні, урахувавши особливе значення унікальних пам'яток історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років та необхідність їх збереження, музею-меморіальному комплексу «Букринський плацдарм» надано статус національного й перейменовано в Національний музей-меморіальний комплекс «Букринський плацдарм».

Список використаних джерел

1. Учасники боїв на Букринському плацдармі. *Архів Музею-меморіального комплексу «Букринський плацдарм»*. Папка №3.

2. Білодід В. В. З історії створення пам'ятника. *Пам'ятники України*. 1983. № 4. С. 26–28.
3. Букринський плацдарм : буклет. Київ, 1993.
4. Малєєв П. Балико-Щучинська гора (Букринські монологи). Ржищів, 2000.
5. Першин І. Вічна слава героям (Про відкриття пам'ятника воїнам, які загинули при форсуванні Дніпра в районі с. Балико-Щучинка у вересні 1943 року). *Молода гвардія*. 1969. 24 червня.
6. Салій О. Зустріч на землі Кагарлицькій. Київ : Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, 2006. 552 с.
7. Спогади першого директора музею Говорухи Бориса Федоровича.

*Копил Любов Михайлівна,
учитель історії Бородянського академічного ліцею,
спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, старший учитель*

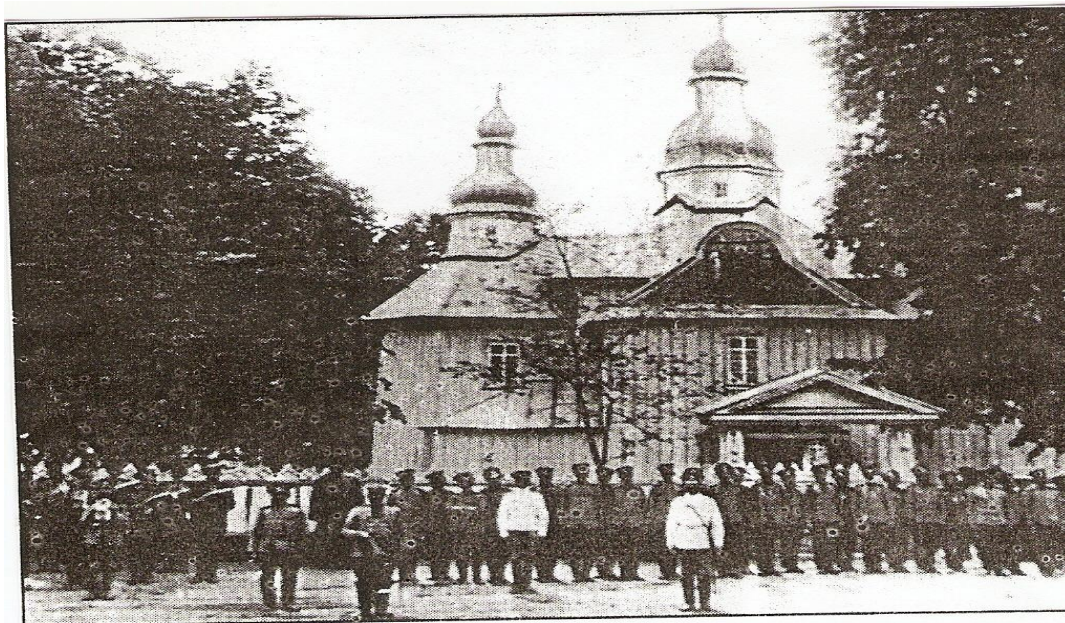
Свято-Михайлівський храм – духовний осередок життя селища Бородянки

Споконвіку головним духовним осередком життя села, селища, міста була православна церква, де у щирій молитві будь-яка людина зверталася до Всевишнього. Не є виключенням і селище Бородянка, оскільки тут здавна існувала Свято-Михайлівська церква. На жаль, у роки радянської влади її було знищено. Після падіння атеїстичної диктатури на початку незалежності нашої держави почало відроджуватися релігійне життя селища – побудовано новий Свято-Михайлівський храм, а на його основі дві каплиці: Києво-Печерських угодників Божих та ікони Божої Матері «Живоносне джерело». Також відкрито пам'ятник Архистратига Михаїла. **Актуальність дослідження** полягає в тому тим, що в Україні спостерігається зацікавленість духовною й культурною спадщиною народу.

Метою статті є комплексне дослідження історії виникнення старої Свято-Михайлівської церкви, побудови сучасного храму Архистратига Михаїла та двох каплиць.

Бородянка – селище міського типу, розташоване на лівому березі річки Здвиж. Із давніх-давен вона була відома як поселення Козятичі, спустошене татарами [1, 193]. У грамоті польського короля 1509 року, що підтверджує право власності Макаревичів на Бородянку (Козятичі), уперше зустрічається назва Бородянка. У 1654 році нею недовго володіли ченці Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря, що на той час був великим землевласником. Київський воєвода Іван Виговський забрав у них маєток і віддав вдові попереднього власника Андрія Дорогаєвського.

У «Сказаніях о населенных местностях Киевской губернии» Л. Похилевича щодо Бородянки зафіксовано: «...в містечку церква існувала від віків». Згадує він дату першої відомої нам Михайлівської церкви – 1728 рік.

Бородянська Михайлівська церква. На передньому плані козаки, які стояли в містечку в перші роки ХХ століття.

Історична Свято-Михайлівська церква на початку ХХ ст.

Знаходилася будівля на центральному майдані Бородянки; нині це місце на території сучасного парку. Використавши деревину старої церкви, у 1797 році побудували храм (у документах продовжували використовувати дві дати

побудови – 1728 та 1797 роки). Цікавий факт: коли до Бородянки вступали поляки, то в Михайлівській церкві служили уніати, а коли їх виганяли – православні. Із кінця вісімнадцятого століття Бородянщина вже не належала Польщі, тому, потрапивши під владу Російської імперії, на довгі роки стала осередком православного духовного життя.

Михайлівська церква початку ХХ століття ззовні була трикупольною спорудою, яка завершувалася хрестом, побудована з деревини, здебільшого з дуба. Усередині її було прикрашено невисоким різьбленим іконостасом, великою кількістю ікон, храмовими хоругвами. Освітлювалося приміщення панікадиллом. У кутку знаходилася купіль для хрещення дітей. Існувала велика церковна бібліотека, (зберігся список книг, датованих 1828 роком; поруч із книгами богослужбового змісту були й видання з медицини, сільського господарства). Ремонтні роботи проводилися громадою. Коли в 1808 році церква постраждала від блискавки, її відновили досить швидко.

Щодо настоятелів Михайлівської церкви, то відомо, що з 1860 року таким був отець Філіп Карпов (заснував церковно-приходську школу – перший навчальний заклад у Бородянці), його наступником став отець Дмитро Доманський, опісля – Максим Тележинський, а згодом – Філіп Демуцький.

Наталія Пассит, яка товаришувала із православним отцем Філіпом Демуцьким, у дослідженні «Із історії православного роду Пасситів» [6, 36] написала про те, що отець допомагав харчами, вирішував побутові проблеми, а у роки Громадянської війни під час єврейських погромів із хрестом у руках зупиняв розлючений натовп на площі Бородянки. Вона зазначала про жахливий кінець його життя, оскільки в 30-і роки минулого століття священник помер від голоду.

Михайлівську церкву після встановлення радянської влади у 1928-1930 роках було розібрано для побудови приміщення школи.

Будинок управління сільського господарства і продовольства Бородянської райдержадміністрації, де в роки німецької окупації була церква

У цьому будинку на вулиці Семашка від 1989 року до 1991 року проводилися богослужіння

У роки німецької окупації церква була відкрита у приміщенні, де нині знаходиться районне управління агропромислового розвитку Бородянської райдержадміністрації (вул. Центральна, буд. 27).

Під час атеїстичної диктатури в Бородянці 45 років не було церкви, тому віруючі їздили помолитися до навколишніх сіл, таких, як Дружня, Микуличі, Мирча, Луб'янка.

У жовтні 1989 року православні, зареєструвавши церковну громаду, зібрали кошти, на які впорядкували і пристосували на вулиці Семашка будинок під церкву. Олександр Мефодійович Цуруль став старостою цієї церкви.

Б. Іченець, О. Цуруль у «Літописі рідного краю (Бородянщина)» зазначили: «...2 січня 1990 року відбулося перше богослужіння, яке проводив священник із Києва – отець Костянтин. Невдовзі з'явився невеликий хор – псаломщик з Ірпеня, регент і ще дівчина Антоніна. Дзвонами служили кисневий балон та диск колеса. Згодом утворився справжній хор із парафіян, які співали в церквах Дружні і Микулич» [1, 234]. Отця Костянтина замінив у квітні отець Петро (Омельченко), який прибув із Києва.

Напередодні проголошення незалежності України тривала активна робота з відродження Михайлівської церкви. За проханням місцевих жителів Бородянський колгосп ім. Леніна виділив землю під споруду. Почалося

будівництво поблизу кладовища. У 1991 році на свято Архистратига Михаїла (21 листопада) відбулася перша служба в новозбудованій церкві, яку очолив отець Петро. Після цього церква була названа храмом Архистратига Михаїла.

Проте з часом кількість мирян збільшувалася, і невелике тимчасове приміщення стало тісним для всіх бажаючих послухати службу Богу. Постала нагальна потреба звести великий храм, тому почали збирати кошти на його будівництво.

7 вересня 1994 році настоятелем Свято-Михайлівської парафії селища Бородянка став протоієрей Віктор Талько, який замінив отця Петра.

*Новозбудована невеличка церква поблизу кладовища
(фото із архіву протоієрея Віктора)*

Протоієрей Віктор Талько

Зі слів протоієрея дізналися цікаву історію, що стала поштовхом до будівництва нового храму. Отець Віктор розповів: «Сиджу я на лавці біля будинку священника. Підходить до мене дідусь і починає мені пояснювати, що він людина взагалі невіруюча, до церкви не ходить, але те, що він побачив уночі, його надзвичайно занепокоїло. Він сказав, що бачив, як хрест, який світився, опустився, завис, а потім направився в бік кладовища, на схід. Із цим дідусем (інакше б мені ніхто не повірив) ми кинулися розпитувати людей, що воно означає. Одним словом, так Бог указував нам місце, де повинна бути церква. Багато людей запитували мене про те, чому ми не будуємо церкву. Відповідав їм, що немає коштів. Одного разу в розмові з Анатолієм Кирилюком з'ясувалося, що він може виділити на будівництво блоки. Обіцянку було

виконано. Але ж наявність блоків – ще не церква. Ще через деякий час Олександр Бадрудінов сказав, що він знайде цеглу для новобудови. Потім колгосп виділив кошти. Проєкт храму взяли готовий, але в декілька разів його збільшили. Архітектором був нині покійний Олександр Гапошко. Так ми почали будівництво...».

У 1997 році відбулося закладення нової споруди Свято-Михайлівської церкви. Митрополит Київський і Галицький Володимир освятив це будівництво. Кошти на будівництво були надані місцевими меценатами – О. Бадрудіновим, П. Васьковським, М. Остапченком, Ю. Єрком, А. Ковальовим та іншими. Велику допомогу надавала бородянська райдержадміністрація – коштами, матеріалами. Звичайно, збиралися пожертви й серед мешканців Бородянки.

Будівництво храму Архистратига Михаїла

На місці історичної Свято-Михайлівської церкви довгий час стояв

У 1999 році будівництво було завершено, а в ювілейний рік 2000-ліття Різдва Христового храм було освячено Предстоятелем Української Православної Церкви Блаженнішим Володимиром, митрополитом Київським і всієї України. Храм вийшов таким, яким і уявляла його церковна громада: великим, ошатним, з банею і дзвіницею.

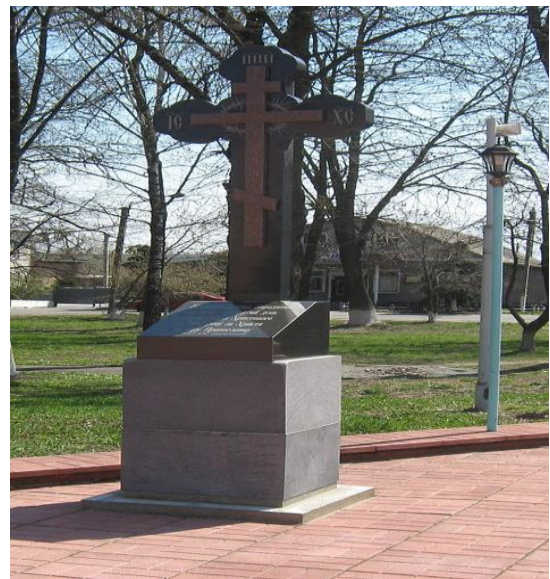
Свято-Михайлівський храм (сучасний вигляд)

У 2005 році її було освячено Предстоятелем УПЦ Блаженнішим Володимиром.

*Будівництво каплиці Києво-Печерських
угодників Божих*

У цієї святині є одна особливість: вона споруджена вівтарем не на схід, оскільки так будують православні, а в бік Києво-Печерської Лаври. Очевидно, це зумовлено тим, що рішення про її будівництво селищна рада Бородянки прийняла саме в день пам'яті Києво-Печерських угодників Божих.

*Пам'ятний хрест жителям Бородянки,
загиблим 1693 року*

пам'ятник Леніну. Жителі селища домовилися з місцевою владою про перенесення пам'ятника на інше місце. І там, де не одне століття стояв храм, знищений у буремні 1930-ті роки, протягом 2002-2005 років було споруджено невелику каплицю в честь пам'яті Києво-Печерських угодників Божих.

Поряд із цією святинєю встановлено пам'ятний хрест із написом: «Жителям селища Бородянка, убієнних на другий день свята Різдва Христового в 1693 році за Христа та Віру Православну. Вічна їм пам'ять».

Чому так трапилося? Річ у тому, що в 1660 році російський цар Олексій Михайлович вирішив подарувати землю в Бородянці, яка входила до складу Польщі, православному Києво-Михайлівському монастирю. Польща відібрала цю землю й намагалася силою зброї насадити православним унію. Мешканці чинили опір, виганяли уніатів. Люди ставали мучениками за віру Христа, але не погоджувалися стати уніатами. У пам'ять про жертви цього релігійного геноциду і встановлено пам'ятний хрест.

Перед вівтарем каплиці Києво-Печерських угодників Божих знаходиться пам'ятник Архистратигу Михаїлу, покровителя Бородянки. 21 листопада святкують храмове свято Архистратига Михаїла, і саме в цей день відбулося відкриття пам'ятника, створеного за кошти місцевих меценатів і прихожан православних церков селища.

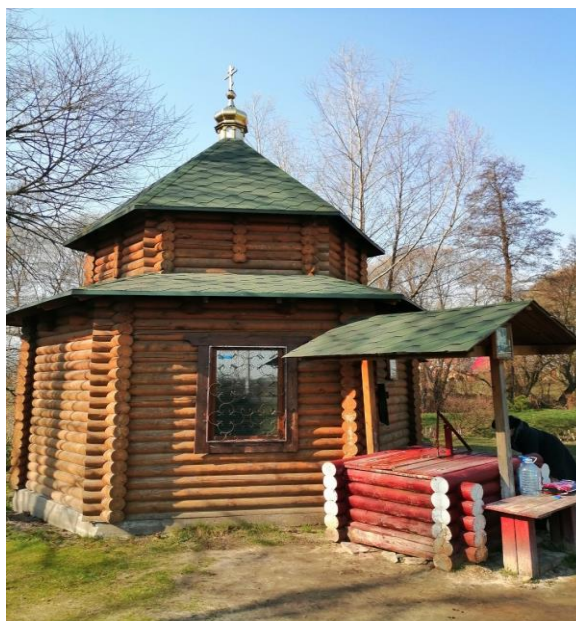
Пам'ятник Архистратига Михаїла
оскільки його ще вважають покровителем воїнів.

Архітектор пам'ятника – Олег Захаренко, а скульптор – Богдан Назаренко. З останнім вдалося поспілкуватися особисто. Він розповів, що над проектом працював рік. Запитував, якого кольору робити пам'ятник – зеленого чи шоколадного? Вирішили, що зеленого. На скульптурі Архистратиг Михаїл у правій руці тримає хрест, а в лівій – меч, яким захищає Бородянку і світ від злих духів,

Каплиця Києво-Печерських святих стала одним із найулюбленіших духовних святинь у селищі, миряни із задоволення відвідують її.

Прихожани Свято-Михайлівського храму на чолі з протоієреєм Віктором Тальком опікуються ще однією каплицею – ікони Божої Матері «Живоносне джерело»,

Каплиця ікони Божої Матері «Живоносне джерело»

розташованою неподалік Бородянського академічного ліцею.

Жителі селища поспішають до цього місця, особливо під час православних свят, щоб набрати цілющої води, попити, умитися нею. Для повного омивання поруч знаходиться купальня, побудована роздягальня.

Територія поблизу каплички впорядкована турботливими руками мирян. Із кожним роком це місце все більше нагадує райський куточок.

15 жовтня 2015 року джерело біля каплиці ікони Божої Матері «Живоносне джерело» та новозбудованого храму Луки Кримського поблизу місцевої лікарні в селищі Блаженніший Митрополит Київський та всієї України Онуфрій звернувся до людей із словами: «Якось мудра людина мені сказала: будувати нові храми – гарна справа. Проте головне, аби вони не пустували. Відроджувати духовність нації у родині, у громаді, у державі – ось шлях до церкви, шлях до Бога».

Нині Свято-Михайлівський храм у Бородянці – духовний прихисток жителів селища, який не пустує. Вирує бурхливо багатогранне життя церковної парафії: облаштовується територія навколо храму, надається допомога знедоленим, проводяться свята для дітей... Щонеділі, на свята, у будень, поспішають сюди віруючі на богослужіння, за порадою. Кличе їх церковний

дзвін, духовний спів, запалені свічки, запах ладану, щоб очистити совість, умиритворити душу, зміцнити віру, укріпити любов до Бога.

Не дивлячись на те, що в духовній сфері нашої держави існують серйозні проблеми: наслідки панування атеїстичної диктатури, глибокий розкол у православ'ї – у Бородянці вдалося побудувати новий Свято-Михайлівський храм, а на його основі – каплиці Києво-Печерських угодників Божих, ікони Божої Матері «Живоносне джерело», відкрити пам'ятник Архистратигу Михаїлу. І все це завдяки турботам, опіці протоієрея Віктора Талька.

Гарячою, відданою любов'ю любить наш народ свої храми, які здавна були осередками духовного життя.

Список використаних джерел

1. Літопис рідного краю. Бородянщина / заг. ред. Б. П. Іченець. Київ : Видавництво Харитоненка, 2002. 464 с.
2. Літопис рідного краю. Бородянщина : краєзн. нариси / заг. ред. Б. П. Іченець. Вид. 2-ге, доп. Немішаєве : ДажБог, 2008. 525 с.
3. Перерва В. С., Талько В. Б. Свято-Михайлівський храм містечка Бородянки : минуле та сучасність. Біла Церква : Вид. Пшонківський О. В., 2009. 32 с.
4. Свято-Михайлівський храм містечка Бородянки : минуле та сучасність. Біла Церква : Видавець Пшонківський О. В., 2007.
5. Сказания о населенных местностях Киевской губернии или. Статистические, исторические и церковные заметки о всехдеревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся / собрал Л. И. Похилевич. Киев : Киево-Печерская Лавра, 1862. Т. 1. URL : <http://www.imsu-kyiv.com/msta-sel>.
6. Из истории православного рода Пасситов (вторая редакция). Наталия Пассит. URL : <http://www.russkije.lv>.
7. Електронний фонд Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського. URL : <http://www.drevo-info.ru/articles/20802.html>.

8. Електронний фонд Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського.
URL : <http://www.vikariy.org.ua>.

***Яременко Любов Василівна,**
заступник директора з навчально-виховної роботи ОЗНЗ Новоолександрівський
навчально-виховний комплекс "Загальноосвітня школа I-III ступенів –
дошкільний навчальний заклад" Згурівської районної ради*

**Спасибі, любий вчителю, за те,
чого з любов'ю людство ти навчавш**

Учитель – це не просто професія, рід зайнятості. Учитель – це мистецтво. Не кожна людина може бути вчителем, оскільки ця професія потребує колосальної та кропіткої праці, терпіння, любові до дітей і невіддільного інтересу до цієї діяльності. Філософія вчителя і вимоги до його праці змінюються з часом. Дійсно, нині успіх творення НУШ в сучасності не залежить від віку, стажу, ЗВО, у якому навчався вчитель, а від особистості, таланту, знань і умінь педагога. Нині він як наставник має організувати освітній процес так, щоб діти самостійно пізнавали світ. Тож вважаємо **актуальним** показати, яким має бути вчитель, який, використовуючи свої знання, уміння, досвід, творить зміни, уміє працювати в команді, вирішувати проблеми і знаходити творчі рішення, переконаний, що його праця потрібна, важлива і приносить користь дітям, державі й суспільству.

Метою статті є висвітлення творчої праці колективу сільського закладу загальної середньої освіти Київщини в умовах сьогодення, педагогічного досвіду вчительки, людини невичерпної енергії, творчості, майстрині пензля і слова, заслуженого вчителя України Надії Григорівни Дробот.

Наше село Нова Олександрівка знаходиться у віддаленому куточку Київщини; історія розвитку освіти в ньому – давня. 1910 році на північний схід від станції Березань у природній улоговині з'явилися перші будинки. Утворився хутірець із вісімнадцяти дворів. Як свідчать старожили села,

приблизно в 1928 році в хаті Олени Андріївни Бондаренко був відкритий лікнеп; заняття проводила вчителька з села Войтове Любов Бонифатіївна Іваницька.

Із року в рік господарство міцніло, і 1 січня 1935 року було відкрито початкову школу на два комплекти. Завідувачем школи був учитель із села Черевки Іван Павлович Шашко, який навчав учнів 2 і 4 класів, а Груня Миколаївна Біленко – учнів 1 і 3 класів. Приміщенням школи слугував сільський будинок; замість парт стояли лави. У школі налічувалось сорок учнів; навчання проходило у дві зміни.

Корективи в розвиток освіти в селі внесла Друга світова війна. Лише 1950 року дирекція тодішнього радгоспу здала в експлуатацію для школи новий житловий будинок із трьома маленькими кімнатами. У класах було тісно, незручно, бо на той час у початковій школі навчалось 80 учнів.

У 1964 році будівництво нового приміщення восьмирічної школи було пов'язане з тим, що до Нової Олександрівки переселились 45 сімей жителів сіл Чернин і Завалівка Вищедубечанського району Київської області із зони затоплення Київським водосховищем,.

Статус середньої школа набула в 1970 році, а в 1987 році було збудовано сучасне приміщення школи на 689 місць.

Середня школа кілька разів змінювала свій статус: Новоолександрівська загальноосвітня школа I-III ступенів (1999 рік), Новоолександрівський навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа I-III ступенів – дитячий садок» (2004 рік), а від 2016 року – опорний загальноосвітній навчальний заклад Новоолександрівський навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа I-III ступенів – дошкільний навчальний заклад» [4].

Кажуть, що все у школі починається з учителя. Усі зміни, що відбувалися і відбуваються в закладі освіти, пов'язані з високим професіоналізмом педагогічних працівників. «Від творчої майстерності вчителя – до перемог учня» – такий багаторічний девіз освітян ОЗНЗ Новоолександрівського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітня школа I-III ступенів –

дошкільний навчальний заклад». Нині педагоги надають освітні послуги новоолександрівській дітворі та дітям із навколишніх шести сіл в умовах вирішення завдань Нової української школи.

На сьогодні в школі працює 31 педагог. Вищу кваліфікаційну категорію має 21 учитель, 1 – «спеціаліст I категорії», 2 – «спеціаліст II категорії», 7 – «спеціаліст». Вісім учителів мають звання «старший учитель», 6 – «учитель-методист», 1 – «Відмінник народної освіти СРСР», 8 – «Відмінник освіти України».

Про кожного з педагогів можна говорити багато, бо кожен з них має індивідуальний підхід до вихованців, розробив технології навчання. Один зі способів оновлення підходів до розвитку особистості учня – експериментальна діяльність. У закладі освіти успішно реалізуються програми з дослідно-експериментальної роботи всеукраїнського рівня «Технологія навчання учнів початкової школи «Розумники» (Smart Kids)» (учитель М. Б. Кашуба, 4 клас) та регіонального експерименту з теми «Упровадження нового навчально-методичного забезпечення початкової освіти в умовах реалізації нового Державного стандарту початкової загальної освіти» (учитель Н. А. Кутова, 3 клас), а першокласники та другокласники впевнено крокують стежками НУШ (учителі К. А. Балацька, В. М. Козаченко).

Учитель-майстер. Так говорять про директора НВК, учителя української мови і літератури Надію Борисівну Мотузку, учителя-методиста, відмінника освіти України. Серед її учнів є багато переможців предметних олімпіад і конкурсів. Уроки Надії Борисівни відзначаються поетичністю, образністю, адже й педагог пише чудові вірші, що викликають найпрекрасніші почуття. Учителю притаманні виваженість думки і слова, толерантність, справедливість.

Учителем учителів називають Раїсу Вікторівну Рябко, учителя історії, яка має звання «учитель-методист» та «Відмінник освіти України». Своїм багатим досвідом щедро ділиться з колегами. У селі Раїсу Вікторівну називають краєзнавцем. За її ініціативи 1 вересня 2006 року було відкрито історико-

краєзнавчий музей «Пошук». За вагому просвітницьку роботу у 2013 році музею було присвоєно звання «зразковий».

Забезпечити міцні знання в учнів, навчити застосовувати їх у повсякденному житті – такі цілі ставить на кожному уроці фізики відмінник народної освіти СРСР, учитель-методист, спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії Марія Володимирівна Сіренко, ім'я якої у 2001 році було занесене до біографічного енциклопедичного словника «Жінки України [3]. Марія Володимирівна – досвідчений керівник навчального закладу, координатор громадсько активної школи в селі Нова Олександрівка. 2006 року її проєкт «Відродження духовності» на конкурсі соціальних проєктів отримав грант на втілення його в життя; 2,5 тис. гривень використані для створення музею села.

Учителька української мови і літератури Олена Володимирівна Куца – людина, залюблена в багатство народних звичаїв, любить українське поетичне слово, несе учням світло знань і любові, навчає вихованців розуміти художні образи і бути творцями, пише чудові твори й навчає цього своїх учнів. Талановитий педагог має звання «старший учитель», нагороджена знаком «Відмінник освіти України», виховала плеяду молодих фахівців зі свого предмета (Тетяна Прокопенко, Ярослава Бреус, Тетяна Савицька).

Список талановитих педагогів, захоплених своєю професійною справою, відданих наставників можна продовжувати, бо кожен із них – неординарна особистість, завжди в неспокої і постійному пошуку кращих способів навчання та виховання. Учителі прагнуть, щоб шкільне життя учнів було щасливим, наповненим, цікавим, щоб школярі зростали розумними, добрими, порядними людьми, справжніми патріотами рідної землі. А ще педагоги допомагають вихованцям розкрити здібності, бо загальновизнано, що кожна людина їх має, треба це своєчасно розвинути. Результат такої діяльності – щорічні переможці районних, обласних, усеукраїнських етапів предметних інтелектуальних і творчих олімпіад і конкурсів, зокрема й конкурсу-захисту наукових робіт учнів-членів МАН тощо.

Яскравою особистістю в нашому закладі освіти є вчитель історії, правознавства та образотворчого мистецтва Надія Григорівна Дробот, учитель-методист, відмінник освіти України, а від жовтня 2019 року – заслужений учитель України [1; 2]. Народилася Надія Григорівна на Черкащині, у Шевченківському краї. 1974 року Надія закінчила Кобиляцьку восьмирічну школу Звенигородського району Черкаської області, з відзнакою закінчила навчання в Корсунь-Шевченківському педучилищі і стала учителькою початкових класів. Та не забувалися дівчині лісові пейзажі рідного краю – була мрія стати художником [7].

У 1978 році Надія Григорівна одержала призначення в Новоолександрівську середню школу. Так почалася вчительська праця – виховувала учнів початкових класів. Згодом остаточно переконалася, що її покликання – навчати дітей малювати, адже красу рідної природи й навколишнього світу можна яскраво передати за допомогою фарб і кольорів. Від 1982 року Н. Г. Дробот працює вчителем образотворчого мистецтва, формуючи в учнів здатність пізнавати і творити мистецтво малювання.

Згодом педагог навчалася на історичному факультеті в Київському педагогічному інституті імені М. Горького. На початку двохтисячних учителька почала навчати учнів ще й історії; вона переконана, що насамперед ґрунтовне засвоєння цього предмета як невичерпної криниці духовності забезпечує формування справжньої людини.

Також Надія Григорівна проводить заняття гуртка «Чарівна палітра», працює з обдарованими дітьми. На її думку, важливо виявити обдарованих дітей, та більш вагомим завданням є організація роботи з ними з розвитку їхніх здібностей і нахилів.

Надію Григорівну Дробот вважаємо взірцем працьовитості, поєднаної із постійним творчим підходом до роботи; їй властивий неспокій, бажання пізнавати й утілювати нове. Вона має прекрасні естетичні смаки, малює, складає вірші, бере активну участь в оформленні школи, майстерно обладнала

історичний кабінет та кабінет образотворчого мистецтва, де зібрано багатий матеріал для проведення уроків та підготовки учнів до олімпіад.

Із-під пензля Надії Григорівни у фойє школи з'явилися панно «Україна», «Державні символи України», на стінах коридорів, їдальні – «Нестор-літописець», «Казковий світ» тощо. Разом із юними умільцями розмалювала «Кімнату казки», шкільне кафе «Червона рута». У музеї школи висить її картина «Учительський вересень» [4].

Її уроки відзначаються методичною довершеністю, пошуком ефективних форм і методів роботи, упровадженням нових педагогічних технологій. Учителька створює на уроках атмосферу зацікавленості, спільного пошуку вирішення навчальних проблем, приділяє велику увагу формуванню компетентностей учнів.

Працюючи з обдарованими дітьми, Надія Григорівна багато часу присвячує індивідуальній роботі, застосовує методику випереджального навчання. За останні п'ять років Н. Г. Дробот підготувала більше двадцяти призерів обласних олімпіад і конкурсів.

Як досвідчений педагог учителька займається методичною роботою, керує районним методичним об'єднанням учителів образотворчого мистецтва, проводить відкриті уроки, майстер-класи для вчителів школи і району.

У 2004-2007 рр. Н. Г. Дробот керувала обласною школою передового педагогічного досвіду учителів образотворчого мистецтва із проблеми «Вивчення і розвиток творчих здібностей учнів засобами образотворчого мистецтва в умовах сільської школи».

Протягом трьох років Надія Григорівна здійснювала апробацію підручника «Образотворче мистецтво» для 6 класу (автори Т. Е. Рублі та С. І. Федуна), створила шкільну галерею дитячих малюнків «Я намалюю світ таким, яким люблю».

Педагог – авторка програми з образотворчого мистецтва «Графіка. Живопис. Мистецтво» для учнів 8 класу; співавторка навчально-методичного посібника «Розвиток творчих здібностей учнів засобами народного

декоративного розпису»; авторка посібника для учителів історії та образотворчого мистецтва «Розвиток пізнавального інтересу учнів на уроках історії у процесі дослідження мистецької спадщини».

Надія Григорівна є незмінною переможницею щорічної районної номінації «Учитель року» за роботу з обдарованою молоддю.

За наполегливу працю й високі результати діяльності Надія Григорівна Дробот нагороджена почесною грамотою Кабінету Міністрів України, ювілейною медаллю «Двадцять років незалежності України», знаком «Відмінник освіти України», почесними грамотами Київської обласної державної адміністрації, подяками Головного управління освіти і науки Київської обласної державної адміністрації, Департаменту освіти і науки Київської обласної державної адміністрації, а в жовтня 2019 року учительці присвоєно звання «Заслужений учитель України» [2].

Здавна відомо, що учитель – людина авторитетна, мудра, впливає на людей, скерована в майбутнє, бо має своїх послідовників-учнів. І Надія Григорівна Дробот багатьом учням дала дорогу в життя. Серед її вихованців – Наталія Торба, випускниця закладу 1997 року, яка свого часу під керуванням учителя апробувала різні техніки малювання, освоювала петриківський розпис, вивчала поліграфічний дизайн і працювала над створенням реклами. Нині, здобувши відповідну освіту, займається дизайном інтер'єрів, створює вітражі, розписує меблі... і малює картини [4].

У 2003 році закінчив Новоолександрівський НВК Олександр Дем'янчук, який навчався в гуртку Надії Григорівни, особливо любив малювати портрети. Підготовка його була настільки професійною, що він вступив на навчання до Київського державного університету декоративно-прикладного мистецтва та дизайну імені М. Бойчука. Після закінчення ЗВО працював у сфері реставрації ікон [4].

Студенткою Київської академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені М. Бойчука 2008 року стала учениця Надії Григорівни, випускниця школи Ольга Прима. Після завершення навчання працює

заступником директора фірми з дизайну й виготовлення вітражів, яка обслуговує майже всю Україну [4].

У ранньому віці проявила творчі здібності Ярослава Бреус. Її неабиякий хист до образотворчого мистецтва помітила, підтримала й розвинула Надія Григорівна. Ярослава – поетична натура, добре відчувала колір, тож неодноразово була переможцем обласних олімпіад з образотворчого мистецтва, а також обласним стипендіатом з образотворчого мистецтва. 2012 року Ярослава стала студенткою факультету журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Талановита дівчина паралельно навчалася в інституті Конфуція, вивчила китайську мову й нині успішно навчається в Шанхайському університеті Китаю на факультеті «Радіо і телебачення, телекомунікаційні технології і мистецтво». У 2019 році закінчила магістратуру і вступила в докторантуру цього закладу. Умінню бачити і творювати мистецтво дівчина завдячує своїй улюбленій учительці Надії Григорівні Дробот [4].

Ще з раннього дитинства Богдан Дещенко захоплювався історією, а в школі історичні науки зацікавили його ще більше. Дякуючи своєму наставнику Надії Григорівні, Богданові вдалося підкорити предметний матеріал, який вийшов за межі шкільної програми. Маючи добру пам'ять, розвинене логічне мислення та глибокі знання, постійно перемагав на олімпіадах з історії та правознавства в районі й області. А два останніх роки навчання в школі виборював другі місця на Всеукраїнській олімпіаді з історії, став гордістю школи і району. У 2013 році закінчив школу і здав на відмінно ЗНО: історія України – 200 балів; всесвітня історія – 197,5 балів. Успішно вступив у Київський національний університет імені Тараса Шевченка на історичний факультет і вже отримав звання магістра. Займається педагогічною діяльністю [4].

Катерина Руденко відзначалася в школі творчими здібностями, наполегливістю й відповідальністю, любила мистецтво й гуманітарні науки, чим теж завдячує Н. Г. Дробот. Тому після школи також обрала Київський

національний університет імені Тараса Шевченка, куди успішно вступила на юридичний факультет. Нині навчається у цьому вузі на магістратурі [4].

Анастасія Коваль дуже любила малювати; Надії Григорівні було легко працювати з ученицею, роботи якої виходили світлі й радісні, як є й сама юна художниця. Настя не пропускала жоден конкурс чи олімпіаду і завжди ставала переможцем. Важливою своєю перемогою дівчина вважає перемогу в конкурсі «Мій Шевченко» напередодні закінчення школи [4].

Таких талановитих вихованців Надія Григорівна Дробот має багато... Роботи юних художників може побачити кожен, хто завітає до нашої школи. На другому поверсі біля кабінету образотворчого мистецтва розташована картинна галерея – виставка дитячих картин «Я намалюю світ таким, яким люблю» – результат натхнення, творчості, любові вчительки та її учнів. Робіт там близько сотні. А скільки відіслано на різні конкурси! Пишається учителька й тим, що 87 робіт її вихованців та 7 власних картин були презентовані в Печерській Галереї культурологічного центру Українського товариства охорони пам'яток історії і культури в Києві на виставці художніх робіт «Митці Згурівщини» [4]. Згодом картини новоолександрівських художників побували на виставці в Київській міській спеціалізованій молодіжній бібліотеці «Молода гвардія» та в музеї нашої землячки Катерини Білокур у с. Богданівка Яготинського району [4].

«Є закони Краси, за якими має жити Людина. А є закони, за якими Людина творить Красу. Їх знає Майстер і Вчитель. Хотіла бути Майстром (художником), а стала Вчителем, бо, навчаючи інших, можна пізнати таємниці майстерності, невідомі раніше, спілкуватися з тими, хто близький тобі духом», – говорить Надія Григорівна. – Сьогодні, коли в мене за плечима багаторічний досвід, я можу сказати, що навчати дітей образотворчій діяльності має той, хто є водночас і Майстром, і Вчителем, бо діти вірять і йдуть за тим учителем образотворчого мистецтва, який не тільки має фахові знання, а й уміє творити сам. Відомо, що мистецтво – могутній засіб виховання і розвитку людини. Тому таким важливим є сприймання дітьми творів мистецтва на уроці.

Інколи своїми власними думками з приводу твору я ділюся з учнями за допомогою власних віршів, створених під враженням від певного твору. Тоді краще розуміємо один одного і сам предмет нашої розмови» [7].

...Зимовий ранок. Надія Григорівна йде до школи. Захоплено зупиняється перед красунею-берізкою, вбраною в іній. Так світло й чисто стає на душі. А через кілька годин з'явилися мазки фарби і слова:

Стоїть берізка в інеї
Немов дівча замріяне:
Учора з вітром крученим
У них були заручини.
Сьогодні ж вранці в полі
Він обіймав тополю.
А завтра, певно, віхола
Для нього стане втіхою.

Коли вчителька захопилася трипільською культурою, її незвичайною керамікою, з'явилися вірші, зокрема й такий:

Трипільська нене! З глибини віків
Я чую голос твій, як поклик часу.
Вклоняюсь низько травам і тобі
За хліб, за мудрість, за Україну нашу,
За щедру творчість твого майстра-сина,
Якого ім'я з вічністю злилося,
За те, що є ти й досі Берегиня
Всім нам, кому тут жити довелося [7]

Кожна людина в чомусь талановита і своїм талантом залишає пам'ять про себе. Наш земляк, колишній директор місцевого господарства Петро Дмитрович Роговець завітчав голий степ докільля яблуневими садами, створив велике господарство, яке свого часу було відоме не лише в області, а й в Україні.

Його наступник Михайло Іванович Метелиця названий односельцями будівничим Нової Олександрівки. Прекрасна школа, у якій ми зараз навчаємося, дитсадок «Ягідка», винзавод, багатоповерхові житлові будинки – усе це справа його рук, ініціативи та організаторського таланту. І за це їм дуже вдячні мої односельці.

А життя Надії Григорівни Дробот – у душах і серцях її учнів, у їхніх роботах, у які вона вклала і вкладає частинку свого серця й душі, у долі вихованців, котрих вона надихає на творчість, вселяє впевненість, надію. Недаремно ж її ім'я – Надія.

Список використаних джерел

1. Бойко В. Слава і гордість Згурівщини. *Панорама*. 2011. №32. С. 3.
2. Ейзембрук О. Вчитель історії та образотворчого мистецтва Новоолександрівського НВК має свою яскраву історію. *Панорама*. 2019. №51. С. 1.
3. Жінки України : біографічний енциклопедичний словник / укладачі: Л. Г. Андрієнко та ін. ; редколегія: М. А. Орлик (гол. редактор) та ін. Київ : Фенікс, 2001. 560 с. ; 2180 іл.
4. Історія освіти в селі : матеріали шкільного історико-краєзнавчого музею «Пошук».
5. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. *Освіта*. 2001. №54-55. 26 березня – 3 жовтня. С. 4–5.
6. Педагогічна майстерність : підручник / І. Я. Зязюн та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. 3-тє вид., допов. і переробл. Київ : СПД Богданова А. М., 2008. С.10–14.
7. Матеріали із домашнього архіву Н. Г. Дробот.

РОЗДІЛ 2

ВИДАТНІ ОСОБИСТОСТІ В ІСТОРІЇ РІДНОГО КРАЮ

*Букет Євген Васильович,
заступник голови Київської обласної організації
Національної спілки краєзнавців України, член правління НСКУ,
головний редактор газети «Культура і життя»*

Доля учасників Коліївщини на засланні

Видатний дослідник історії Київської губернії Лаврентій Похилевич у працях велику увагу приділив повстанню надвірних козаків 1768-1770 років, відомому під назвою Коліївщина. Зокрема, у його дослідженні «Сказання о населенных местностях Киевской губернии» [1, 599–636] в описах десятків населених пунктів присутні перекази про перебування там козаків-колійців, шість разів згадано лідера повстанців Максима Залізняка, Івана Гонтю – 4, Микиту Швачку – 3, Івана Бондаренка – 8 разів.

На жаль, доля учасників боротьби Коліївщини, яку було жорстоко придушено польськими й російськими військовими підрозділами, була гіркою. Частина з них було страчено в Речі Посполитій за вироками білоцерківської «магдебургії», Коденського військового суду й низки гродських судів, а інших, у Російській імперії, відправлено на каторжні роботи до Нерчинська (нині – місто в Забайкальському краї Росії). Серед останніх були, зокрема, керівник повстання Максим Залізняк і відомі повстанські лідери Микита Швачка й Семен Неживий.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених Коліївщині, донедавна доля повстанців, яких після судового вироку в Києві було публічно покарано й відправлено на заслання вглиб Російської імперії, залишалася невідомою.

Тільки 2006 року історику із Запоріжжя Володимир Мільчеву вдалося знайти й опублікувати в «Українському археографічному щорічнику» рапорт головного командира російського війська в Сибіру генерал-майора Івана

Шпрінгера до Військової колегії. Із нього стало відомо про оселення на Прісногорьківській укріпленій лінії (нині переважно територія півночі Казахстану) 140 запорозьких козаків, учасників Коліївщини, засланих після придушення повстання на довічну каторгу [2, 837–839]. Щоправда, із цього документа не було зрозуміло, хто саме з колишніх повстанців потрапив під цю своєрідну «амністію» на півдорозі до Нерчинська.

У книзі «Швачка – фенікс українського духу» нами опубліковано список 120 запорожців, які прибули до Сибіру в 1770 році [3, 167–171]. Він зберігається в Історичному архіві Омської області. Але в ньому теж немає нікого з відомих учасників Коліївщини.

2018 року в державному архіві м. Тобольська знайдено несподіваний документ – запис про вінчання у двопрестольній Введенській Миколаївській церкві міста Тобольська. Інформацію про це було розміщено на одному з генеалогічних форумів. Усі особи йшли одним списком, датованим 2 липня 1770 року з позначкою «присильні», без вказівки на те, що це запорожці чи учасники Коліївщини. У цьому записі є Семен Неживий, Микита Швачка та багато повстанців, яких разом із ними етапували вглиб Російської імперії. Подаємо список, у якому нами позначено групу, у якій згаданих колодників виводили з Києва (на чолі 2 групи був Семен Неживий, на чолі 4 – Микита Швачка):

«2 июля 1770 года. Присыльные:

Симеон Неживой на присыльной Марии Рубиковой (група колодників №2)

Василий Вилховенко на жене Домнике Федоровой

Иаков Редкобороденко на жене Феодосии Самосековой

Петр Халченко на жене Матрене Евменовой

Петр Голубовской на Анастасии Тимофеевой

Стефан Колесниченко на Параскеве Трофимовой (конвойований із Глухова)

Прокопий Кривый на Евфимии Михайловой

Иаков Кравченко на Соломониде Фирсаковой (група колодників №4)

Иван Байратской на Параскеве Трофимовой (група колодників №4)

Никита Швачка на Домнике Ефремовой (група колодників №4)

Иван Жулай на Евдокии Федоровой (група колодників №1)

Григорий Бондарь на Феодосии Филиповой

Иван Пащенко на Параскеве Ивановой (група колодників №2)

Максим Донец на Дарье Ивановой (група колодників №2)

Василий Кисель на Анастасии Парфеновой (група колодників №4)

Феодор Жема на Наталье Алексеевой

Василий Шулга на Татиане Прокопиевой (група колодників №2)

Григорий Тищенко на Лукерии Афанасиевой

Михайло Котляр на Параскеве Афанасиевой (група колодників №4)

Иаков Безродный на Дарии Ивановой (група колодників №4)

Павел Шрам на Параскеве Васильевой

Иван Чуб на Параскеве Григориевой (група колодників №2)» [4].

Пізніше учасники вищезгаданого форуму оприлюднили ще один документ, із якого стала відома подальша доля фігурантів запису про вінчання в Тобольську. Пізньої осені 1770 року кріпосні сибірські козаки та їхні дружини прибули в такі фортеці й редути на Пресногорьковській лінії:

«**Пресногорьковская** (нині – Пресногорьковка, Узункольський район Костанайської області Республіки Казахстан)

Чуб Иван

Чуб Парасковья Григорьева

Колесниченко Степан

Колесниченко Парасковья Трофимова

Бондарь Григорий

Бондарь Феодосья Филипова

Пащенко Иван

Пащенко Парасковья Иванова

Донец Максим

Донец Дарья Иванова

Кисель Василий, гайдамак

Кисель Анастасия Парфенова

Жема Федор

Жема Наталья Алексеева

Безродный Яков, (гайдамак, наказанный)

Безродная Дарья Иванова

Песчаный редут (Пресногорьковской крепости) (колишнє село Піщанка Північно-Казахстанської області Республіки Казахстан, ліквідоване 2013 року)

Неживой Семён, прибыл в ссылку вместе с сестрой Феодосьей

Неживая (Рубикова, Рубаковская) Мария, ее муж Марко Рубаковский, умре 24.09.1769 г.

Кривый Прокопий, запорожский казак, за тайный переход границы в Польшу

Кривый Евфимия Михайлова

Кравченко Яков

Кравченко Соломонида Фирсова

Тищенко Григорий

Тищенко Гликерия (Лукерья) Афанасьева

Шрам Павел

Шрам Парасковья Васильева

Бийская крепость (нині – місто в Алтайському краї РФ)

Котляр Михайло, гайдамак

Котляр Парасковья Афанасьева

Становая (нині – село Становое Мамлютського району Північно-Казахстанської області Республіки Казахстан)

Голубовской (Голуб) Петр

Голубовская (Голуб) Анастасия Тимофеева

Св. Петра (нині – Петропавловськ, центр Північно-Казахстанської області Республіки Казахстан)

Швачка Никита, гайдамак

Швачка Доминика Ефремова

Кравченко Афанасий, запорожець, наказаний

Кравченко Парасковья Ананьина

Плоский (нині – село Плоское Кизилжарського району Північно-Казахстанської області Республіки Казахстан)

Маловичко Иван

Маловичко Анастасия Артемьева

Черлаковская, Соляной (нині – поселення Черлак, село Соляне Черлакського району Омської області РФ)

Шульга (Шулга) Василий

Шульга (Шулга) Татьяна Прокопьева» [5].

Як же могло так статися, що засуджені до вічної каторги учасники Коліївщини були не тільки звільнені від покарання, а й без жодного утиску у правах отримали матеріальну допомогу на обзаведення військовою амуніцією та господарством? Виявляється, поки йшов з Києва той етап, командував російського війська на Сибіру та комендант Омська генерал-майор Іван Шпрингер спромігся «перекупити» бранців. Він листовно погодив із владою в Петербурзі заміну кари українців з нерчинських заводів на поселення в малозалюднених північно-казахських степах, на так званій Прісногорьківській лінії.

Назву свою лінія отримала від низки прісних та солоних озер, вздовж яких вона простягалася Ішимським степом на 576 кілометрів. Лінія складалася із 16 фортець з 16 редутами. Центральною фортецею була Петропавлівська (Святого Петра), від неї на схід до Омської фортеці розташовувалися ще 4 фортеці (Полуденна, Лебязя, Миколаївська та Покровська з 9 редутами між ними), а на захід йшли 6 фортець (Скопинська, Станова, Прісновська, Кабанья, Прісногорьківська та Звіриноголовська з 10 редутами). Біля річки Тобол Прісногорьківська лінія з'єднувалася з Оренбурзькою лінією, яку захищали козаки однойменного війська.

Прісногорьківську лінію було закладено російською владою 1752 року в ході війни з казахським Середнім Жузом (Орту Жуз) і остаточно облаштовано 1758 року. У цих місцях у 1760-х роках катастрофічно відчувався брак військових і поселенців, здатних нести активну військову службу. Казахи настільки дошкуляли поселенцям Прісногорьківської лінії, що командування було змушене вживати додаткових заходів безпеки. У 1765 році вздовж всієї лінії за 15 км перед нею було влаштовано своєрідну «контрольно-слідову смугу» – бар'єр із повалених дерев. Другу таку смугу утворювали «рогатки», виставлені у проміжках між фортецями й редутами всю лінією. Уздовж бар'єру стояли біля «маяків» козачі пікети, сновигали туди-сюди козачі роз'їзди. Обставини достатньою мірою нагадували запорозько-ногайське прикордоння. А досвідчені прикордонні вартові, якими були запорожці, безперечно могли сприяти розрядженню тривожної атмосфери на Прісногорьківській укріпленій лінії, чим і скористалося місцеве військове командування, вдало використавши момент і вирішивши не марнувати вкрай цінний козацький досвід засланих українців.

Поки тривало узгодження умов поселення з сибірським губернатором Денисом Чичеріним, «присильні» перебували в Тобольську, а всередині вересня відбули до Омської фортеці. «Считая их ходу сто верст в пять дней и того за тридцать дней» у супроводі Луцького драгунського полку ротного квартермейстра Городнічева 14 жовтня 1770 року 138 запорожців прибули до Омської фортеці, де вищезгаданим Іваном Шпрингером були причислені «в крепостныя казаки» й розподілені на Прісногорьковській лінії, де «болше опасности от киргиз-кайсак настоит» [2]. Окрім 138 запорожців, генерал Шпрингер у 1770 році зарахував до складу сибірського козацтва близько 2000 осіб «незначних» злочинців, солдатських дітей і поляків-конфедератів.

Відтак, певний час колишні учасники Коліївщини утримувалися в Омській фортеці, а потім їх було скеровано на зазначений фронтір Прісногорьківської (або Новошимської) лінії. Так українські повстанці перетворилися на лінійних кріпосних козаків у різних фортецях і редутах переважно на території сучасної

Північно-Казахстанської області Казахстану. До їхніх обов'язків входили охорона кордону (караули й роз'їзди), кур'єрська, поштова та конвойна повинності, фортифікаційні й будівельні роботи, заготівля лісу, вугілля, сіна, казенне землеробство, митна служба тощо. Як показали місцеві генеалогічні дослідження, саме ті поселенці пустили добре коріння у степах Північного Казахстану. Так, тамтешні Бородавкіни – нащадки Петра Бородавки, Задіракіни – Сави Задираки, Негодніни – Івана Негоди, Носови – Дениса Носа, Бойкови – Павла Бойка і т. д. Навіть тепер, як свідчать казахські краєзнавці, і в Пресновці, і Пресногорькові ще зустрічаються запорозькі прізвища, приміром: Колесніченки, Чубаренки, Горковенки, Косенки, Кравченки, Заднепрівці, Подорожні, Кабани, Чернецькі та інші [3, 171]. Квітнем 1771 року датується перша згадка про «деревню Неживую» слободи Коркіної (нині – місто Ішим, адміністративний центр Ішимського району Тюменської області РФ), де мешкав, зокрема, сибірський козак Василь Неживих [9]. Не зрозуміло, чи якимось пов'язана ця слобода з Семеном Неживим, але прізвище Неживих, що походить звідти, – одне із найпоширеніших прізвищ сучасного Сибіру.

Мандрівник Христофор Барданес, який 1771 року відвідав редути Прісногорьківської лінії, описував у творах козаків Пресновської фортеці, які говорять по-малоросійськи й одягнені по-турецьки [6].

Начальство активно використовувало бойовий досвід запорожців у придушенні повстання під проводом Омеляна Пугача. За розпорядженням із Петербургу командир сибірського корпусу Іван Деколонг зняв військо з сибірських ліній і наприкінці 1773 року пішов у похід до Оренбургу, назустріч Пугачу. Так, серед відправлених з Прісногорьківської фортеці на Оренбурзьку лінію 19 січня 1774 року знаходимо відомих нам повстанців із другої й четвертої групи кийвських колодників, а також кількох, засуджених у Глухові: Василя Безвершого, Герасима Нейку, Мусія Шинку, Василя Чернявського, Степана Щербину, Василя Киселя, Йосипа Васильченка, Максима Донця, Івана Чуба, Василя Шульгу [7]. В іншому подібному списку – Степана Колесніченка, Івана Негоду, Івана Паценка, Савелія Тонконоженка [8].

Але далеко не всіх зарахованих до сибірського козацтва знаходимо в списках «антипугачовців». Існують перекази про участь колишніх учасників Коліївщини в повстанні під проводом Омеляна Пугача (Пугачова). Так, історик Володимир Голобуцький указав на документ, котрий зберігається у фондах Російського державного архіву давніх актів, де йдеться: «Запорожский козак Дмитрий Попович, проводивший агитацию уже после поражения восстания, рассказывал, что в войсках Пугачева находился Максим Железняк». Про участь Залізняка в повстанні під проводом Пугачова згадував російський воєначальник і поет, який брав активну участь у придушенні «селянської війни», Гаврило Державін. Він навіть зробив Залізняка героєм своєї комічної опери «Дурочка умнее умных». А російський історик XIX століття Олександр Дмитрієв-Мамонов у праці «Пугачевский бунт в Зауралье и Сибири» поіменно називає запорожців, які брали участь у повстанні. Це, зокрема, Василь Гноєнко, Федір і Степан Горновеніни, Гриченин, Данилів, Швачка, Залізник, Рот, Шпаг [3, 171–172].

Проте це лише легенди. А от відомості про Микиту Швачку нам вдалося в березні 2020 року знайти в архівному документі. У списку «из регулярного воиска отставных на своем пропитании» Ревізької казки №5 «Тобольского наместничества Ишимской округи Петропавловской волости крепости Петропавловской», датованій 3 квітня 1795 року, значиться Микита Степанів Швачка [10]. Отже, один із колишніх лідерів Коліївщини дожив у Сибіру, у фортеці, де був поселений, до старості. На той момент йому було 67 років.

Щоб дізнатися про подальшу долю інших українських повстанців, необхідно насамперед дослідити метричні книги церков тих редутів, що збереглися в архівах Тобольська, Омська і Челябінська.

Наразі з вищенаведених архівних матеріалів нам вдалося ідентифікувати сімох учасників Коліївщини, зокрема двох ватажків. Нижче – їхні короткі життєписи з новими даними.

Микита Степанів Швачка – керівник повстанців у першій декаді липня 1768 року, запорожець. Родом, за даними Станіслава Крушельницького, з

Обухова [11], за іншими відомостями – зі Звенигородки [12], Канева чи Черкаського староства [3, 113]. Восени 1767 року виїхав із Запорожжя на Правобережну Україну для продажу солі, там перезимував і пристав до Залізняка. В інших джерелах подано, що Швачка був у гурті тих кільканадцяти запорожців, які прийшли з Січі з ініціатором Коліївщини Йосипом Шелестом.

Брав участь у здобутті канівського замку із Семеном Неживим. До Канева йшов окремо від Неживого. Згідно зі свідченнями останнього, він «посылал из своих казаков бывшего прежде запорожским казакom, прозываемом Швачку, з десятию полскими казаками до полского села Ходорова на ярморок для усмирения народа от междуусобного забойства, кои за отлучкою поляков, не имея над собою власти, как известно было, друг друга убивали. И как оной Швачка поехал, то уже обратно к нему и не возвращался» [13, 9–9]. Діяв у районі між Богуславом, Білою Церквою, Васильковом. Після обрання полковником і невдалого штурму Білої Церкви в районі Богуслава був поранений. Швачка і 68 повстанців були схоплені московським карабінерним полком полковника Петра Протасова. Згідно з вироком суду в Києві повинен був отримати 150 ударів кнутом «и, вырезав ноздри, поставя указные знаки, сослан в Нерчинск вечно в каторжную работу».

Четверта група колодників, на чолі якої був Швачка, вислана з київської тюрми 3 жовтня (24 вересня) 1768 року під охороною відділу Севського піхотного полку під командою підпоручика Урбановича. За чотири дні командир Васильківського форпосту рапортував генерал-губернаторові Воєйкову: «Швачка с товарищами присужденное им наказание у Васильковского форпоста при границе в присутствии моем через отправленного Киевской губернской канцелярией палача Леонова учинено». Після цього Швачку відправлено до Сибіру [3].

2 липня 1770 року обвінчався у двопрестольній Введенській Миколаївській церкві міста Тобольська з Домнікою Єфремовою. У жовтні 1770 року в Омській фортеці зарахований до сибірського козацтва й відправлений на поселення в фортецю Святого Петра (нині – Петропавловськ, центр Північно-

Казахстанської області Республіки Казахстан). Микиту Степанового Швачку знаходимо в списку «из регулярного воиска отставных на своем пропитании» Ревізької казки №5 «Тобольского наместничества Ишимской округи Петропавловской волости крепости Петропавловской», датованої 3 квітня 1795 року. На сьогодні це найпізніша згадка про учасника Коліївщини на засланні.

Семен Лук'янів Неживий (Мусієнко, Гончар) – один із кільканадцяти запорожців, що від початку належали до групи Йосипа Шелеста. Народився близько 1744 року в містечку Боровиці (нині – село Чигиринського району Черкаської області) у родині корінного жителя містечка Єреміївки (нині – село Вереміївка Чорнобаївського району на Черкащині) Лук'яна Мусієнка. Із семирічного віку тривалий час займався гончарним промислом у Чигирині, а потім пішов на Запорозьку Січ, де був записаний до Уманського куреня під прізвищем Гончар. У 1763 році переїхав до Суботова, де одружився з місцевою жителькою Явдохою Опанасовою. У них народився син Степан; згодом родина переїхала з Суботова в село Мельники (нині – село Чигиринського району).

Із Холодного Яру до Корсуня Семен Неживий прямував разом з усім повстанським військом. Звідти, за наказом М. Залізняка, вирушив через Мошни на Канів. Разом із М. Швачкою захопили Канів і спалили канівський замок. Під час повстання очолений ним повстанський загін контролював околиці Трахтемирова, Канева, Мошен, Сміли, Черкас і Чигирин; організовував самоврядування за полково-сотенним устроєм, про що свідчать збережені в архівах письмові свідоцтва місцевих громад.

Неживий намагався налагодити зв'язки з сербськими воєначальниками прикордонних команд Російської імперії. Але сербський полковник Федір Чорба, виконуючи наказ імператрки Катерини II про придушення повстання, по-зрадницьки заарештував його під час переговорів 17 (6) липня 1768 року. 8 липня був доставлений до Кременчука, потім – до Києва. Згідно з вироком суду повинен був отримати 150 ударів кнутом «и, вырезав ноздри, поставя указные знаки, сослан в Нерчинск вечно на каторгу» [14, 447]. Відправлений на заслання з Києва на чолі другої групи колодників.

2 липня 1770 року обвінчався у двопрестольній Введенській Миколаївській церкві міста Тобольська з вдовою Марією Рубіковою. У жовтні 1770 року в Омській фортеці зарахований до сибірського козацтва і відправлений на поселення в Піщаний редут Пресногорьковської фортеці (колишнє село Піщанка Північно-Казахстанської області Республіки Казахстан, ліквідоване 2013 року). Подальша доля невідома.

Василь Семенів Шульга (Бузько) – запорожець, ймовірно повстанський розвідник і агітатор. Народився близько 1731 року в родині Семена Бузька. У 17-річному віці зарахований у козаки Крилівського куреня під прізвиськом Шульга [13, 14–15]. 1768 року йшов на прощу із Запорожжя до Києва; у Мошнах приєднався до Семена Неживого, перебував із ним у Каневі й Медведівці.

Затриманий росіянами в Мглинському шанці під час посольської місії 21 червня 1768 року. 8 липня разом із С. Неживим був доставлений до Кременчука, потім – до Києва. Згідно з вироком суду повинен був отримати 80 ударів кнутом «и, вырезав ноздри, поставя указные знаки, сослан в Нерчинск вечно в каторжную работу» [14, 447]. Відправлений на заслання з Києва у другій групі колодників.

2 липня 1770 року обвінчався у двопрестольній Введенській Миколаївській церкві міста Тобольська з Тетяною Прокоповою. У жовтні 1770 року в Омській фортеці зарахований до сибірського козацтва і відправлений на поселення в Соляний редут (нині – поселення Черлак, село Соляне Черлакського району Омської області РФ). У 1774 році брав участь у придушенні повстання під проводом Омеляна Пугача. Подальша доля невідома.

Яків Кравченко – запорожець. Народився близько 1743 року. Разом з С. Неживим 25 червня 1768 року «приезжал Новороссийской губернии к Крыловскому шанцу и требовал выдачи прибежавших туда из Польши под протекцию е. и. в. жидов». Захоплений Троїцьким піхотним полком на чолі з капітаном Великопольським. Доставлений спершу до Переяславського міського суду, потім – до Києва. Згідно з вироком суду повинен був отримати 50 ударів

кнутом і «вырезав ноздри и поставя указные знаки, сослан в Нерчинск в каторжную работу вечно» [14, 451]. Відправлений на заслання з Києва в четвертій групі колодників.

2 липня 1770 року обвінчався у двопрестольній Введенській Миколаївській церкві міста Тобольська з Соломонидою Фірсаковою. У жовтні 1770 року в Омській фортеці зарахований до сибірського козацтва і відправлений на поселення в Піщаний редут Пресногорьковської фортеці. Подальша доля невідома.

Василь Кисіль – запорожець. Народився близько 1748 року. Разом із С. Неживим 25 червня 1768 року приїздив до «Новороссийской губернії» та захоплений, як й інші, Троїцьким піхотним полком. Доставлений спершу до Переяславського міського суду, потім – до Києва. Згідно з вироком суду повинен був отримати 30 ударів кнутом і «вырезав ноздри и поставя указные знаки, сослан в Нерчинск в каторжную работу вечно» [14, 451]. Відправлений на заслання з Києва в четвертій групі колодників.

2 липня 1770 року обвінчався у двопрестольній Введенській Миколаївській церкві міста Тобольська з Анастасією Парфеновою. У жовтні 1770 року в Омській фортеці зарахований до сибірського козацтва і відправлений на поселення у Пресногорьковську фортецю. У 1774 році брав участь у придушенні повстання під проводом Омеляна Пугача. Подальша доля невідома.

Іван Байрацький – запорожець. Народився близько 1735 року. Після захоплення С. Неживого в військовому таборі в Холодному Яру «из вырученных за награвленной оным, Неживым, и проданном им, Байрацким, с товарищи скот денег получил дележ». Згідно з вироком суду в Києві повинен був отримати 50 ударів кнутом і «сослан в Нерчинск вечно в каторжную работу» [14, 451]. Відправлений на заслання з Києва у четвертій групі колодників.

2 липня 1770 року обвінчався у двопрестольній Введенській Миколаївській церкві міста Тобольська з Параскевою Трохимовою. Подальша доля невідома.

Степан Коле(с)ниченко (Вергіліс). Прийшовши в давні часи із Запорожжя, мешкав у шанці жовтого гусарського полку Стецовського або Шолмаші (тепер – с. Стецівка Чигиринського району Черкаської обл.). Був у повстанському підрозділі отамана Семена Неживого. Схоплений жовтим гусарським полком. Конвойований із Новоросійської губернської канцелярії до Києва 31 липня 1768 року; 12 серпня відправлений до генерального військового суду в Глухів [15].

2 липня 1770 року обвінчався у двопрестольній Введенській Миколаївській церкві міста Тобольська з Параскевою Трохимовою. У жовтні 1770 року в Омській фортеці зарахований до сибірського козацтва й відправлений на поселення у Пресногорьковську фортецю. У 1774 році брав участь у придушенні повстання під проводом Омеляна Пугача. Подальша доля невідома.

Список використаних джерел

1. Сказания о населенных местностях Киевской губернии или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся / собрал Л. Похилевич. – Біла Церква : Видавець О. В. Пшонківський, 2005. ХХІІ+642 с. : 8 іл.
2. Запорожці-засланці на Прісногорьківській укріпленій лінії в Сибіру 1770 року. *Український археографічний щорічник. Нова серія.* Вип. 10/11. Київ, 2006. С. 835–839.
3. Букет Є. Швачка – фенікс українського духу. Київ : Український пріоритет, 2016. 248 с.
4. ГБУТО ГА в г. Тобольске. Ф. И156. Оп. 15. Д. 312. Ф. 14.
5. Исторический архив Омской области. Ч. I. Ф.1 Оп. 1. Д. 166. С. 292–303. URL: https://казакстан.рф/index/242_/5318-spiski-ssylnykh-zaporozhtsev-i-antipugachevtsev?start=80.
6. Виниченко С. Гайдамаки на Пресногорьковской линии. 07.01.2019. URL: <https://pkzsk.info/gajdamaki-na-presnogorkovskojj-linii/>.

7. Объединенный гос. архив Челябинской области. Ф. И236. Оп. 1. Д. 1. Лл. 37–38 об.
8. ИАОО. Ф. 366. Оп.1. Д. 81. Лл. 1–6 об.
9. ИАОО. Ф. 1. Оп. 1. Д. 173. Стр. 141.
10. ГБУТО ГА в г. Тобольске. Ф. И154. Оп. 8. Д. 176. Ф. 1059.
11. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Т. VII. Warszawa, 1886. S. 358.
12. Helenijusz E. Rozmowy o Polskiej koronie. Т. II. Kraków, 1873. S. 39.
13. ЦДІАК України. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 5525.
14. Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. : збірник документів. Київ, 1970. 660 с.
15. ЦДІАК України. Ф. 54. Оп.3. Спр. 3064.

*Перерва Володимир Степанович,
доцент кафедри педагогіки, психології та менеджменту освіти
Комунального навчального закладу Київської обласної ради «Київський
обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів», кандидат
історичних наук, Почесний краєзнавець України*

Використання наукових досліджень Л. Похилевича в освітньому процесі: історія та сучасність

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Історія України належить до найбільш репресованих дисциплін, адже саме її радянські можновладці чи не найдовше забороняли для вивчення в школах. Отже, саме вона потребує найбільших зусиль науковців та чималої кількості наукових досліджень. Особливо цей історично-фактологічний «голод» є помітним на найбільш детальному – краєзнавчому – рівні. Київщина, як історична колыска Русі-України, має надзвичайно яскраву й багату історію, однак кількість ґрунтовних і джерельних наукових досліджень в цьому напрямі дотепер небагато. Нині ніхто вже не забороняє істориків займатися національною історією, проте й на

порозі третього десятиліття незалежності України в історичних архівах зберігаються сотні мільйонів історичних документів, із якими не працювали дослідники. А це, своєю чергою, означає, що ми ще не раз будемо переписувати вітчизняну, мало відому нам документальну історію.

У зв'язку з цим варто згадати першопрохідців краєзнавства Київщини, які, далеко не завжди маючи історичну освіту й не отримуючи матеріальної винагороди, чимало потрудилися на ниві краєзнавства. Такі є практично в кожному регіоні. На Київщині такою особистістю був Лаврентій Іванович Похилевич, автор відомих «Сказаний о населенных местностях Киевской губернии» [1]. Він теж не був фаховим істориком і трудився консисторським чиновником, однак для досліджень історії Київщини зробив значно більше, ніж абсолютна більшість усіх сучасних фахових істориків. Для своїх досліджень службовець використовував двоякий метод. Насамперед він користувався документами Київської духовної консисторії. Нині це – найбільший архівний фонд Центрального державного історичного архіву України, який містить близько 203 тис. одиниць зберігання й ніким ще не пораховану кількість мільйонів документів [2, 233]. Водночас Лаврентій Іванович був невтомним мандрівником і об'їздив кіньми й волами та частково обійшов пішки неозору Київську губернію, опитуючи місцевих старожилів про старожитності їхніх рідних населених пунктів. Цим дослідник зробив неоціненну послугу сучасним краєзнавцям: по-перше, він користувався тими документами, які нині вже втрачені, а по-друге, опитував тих жителів Київщини, яких вже понад півтора століття немає серед живих.

Утім, є й інша характерна особливість таких досліджень – у праці Л. Похилевича документи використані дуже бідно та і про багато населених пунктів написано лише до десятка речень. Крім того, записані ним свідчення старожилів далеко не завжди підтверджуються документальними даними, що призвело до не одного десятка помилок. Власне, сам автор був далеким від думки про ідеальність свого дослідження й наперед, ще у вступному слові до «Сказаний...», указував на можливість і закономірність подібних помилок у

власній праці. «Не смею считать предлагаемый сборник подлинным до совершенства изображения Киевской губернии в настоящую минуту; сознаю более, чем кто-либо другой все недостатки моего труда, на каждой странице которого придирчивый критик найдет и неправильности изложения, и, может быть, ошибочную постановку фактов, но полагаю, что мой труд может служить надежным основанием дальнейших разысканий, а производимые рассказы, как бы не были мелки и подчас ошибочны, не будут лишены значения и принесут свою долю пользы будущему историку весей», – констатував автор [1, 5].

І помилок (як фактологічних, так і орфографічних) у «Сказанях ...» дійсно вистачає, на що вказують сучасні краєзнавці. Однак великим є визнання заслуг автора й використання його праці в подальших дослідженнях та освітньому процесі Київщини. При цьому зазначаємо, що вищеозначене використання книги розпочалося відразу після її видання і триває дотепер.

Відповідно, **метою** нашого **дослідження** є вказівка на найбільш грубі помилки, перевірені документальними даними, і розгляд питання використання «Сказаний...» Л. Похилевича в освітньому процесі Київщини.

Виклад основного матеріалу. «Сказанія о населенных местностях Киевской губернии» були видані 1864 року, коли подібних видань практично не було, а тому ця книга майже відразу після виходу із друку викликала пильну увагу освітян і науковців. Праця мала вигляд історично-краєзнавчої енциклопедії, а такі видання були необхідними або ж важливими для багатьох навчальних закладів.

Уже 31 серпня 1864 року на щойно надруковану книгу звернув увагу керівник Південно-Західного краю (київський, подільський і волинський генерал-губернатор, який управляв трьома відповідними губерніями) генерал-ад'ютант Ніколай Анненков – чиновник, який підлягав тільки російському імператору.

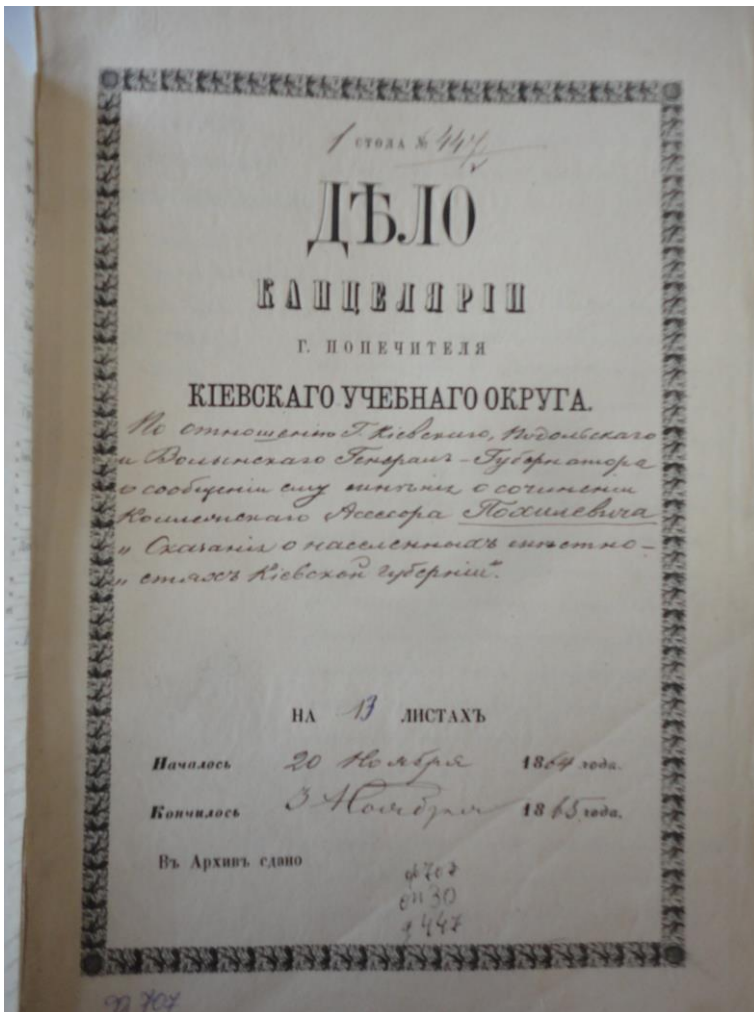
Він надіслав листа на офіційному посадовому бланку попечителю Київського навчального округу (який у той час обіймав Київську, Волинську Подільську, Чернігівську та Полтавську губернії) князеві Олександрові

Петровичу Ширінському-Шихматову. У листі Н. Анненкова йшлося про появу «Сказаний...», у яких автор зібрав надзвичайно багато історичних, географічних та етнографічних відомостей про Київську губернію. Утім, чиновника цікавила не так наукова цінність праці, як можливість використати її з метою «політичного виховання» поляків Київщини після нещодавнього польського повстання 1863 року.

Генерал-губернатор звернув увагу на те, що автор цитував польські документи мовою оригіналу, однак не латиницею, а кирилицею, і це, на його думку, «может указать латинскому духовенству, при костелах служащему, новый способ писания польской речи, приятия которого, по мнению автора, сблизило бы поляков с русскими» [3, 1]. (Після поразки вищевказаного повстання російська влада почала всіляко утискувати польську інтелігенцію. Було закрито десятки навчальних закладів, у яких навчалися діти польських шляхтичів; юридично заборонено католикам навчати православних учнів тощо [4, 43–44, 56–60]).

Відтак генерал-губернатор цікавився в головного освітянського адміністратора п'яти губерній, чи дійсно ця книга має таку цінність (зокрема в сенсі русифікації місцевої польської шляхти) і чи варто їй «оказывать покровительство» [3, 1 зв.].

Попечитель, своєю чергою, подав запит на доставлення книги у свою канцелярію [3, 3] та поставив на попечительській раді Київського навчального округу питання про оцінку книги фахівцями [3, 2-2 зв.]. У жовтні того ж 1864 року вищеназвана рада розглядала «Сказания...» з метою визначення «научных достоинств» книги [3, 5]. Провідну роль у розгляді нового видання мав відігравати професор історично-філологічного факультету Київського Імператорського університету імені Святого князя Володимира Ніколай Християнович Бунге [3, 7] (у майбутньому – ректор цього ж університету, а згодом – голова Комітету міністрів Російської імперії).

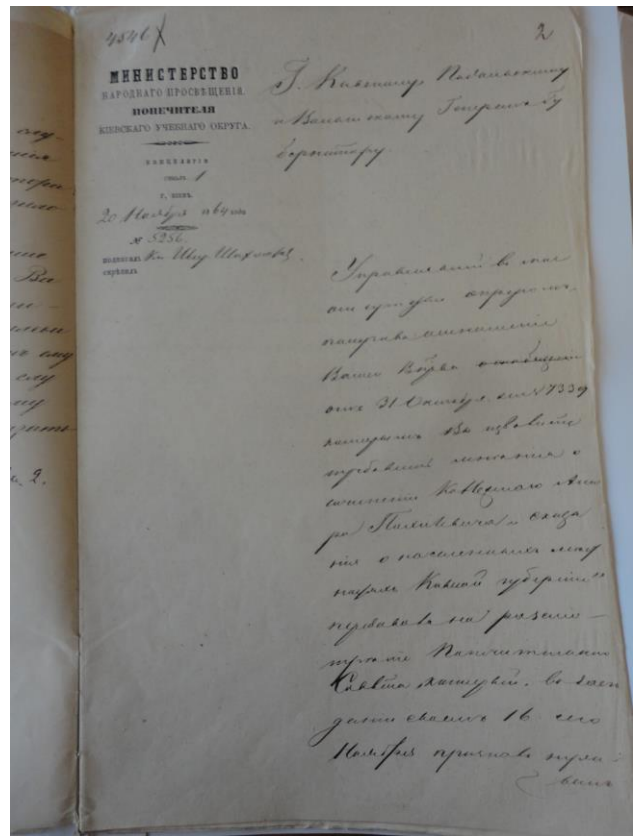
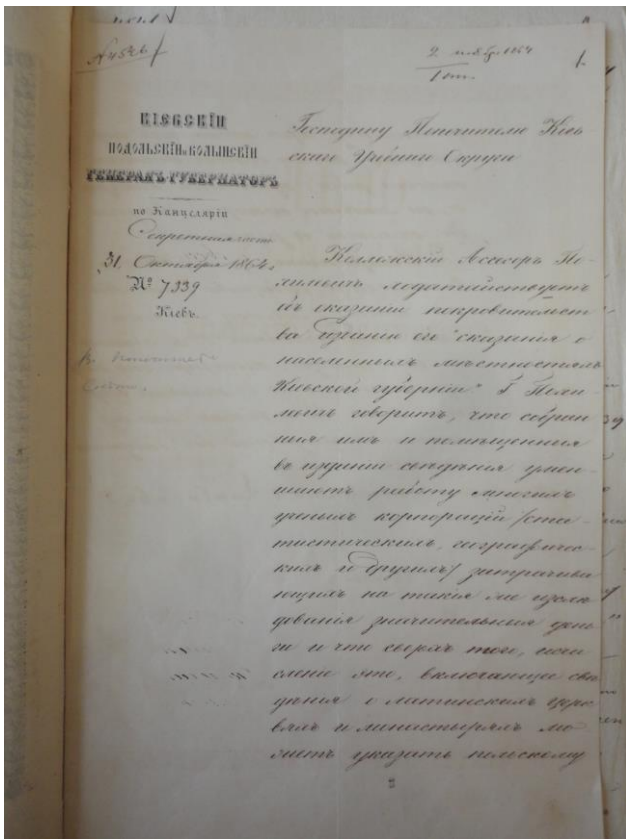
Архівна справа з експертного оцінювання праці Л. І. Похилевича «Сказаний о населенных местностях Киевской губернии»

Надсилав попечителіві експертну оцінку відомого професора особисто ректор університету А. Матвєєв [3, 8]. Власне, набір цих відомих прізвищ свідчить про ту важливу роль, яку тогочасна влада та освітяни Київщини надавали дослідженню Л. І. Похилевича.

Професор Бунге намагався бути максимально об'єктивним і розглядав як сильні, так і слабкі сторони краєзнавчого видання.

Так, досвідчений науковець зазначав, що «в моих глазах труд Похилевича весьма почтенный, заслуживающий внимания специалистов» [3, 10-10 зв], а також зауважував, що такі дослідження мають здійснюватися «на основе материалов, собранных другим способом» [3, 10-10 зв]. Під такими матеріалами вчений, вочевидь, мав на увазі архівні документи, брак яких дійсно відчувається у «Сказаниях о населенных местностях Киевской губернии».

Тому професор Бунге радив направити працю Л. Похилевича в комісію для розбору стародавніх актів Південно-Західного краю, яка якраз нещодавно була створена при київському генерал-губернаторові. Там фахівці могли б оцінити джерельне наповнення нового краєзнавчого видання.

Фотокопії архівних документів з фонду попечителя Київського навчального округу. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 707. Оп. 30. Спр. 447

І через певний час (на жаль, у відповідному документі точна дата відсутня) науковцями було складено досить ґрунтовне «Мнение о сочинении Похилевича «Сказания о населенных местностях Киевской губернии», автором якого був київський професор Олексій Ставровський. Автор цього досить об'ємного й разом із тим надзвичайно цікавого документа також сповідував релятивістський підхід і визначив позитиви й недоречності нового красзнавчого видання. Аналіз документа показує, що до найвагоміших недоліків праці автори відносять наступне:

1. «Сочинения Похилевича представляет собой один сырой материал» [3, 9], що місцями дійсно було помітно. Крім того, значна частина – це свідчення «простых поселян», які не завжди заслуговують на довіру.

2. Науковці вказали на вади форми подання матеріалу – неповнота, відсутність системності тощо.

Позитивні аспекти дослідження, на думку істориків-документалістів, були такими:

1. Якщо записані Л. Похилевичем спогади селян і міщан можуть викликати сумніви, то документальні відомості (особливо про чисельність православного, інославного та іновірного населення в кожному населеному пункті) почерпнуті автором із документів Київської духовної консисторії й тому є цілком достовірними [3, 9].

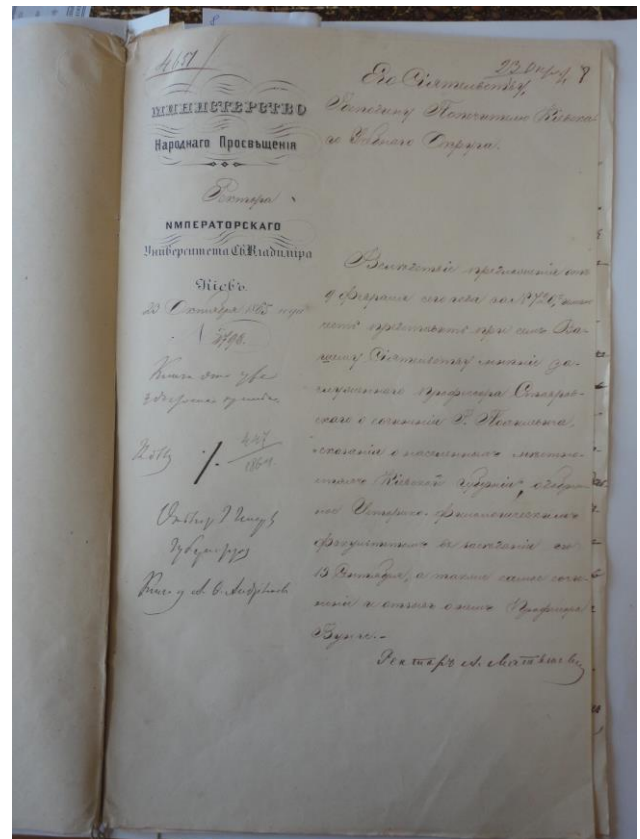
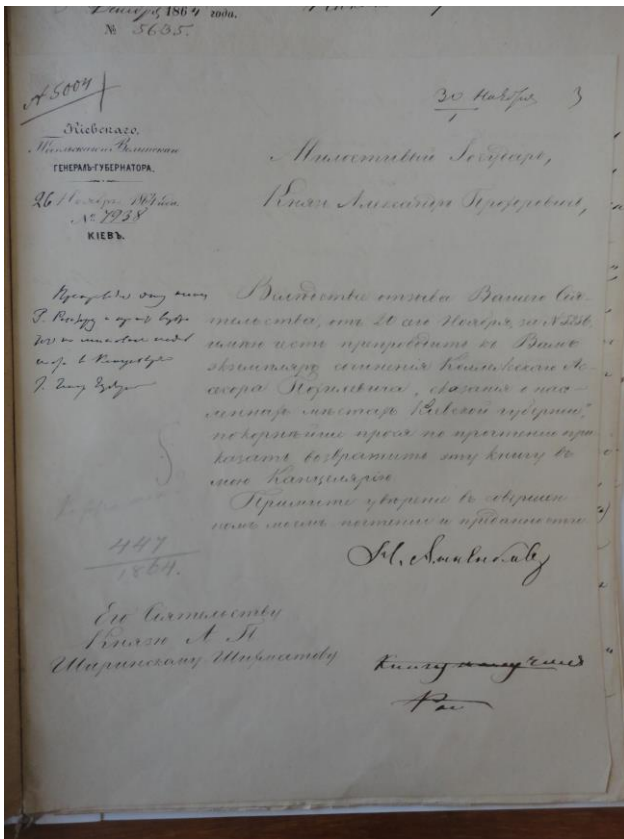
2. «Киевская губерния чрез это издание приобрела для себя такую подробную для себя монографию, каких не имеют другие губернии» [3, 10], і це є заслугою величезних дослідницьких і фінансових зусиль Л. Похилевича. А «потому нельзя отказать Похилевичу в праве покровительство и вспоможение со стороны правительства по изданию» [3, 10]. Це, на думку експертів, мало бути тим більше актуальним у контексті особливої уваги влади до ситуації в Південно-Західному краї, викликаній недавнім польським повстанням.

3. Недоліки форми викладу не применшують значення зібраного й систематизованого фактичного матеріалу, а тому робота варта уваги.

Тобто відомі вчені XIX ст. не заперечували проти залучення «Сказаний...» до наукового обігу й використання праці в освітньому процесі. Книга дійсно мала чималий успіх, і навіть на могильній плиті Л. Похилевича зазначено, що він є автором цієї вікопомної праці [1, XI].

Історики-дослідники незалежної України мають можливість як використовувати цей своєрідний краєзнавчий довідник, так і критикувати його з висоти документальних досліджень XX – початку XXI століть.

Так, автори передмови до перевидання книги (а це – три тиражі на початку нинішнього століття) Олексій Стародуб та Євген Чернецький указують на погану вичитаність тексту першого видання («якщо його взагалі вчитували»), відсутність чітких посилань на джерела, що є нехарактерним для наукових історичних праць [1, XIX-XXI].

Фотокопії архівних документів з фонду попечителя Київського навчального округу. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 707. Оп. 30. Спр. 447

Деякі помилки Л. Похилевича стали «класикою» й мандрували з книги в книгу. Так, важлива для нашого краю битва литовців і татар на Ротку помилково датувалася 1511 роком, хоча насправді відбулася в 1311 році [5, 22]. Ця прикра друкарська помилка з часом стала тиражуватися в різних виданнях, і в місті Білій Церкві навіть мали намір поставити монумент «битві 1511 року».

Крім того, наприклад, графиня Олександра Браницька названа дружиною, а не матір'ю Владислава-Гжегожа Браницького, що, на думку сучасних дослідників, «цілковито заплутує історію Білоцерківщини останньої чверті XVIII – першої третини XIX століть» [1, XXII]. Насправді чоловіком Олександри Василівни Браницької був великий коронний гетьман, а згодом – генерал-аншеф Францішек-Ксаверій Браницький [6, 163-166].

Власне, Л. Похилевич не був професійним істориком, і тому помилки у світській історії у праці закономірні. Більш дивно, що він, маючи доступ до церковних архівів, у яких працював не один рік, допускав прикрі неточності й у церковній історії. Так, він вказав, що Преображенський (нині – кафедральний)

собор було споруджено за планом існуючого тоді одеського кафедрального собору (цей факт, до речі, також тиражується в сучасних виданнях і сучасними екскурсоводами). Однак досить просто подивитися на одеський собор, щоб переконатися, що це не так. Справа в тому, що до середини ХІХ ст. в Одесі дійсно існував храм, схожий на білоцерківський, проте в часи Л. Похилевича його вже не було – у місті спорудили інший кафедральний собор.

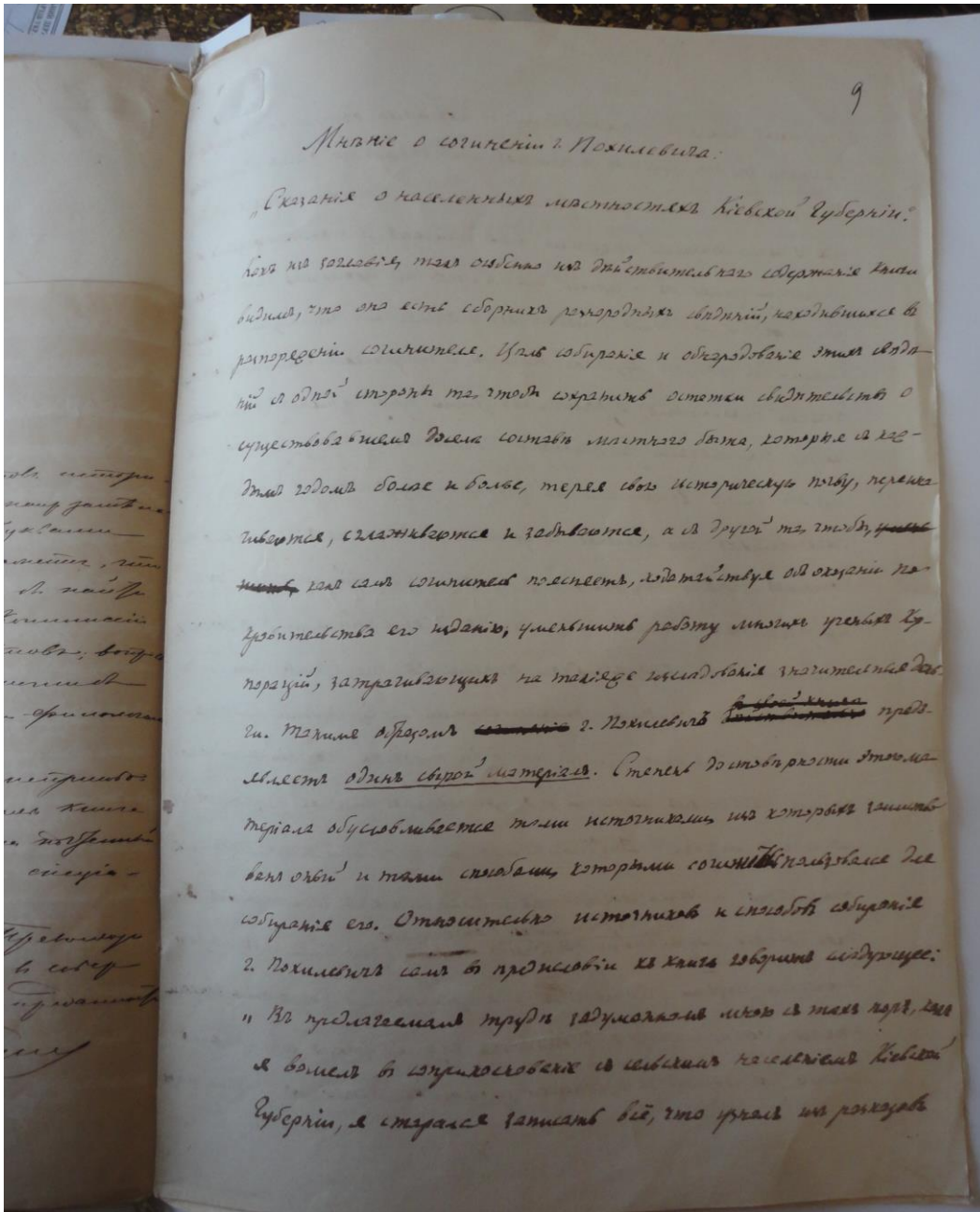
Інший приклад: розповідаючи про храми містечка Володарки, Л. Похилевич стверджує, що перша відома нам Георгіївська церква згоріла у 1806 році [1, 200]. Але це твердження заперечується наявними історичними документами. Так, один із володарських священників ще в 1802 році в одному із листів вказував, що «после сгорелой в местечке Володарке в 1799 г. Георгиевской церкви (курсив наш – В. П.) дозволено в очищенной там колокольне и пристроенном притворе править часы, утреню и вечерню, а литургии не дозволено» [7, 1; 8, 5-6].

Є підстави думати, що у процесі подальших досліджень ми ще не раз знайдемо подібні казуси. Проте локальні помилки мало впливають на стратегічне значення. Історики часом наводять приклад Христофора Колумба, який, відкривши Америку, був переконаний, що знаходиться в уже давно відкритій Індії, і тому американський континент названо на честь Америк Vesputchi, а не іменем справжнього відкривача. Саме таким першопрохідцем у дослідженнях історії Київщини був Л. Похилевич.

Тому прикрі локальні казуси не зменшують стратегічного значення праці Лаврентія Івановича, яка ще й нині є настільною книгою кожного краєзнавця Київщини. Автори передмови перевидання класика Є. Чернецький та О. Стародуб вказують наступне: «Майже через сто років радянська історіографія віднесла книгу Похилевича до праць, що мають деяке довідкове значення. Однак, зважаючи на це твердження, глянемо правді в вічі. «Сказання ...» Л. Похилевича були й залишаються до нашого часу кращою краєзнавчою роботою такого роду з історії Київщини. Багатотомна «Історія міст і сіл УРСР»

не применшує значення «Сказаний...», а лише доповнює цю працю історією сторіччя, яке пройшло після їх друкування» [1; XVII].

Фотокопія архівного документа з фонду попечителя Київського навчального округу. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 707. Оп. 30. Спр. 447

Тож не дивно, що й нині більшість краєзнавчих видань з історії міст і сіл Правобережної Київщини (а нині таких праць з'являється все більше) звично починаються першим посиланням на «Сказання...» Л. І. Похилевича. Автор цієї статті кілька років поспіль був головою журі обласного етапу конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів, членів МАН України, і тому може

стверджувати, що й в учнівських роботах посилання на праці класика краєзнавства Київщини є досить частими.

Висновки. Дослідження Л. Похилевича наразі залишаються класичними, оскільки кращого видання з *дореволюційної* історії Київщини вітчизняна історіографія так і не спромоглася створити. Використання праць класика є закономірним і цілком правильним, однак при цьому варто пам'ятати, що Лаврентій Похилевич усе ж був першопрохідцем у ще й нині незвіданому розмаїтті історичних джерел нашого краю, а тому тут, як і колись, також необхідний релятивістський підхід. Використовувати цю працю потрібно з обережністю, не забуваючи не лише про теоретичні засади критичного мислення, але і про практичну перевірку фактологічного матеріалу історичними документами. Це буде запорукою дотримання правил історичної об'єктивності у здійсненні краєзнавчих досліджень.

Список використаних джерел

1. Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии. Біла Церква : Видавець О. В. Пшонківський, 2009. XXII+642 с. ; 8 іл.
2. Бондаревский А. В., Отливанова Л. М., Пилькевич С. Д., Шелудченко В. И. Центральный государственный исторический архив УССР в Киеве. Путеводитель / под ред. Бондаревского А. В. Киев, 1958. 348 с.
3. Центральный державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 707. Оп. 30. Спр. 447. 13 арк.
4. Перерва В. С. Церковні школи в Україні кінця XVIII – початку XX ст. : забутий світ. Том I. Загальна частина. – Біла Церква : Видавець О. Пшонківський, 2008. 576 с. ; 32. с. іл.
5. Перерва В. С. Місто Біла Церква : історія проти міфів. Біла Церква : Видавець О. Пшонківський, 2018. 232 с.
6. Перерва В. С. Графиня Олександра Василівна Браницька (1754-1838 рр.). Найщедріша меценатка української історії або як стати незабутньою жінкою. Біла Церква : Видавець О. Пшонківський, 2016. 480 с.

7. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 707. Оп. 30. Спр. 447. 28 арк.

8. Перерва В. С. Православна Володарка : минуле та сьогодення. Біла Церква : Видавець О. Пшонківський, 2005. 36 с.

*Рокицька Ольга Дмитрівна,
методист центру координації роботи з методичними кабінетами
Комунального навчального закладу Київської обласної ради «Київський
обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів»*

Культурно-освітня, громадська та церковна діяльність О. П. Крижановського

Постановка проблеми дослідження. В умовах модернізації освітньої галузі, пошуку перспективних способів розвитку системи освіти й виховання, зміни духовних цінностей та орієнтирів актуальним є звернення до історичної культурно-освітньої спадщини видатних діячів минулого, зокрема періоду XVIII – початку XIX століть.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми. Багатогранна особистість О. П. Крижановського привертала увагу дослідників ще у XIX столітті. У 1914 році Н. Глибоковський видав праці "Высокопреосвященный Смарагд (Крыжановский), архиепископ Рязанский. Его жизнь и деятельность" та "Родословие Смарагда (Крыжановского), архиепископа Рязанского"; також ним були опубліковані листи О. П. Крижановського до відомих особистостей [6-10]. У працях дослідника зроблено перші спроби проаналізувати та осмислити життєвий шлях і діяльність архієпископа Смарагда.

Активна духовно-просвітницька діяльність Олександра Крижановського не залишалася поза увагою високопреосвящених пастирів. У спогадах і відгуках Московського митрополита Філарета розкрито особливості його внутрішнього світогляду та характеру [11].

Водночас зазначаємо, що в українській науково-педагогічній літературі культурно-освітня діяльність О. П. Крижановського не досліджена. Дотепер

також немає достатньої кількості архівних матеріалів і наукових розвідок, які б дали можливість повною мірою оцінити аспекти освітньої діяльності архієпископа Смарагда.

Отже, метою статті є розкриття культурно-освітньої діяльності архієпископа Смарагда, великого українця, просвітителя, на основі ретроспективного аналізу його педагогічного доробку, архівних матеріалів, документів і наукових праць.

Життя й діяльність Олександра Крижановського – визначне явище в історії Православної церкви ХІХ століття, культури та освіти. Цей визначний українець працював у різних куточках Російської імперії та увійшов в історію як один із визначних просвітників свого часу. На жаль, у сучасності його ім'я призабуте.

За своє чернече життя архієпископ Смарагд очолював багато єпархій: Полоцьку, Могильовську, Рязанську, Харківську, Астраханську, Орловську. Його діяльність були тісно пов'язані з історичними церковно-освітніми подіями того часу.

Олександр Петрович Крижановський народився 9 березня 1796 року в селі Велика Березянка Таращанського повіту Київської губернії в сім'ї православного священника. Батько Петро Михайлович був освіченою людиною й турбувався про навчання своїх дітей. Так, старший брат Гавриїл закінчив Київську духовну семінарію та Києво-Могилянську академію, викладав у семінарії цикл дисциплін: грецьку, німецьку, поезію та математику, а також завідував семінарською бібліотекою, був призначений Таращанським протоієреєм (1824 рік) [3]. Тому Олександр прагнув наслідувати свого старшого брата: 1805 року вступив на навчання до Київської духовної семінарії, яку закінчив відмінно. Згодом продовжив навчання в Києво-Могилянській академії до третього курсу, а в 1815 році був направлений до Санкт-Петербурзької академії як один із кращих учнів. Олександр Петрович за успіхи в навчанні був двічі нагороджений срібною та золотою медалями. У Петербурзькій академії він набув ґрунтовних знань із філології, богослов'я;

1819 року закінчив навчання в академії з присвоєнням звання магістра богослов'я. Як одного із кращих випускників його залишили в Санкт-Петербурзькій академії викладачем богословських наук [7].

29 серпня 1819 року Олександр прийняв чернецький постриг і отримав ім'я Смарагд на честь одного із сорока севастьянських мучеників. У цьому ж році він був рукопокладений в ієродиякона, а через місяць – в ієромонаха.

Олександр Петрович був діяльним наставником і щирим проповідником православ'я. Молодий викладач провідне значення надавав освіті та християнському вихованню. Його проповіді були продумані, красномовні, зрозумілі. Олександр Петрович позитивно впливав на молодь, після викладання матеріалу вдавався до обговорення, тобто залучав учнів до бесіди, у якій перевіряв засвоєння знань [6]. У листі до брата Гавриїла зазначав: "Необхідно відкривати школи на місцях, при тій же Свято-Михайлівській церкві, де править батько, щоб кожен з прихожан навчився читати "святе слово". Освіту повинні отримати також і селянські діти" [2, 131].

Варто зазначити, що в 1817 році Києво-Могилянську академію закрили, а на її основі в 1819 році було відкрито Київську духовну академію. Для забезпечення її викладачами з Санкт-Петербурзької академії запросили кращих викладачів. Так 30 червня 1821 року Олександр був переведений до Київської духовної академії викладачем богослов'я і призначений інспектором і професором академії, а в 1823 році затверджений дійсним членом академічної конференції. Конференція (сесія) займала особливе місце у процесі навчання, члени конференції приймали екзамени, давали характеристики, присвоювали вчені звання.

О. П. Крижановський ставив до вихованців академії високі вимоги, зокрема працював над формуванням у молоді християнських високодуховних чеснот, а також над питанням активного засвоєння знань. Щосуботи він проводив з учнями релігійно-етичні бесіди.

Олександр Петрович справляв гарне враження не тільки на своїх студентів, але й на керівництво академії. 23 лютого 1824 року за рекомендацією

ректора, архімандрита Мойсея, та за сприяння академічної конференції Олександр Крижановському було присвоєно звання екстраординарного професора богослов'я, а також затверджено членом цензурного комітету [6]. Таке просування по службі пояснювалось активною позицією та успішним виконанням усіх доручень. Так, наприклад, під час ревізії у 1822 році Волинської, Мінської і Чернігівської семінарії він провів усесторонню і досконалу перевірку життя та діяльності семінарій і надав обґрунтований звіт про свою роботу. У 1823 році, перевіряючи Кам'янець-Подільську семінарію, він рекомендував добудувати нові приміщення для семінаристів. Варто зазначити, що в 1821-1825 роках Олександр Петрович був членом комітету із забудови академічних приміщень, тому постійно дбав про добробут учнів та організацію навчального процесу. Активна діяльність у релігійній та освітній сфері високо підняла авторитет Смарагда.

У 1823 році Смарагд був переведений у сан архімандрита, а від 1825 року тимчасово виконував обов'язки ректора Київської семінарії; 1826 року був затверджений на цій посаді. Будучи ректором Київської семінарії, він домігся добудови нового приміщення, турбувався про належне забезпечення семінарської бібліотеки, допомагав вихованцям матеріально, багато уваги приділяв релігійному вихованню учнів. Смарагд був суворим і вимогливим, але разом із тим, піклуючись про вихованців, проявляв сердечність і милосердя [12].

У травні 1828 року О. П. Крижанівського було запрошено на посаду ректора та професора богослов'я у Віфанську семінарію, а також за рекомендацією Московського митрополита Філарета він був призначений настоятелем Високопетровського монастиря. У цей же період його було обрано дійсним членом конференції Московської академії та членом внутрішнього академічного правління в Московському і Казанському округах.

Олександр Петрович виявив себе чудовим організатором, духовною особистістю, самовіддано служив духовній і просвітницькій справі. Архімандрит Смарагд прагнув відкривати школи при монастирях та церквах: із

цією метою розробив відповідний план, який повинен був втілитися в Московському та Казанському округах. Але 23 серпня 1828 року, незважаючи на небажання місцевого єпархіального керівництва, Смарагда Комісією духовних училищ було назначено ректором Київської академії і одночасно настоятелем Києво-братського монастиря [6].

Як просвітник О. П. Крижановський розробив для вихователів і вчителів вимоги щодо формування в молоді високих моральних рис – чесності, порядності, поваги до батьків тощо. А оскільки, на його думку, моральне виховання значною мірою залежить від рівня розвитку особистості, то і розумовий розвиток повинен поєднуватися з духовним. Викладаючи богослов'я, архієпископ намагався зробити свої проповіді зрозумілими й дохідливими, а чернече життя намагався реорганізувати на користь для суспільства. Він навчав ченців проповідувати, організував для них школу церковного співу.

Перебуваючи на посаді ректора Київської академії, Олександр Петрович домігся побудови нового приміщення, виконував й інші доручення, зокрема в 1829 році здійснював ревізію Київської семінарії, в 1830 році – перевіряв Чернігівську і Мінську семінарії та проаналізував у звіті позитиви й негативи їх діяльності. Завдяки грамотності й ерудиції архімандрит Смарагд набув великої популярності та визнання [5].

27 серпня 1830 року О. П. Крижановського було переведено в Санкт-Петербурзьку академію ректором і професором богослов'я, а також настоятелем Пінського Богоявленського монастиря. Олександр Петрович доклад чимало зусиль для досягнення високого рівня освіти, залучав до цього найкращих викладачів академії. На жаль, на цій посаді він попрацював недовго: 12 вересня 1831 року архімандрита Смарагда було призначено єпископом Ревельським та вікарієм Санкт-Петербурзької єпархії.

20 вересня 1831 року в Казанському соборі відбулася хіротонія. Одночасно новому єпископу було передано в управління Троїце-Сергієву пустиню неподалік Санкт-Петербургу. Коло обов'язків його значно

розширилися і ускладнилися, тому єпископу Смарагду прийшлося відмовитися від викладання в академії, а також від управління Пінським монастирем.

Водночас у 1832 році Олександр Петрович був обраний дійсним членом Санкт-Петербурзької академії та, власне, намагався не лишатися осторонь питань освіти. Так, у цей час він написав рекомендації щодо викладання богослов'я в академії; його робота вважалася визначним досягненням богословської думки. Як одного із кращих ораторів та проповідників богослов'я 30 квітня 1833 року Смарагда було призначено на Полоцьку православну кафедру, яка раніше перебувала під впливом греко-католиків. У Полоцьку не вистачало священників, не було православного духовного училища, храми були бідні і запущені. Смарагд доклав чимало зусилля до примноження православних церков, їх благоустрою та приєднання уніатів до православ'я [11; 18; 19].

У 1834 році єпископ Смарагд відкрив у Полоцькому повітове училище, а також організував школи при церквах. У подальшому планував відкрити в Полоцьку семінарію. Така невпинна і клопітка робота дала плідні результати. У 1833-1834 роках було приєднано до православ'я близько 80 289 уніатів, у 1835 році – 28 057 уніатів. Важливим завданням О. П. Крижановський вважав укріплення православної віри серед цих людей [6; 13; 15].

У питанні возз'єднання уніатів існувала глибока розбіжність між єпископом Смарагдом і митрополитом Йосипом (Семашком), який пропонував поступово підготувати перехід всіх уніатів у православ'я. Смарагд активно намагався робити часткові приєднання. Конфлікти між двома ієрархами призвели до того, що було вирішено усунути О. П. Крижановського від управління Полоцькою єпархією.

Київська академія зберегла добру пам'ять про свого ректора. У 1835 році О. П. Крижановський був обраний почесним членом конференції Київської духовної академії; 15 червня 1836 року був посвячений у сан архієпископа.

Загалом просвітницька діяльність О. П. Крижановського мала вагомим значення: його зусиллями було створено мережу освітніх закладів Російської

імперії, для прикладу, за його участі була відкрита духовна семінарія в Полоцьку. 5 червня 1837 року він був переведений на Могильовську кафедру для підняття рівня православ'я [6; 12].

Водночас з активною діяльністю, спрямованою на поширення православ'я, Олександр Петрович багато зробив для розвитку культурних і освітніх зв'язків білоруського населення. Архієпископ турбувався про відкриття церков, яких було дуже мало в Могильовській єпархії. Опікувався Могильовською семінарією, яка за його діяльності стала провідним освітнім закладом та ідеологічним центром православних білорусів. За його сприяння було відкрито чотири повітових училища в Могильовській губернії. Архієпископ Смарагд турбувався про організацію навчання, писав програми, рекомендації, давав настанови для завідування шкіл, доправляв книги, виступав із промовами. На місцях він організував збирання пожертвувань на користь училищ. За його турботою від Святого Синоду з Санкт-Петербурга були доставлені книги в Могильовську єпархію: "Словянський церковний букварь", "Часослов учебный", "Священная история для чтения в школе и семье", "Ветхий и новый завет", "Псалтырь", "Евангилие") [8; 16].

Зміцнення становища православної церкви, розвиток освіти населення відбувалися також завдяки заходам О. П. Крижановського з підготовки освічених духовних діячів, які володіли тогочасними сучасними науковими й богословськими знаннями, стали відомими захисниками віри та культури, (наприклад, Полікарп (Радкевич), ректор Могильовської семінарії, Никанор (Бровкович), ректор Казанської академії (1868-1871) та інші).

Олександр Петрович потребував від священників умілого спілкування з людьми, вивчав різні аспекти духовного життя, турбувався про сиріт і одночасно суворо карав духовенство за безлад, ставив високі вимоги до мовної культури вчителя і проповідника.

6 квітня 1840 року архієпископа Смарагда було переведено на Харківську кафедру, де він був обраний почесним членом університету [6; 19].

Невдовзі, 31 грудня 1841 року, із невідомих причин О. П. Крижановського було переведено до Астрахані. Це призначення дуже пригнітило архієпископа; однак за короткий час ним було відновлено церковне управління, залучено до співпраці відданих людей. Він запрошував учителів і священників із єпархій, де раніше працював. Особисто об'їжджав єпархію, розвивав церковне будівництво, залучаючи багатих людей до пожертви на храми. Відбудував кафедральний Успенський п'ятиглавий собор (споруджений 1698 року) та інші храми, сприяв відновленню напівзруйнованих святинь, які були надбанням національної культури.

Велику увагу приділяв також Астраханській духовній семінарії як освітньому центру. У семінарії ним було введено викладання іконописання. Організував роботу повітового училища та турбувався про його учнів, навіть віддав у заклад усі свої книги. Просвітницьку діяльність Смарагд вважав найважливішою й не шкодував для неї ні енергії, ні коштів. Йому вдалося підняти авторитет духовенства перед громадською владою і народом [14].

«Милостивий Смарагд», – так говорили про нього в Астрахані та Могильові. Та у зв'язку з погіршенням здоров'я й жарким кліматом О. П. Крижановський попросив переміщення в іншу єпархію [17].

12 листопада 1844 року його було призначено в Орловську єпархію, де він чесно й самовіддано зміцнював інституції православної церкви. Архієпископ розпочав відбудову церков, турбувався про відновлення кафедрального собору та влаштування монастирського життя. Так, у 1851 році відновив Болховський Богородично-Всесвятський жіночий монастир. У Орловській єпархії він пропрацював до 1853 року.

Під впливом українського просвітителя сформувалося багато видатних російських духовних особистостей таких, як Вассіан (Чудновський) – ректор Астраханської духовної семінарії (1846-1854 рр.).

Сучасники й соратники О. П. Крижановського усвідомлювали значення його діяльності для зміцнення церкви й розвитку освіти. Його неодноразово було нагороджено високими церковними нагородами. У 1853 році архієпископа

Смарагда було викликано на річну сесію Святого Синоду. Просвітителя хвилювали питання розвитку освіти в Росії, подолання причин бідності, безпритульності й неосвіченості народу. І хоча він покладав надію на освіченого священника, під керуванням якого можна перебудувати суспільство, його погляди свого часу були прогресивними.

5 червня 1858 року О. П. Крижановський був переведений на Рязанську кафедру. Незважаючи на погіршення здоров'я, Смарагд продовжував свою просвітницьку діяльність на рязанській землі [10].

Видатний богослов та історик, професор Санкт-Петербурзької академії М. Глибоковський писав: "Его жизнь оказалась страничкой, и Смарагд с одним жезлом прошел шесть епархий "без малейшего в том участии своей воли..." [6, 502].

Архієпископ Смарагд своїм бездоганим служінням утверджував в народі православну віру і християнську мораль, освіту. Він був справжнім сином православної церкви і просвітителем свого часу.

Список використаних джерел

1. Центральний державний історичний архів в м. Києві. Ф. 127. Оп. 1012. Спр. 1177. 1800.
2. Центральний державний історичний архів в м. Києві. Ф. 127. Оп. 1011. Спр. 2791. Арк. 1814.
3. Перерва В. С. Тараща : православне минуле. Історичний нарис. Біла Церква, 2006. 31 с.
4. Похилевич Л. І. Сказание о населенных местностях Киевской губернии или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся. Белая Церковь, 2005. 340 с.
5. Голубев С. Т. Очерки из истории Киевской духовной академии. *Киевская старина*, 1889. № 4. С. 25.

6. Глубоковский Н. Н. Высокопреосвященный Смарагд (Крыжановский), архиепископ Рязанский, его жизнь и деятельность. Санкт-Петербург, 1914. 558 с.
7. Глубоковский Н. Н. Родословие Смарагда (Крыжановского), архиепископа Рязанского. Москва, 1910. 112 с.
8. Глубоковский Н. Н. Письма Смарагда (Крыжановского), архиепископа Рязанского к Пелагее Васильевне Шеншиной (1859-1860 гг.) *Христианское чтение*. Санкт-Петербург, 1912. Январь. С. 964–986.
9. Глубоковский Н. Н. Письма архиепископа Смарагда (Крыжановского) к архимандриту Иерофею (Добрицкому) 1847-1863 гг. Санкт-Петербург, 1911. 120 с.
10. Глубоковский Н. Н. Из переписки архиепископа Рязанского Смарагда (Крыжановского). *Христианское чтение*. Москва, 1913. Т. XI. С. 11.
11. Никанор (Бровкович). Минувшая жизнь. Одесса, 1913. Т. I. 252 с.
12. Титов Ф.И. Императорская Киевская духовная семинария. 1615-1915 гг. Киев, 2003. 559 с.
13. *Русская старина*. Санкт-Петербург, 1874. Февраль. С. 210.
14. *Русская старина*. Санкт-Петербург, 1878. Февраль. С. 198; Май. С. 191.
15. *Русская старина*. Санкт-Петербург, 1880. Июнь. С. 227–228.
16. *Русская старина*. Санкт-Петербург, 1883. Август. С. 421–429.
17. *Русская старина*. Санкт-Петербург, 1885. Июль. С. 168.
18. Вікіпедія : Енциклопедія. URL: [http://ru.wikipedia.org/wiki/Смарагд_\(Крыжановский\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Смарагд_(Крыжановский)).
19. Древо : Открытая православная энциклопедия. URL: <http://drevo-info.ru/articles/14870.html>.
20. Большая биографическая энциклопедия. URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/114106/Смарагд.

***Бондар Анатолій Володимирович,**
учитель історії, керівник краєзнавчого гуртка Білоцерківського навчально-виховного об'єднання «Перша Білоцерківська гімназія – школа I ступеня»
Білоцерківської міської ради, провідний редактор відділу інформаційно-краєзнавчої роботи ЦБС ім. Петра Красножона*

**Модест Левицький – учитель Білоцерківської гімназії, письменник,
просвітянин, громадський діяч**

Учителем української мови та гігієни, лікарем Білоцерківської чоловічої та жіночої гімназій був відомий громадський і культурний діяч, письменник Модест Левицький. У літературі він відомий під псевдонімами Виборний, Макогоненко, М. Пилипович, М. Поліщук, М. Вигнанець, Залізничний служачий, Дід Модест [4, 177].

Народився Модест Левицький 15 липня 1866 року в селі Вихилівці неподалік Проскурова (сучасний Хмельницький) на Поділлі в родині поміщика. Батько його був людиною демократичних поглядів, приятелював із видатними українськими інтелігентами Володимиром Антоновичем, Тадеєм Рильським та ін.

Родина Левицьких прагнула забезпечити своїм дітям достойне виховання і ґрунтовну освіту. Тому вони були добре обізнані з літературою, музикою, володіли французькою, німецькою й польською мовами. Брат Модеста став юристом, а сестра Софія – перекладачем українських і російських класиків французькою мовою.

Модест Левицький закінчив Кам'янець-Подільську гімназію; у цей час у нього проявилися здібності до письменства – у 15 років він видав власну першу збірку оповідань «Граф Мотика». Після закінчення гімназії вступив на історико-філологічний факультет Київського університету Святого Володимира, проте в 1888 році перевівся на медичний факультет того ж закладу, де здобув фах лікаря [2, 6]. Таке рішення пояснювалося тим, що М. Левицький хотів бути домашнім лікарем своєї дружини, хворої на туберкульоз, а також стати мужицьким «дохтуром», щоб пізнати життя «зсередини».

1893 року 27-літній земський лікар розпочав практику на Волині в містечку Ковелі. У повіті на той час налічувалося 200 тисяч мешканців, половина з них – євреї, які займалися дрібним промислом; вони й були постійними пацієнтами Модеста Левицького, що спонукало його опанувати єврейську мову, щоб краще спілкуватися із хворими. До Ковеля він перевіз і свою родину – дружину Зінаїду та сина Віктора. У селі Колодяжному Модест Левицький познайомився з родиною Косачів. Він лікував усю сім'ю, яка приймала його як свого, на нього тут чекали завжди [5, 36]. Роки близького приятелювання з Косачами-Драгомановими, особливо з Оленою Пчілкою та Лесею Українкою, були найкращими в його житті, що позначилося й на творчості.

1896 року в зв'язку з хворобою дружини Модест Левицький змушений був перевестися на південь, у подільське містечко Окну, на тодішньому кордоні з Херсонською губернією. Від того часу під впливом прогресивних людей, таких, як громадський діяч, меценат Євген Чикаленко, письменник і лікар Іван Липа, М. Левицький остаточно усвідомив себе українцем, переконався, що повинен бути з тими, хто відстоює визволення українства [2, 10]. За українофільську діяльність М. Левицький став небажаною особою для місцевої влади.

У 1899 році лікар переїхав до Боярки, де біля прадавньої столиці Руси-України «повертає до нових справ, до нового побратимства»: підтримував дружні стосунки з С. Єфремовим, Ф. Матушевським, Б. Грінченком, М. Лисенком, М. Коцюбинським, І. Стешенком, В. Науменком, М. Левицьким та іншими діячами, які входили до ради першої Всеукраїнської організації, що об'єднувала свідомих українців. З'їзди цієї організації відбувалися в різних місцях, зокрема й у Боярці в помешканні Модеста Левицького.

У Боярці М. Левицький займався не тільки лікарською, а й літературною діяльністю: друкував власні твори в «Літературно-науковому віснику», «Киевской старине», також майстерно грав на піаніно [5, 15].

У цей час він займався і громадською роботою, був членом Демократичної та Радикальної партій, був членом «Просвіти». 1904 року Модест Левицький отримав посаду директора Київської фельдшерської школи, працював за

сумісництвом завідувачем Лук'янівського притулку для дітей. Але на цих посадах залишався недовго – за українофільство його звільнили.

Крім того, царським урядом було відмовлено у виданні в Києві часопису за редакцією Євгена Чикаленка й Модеста Левицького «Селянин» (як відомо, царський уряд систематично відхиляв усі клопотання про дозвіл видавати часописи українською мовою). Деякий час М. Левицький був безробітним. Улітку 1907 року працював залізничним лікарем у Радивиліві, що на Волині. У червні 1907 року у видавництві «Просвіта» окремою книжечкою вийшли його оповідання, одну збірку яких автор подарував Михайлові Грушевському.

Навесні 1909 року Модест Левицький зустрів Івана Франка з його сином Андрієм і супроводжував їх до Львова. Каменяр високо оцінив літературну працю М. Левицького, а той, своєю чергою, з великою повагою ставився до визначного поета. А в липні 1912 року Модест Пилипович узяв участь у заходах із нагоди 40-річчя творчої діяльності Івана Франка.

У 1910 році в часописі «Речь» М. Левицький надрукував статтю про українську мову, за яку був звинувачений в українофільській діяльності. Унаслідок цього в Радивиліві за ним було встановлено нагляд, а 1912 року Модеста Левицького було переведено до Білої Церкви [2, 24].

У Білій Церкві Модест Левицький познайомився з Іваном Нечуєм-Левицьким і неодноразово з ним зустрічався. Їх поєднувало й товаришування з гуртком місцевої інтелігенції, про що свідчить фотографія, датована 9 серпня 1912 року. На ній зображені Віктор Модестович Левицький, Михайло Маркелович Дубовик (творчість цього білоцерківського фотографа добре відома місцевим краєзнавцям за поштовими листівками із зображенням куточків Білої Церкви), Степан Леонтійович Дроздов (книголюб, аматор-археолог, сподвижник краєзнавчого руху в Білій Церкві), Модест Пилипович Левицький, Іван Семенович Нечуй-Левицький та Юрій Дроздов (син С. Дроздова; навчався в Білоцерківській гімназії). Відомо, що під час перебування в Білій Церкві М. Левицький у першій половині 1913 року користувався бібліотекою С. Дроздова для складання народного календаря видавництва

«Час» за 1914 рік, займався розповсюдженням легальної української літератури [6, 28].

Модест Пилипович друкувався в альманахах «Час», «Щоденна газета», «Просвіта». У 1914 році в «Досвітніх огнях» (цей альманах був укладений Борисом Грінченком) опубліковано оповідання М. Левицького «Забув», а на початку 1917 року була надрукована його книга «З популярної медицини» та посібник з української граматики «Рідна мова»; 1918 року – «Українська граMATика для самочитання». Крім того, він відомий і як перекладач: зокрема, перекладав із польської твори Е. Ожешкової, Т. Єжа, Ерткмана-Шатріана та ін.

Саме в Білій Церкві М. Левицького застала трагічна звістка про смерть Лесі Українки, що стало для нього тяжкою втратою; він із дружиною їздив на похорон поетеси [6, 28].

Білоцерківський період життя був дуже насиченим: М. Левицький працював лікарем і вчителем української мови та гігієни в чоловічій і жіночій гімназіях [1, 38], займався літературною діяльністю, був головою місцевої «Просвіти».

Білоцерківське товариство «Просвіта», засноване 19 березня 1917 року, було створене одним із перших на Правобережній Київщині. До організації, очолюваної М. Левицьким, увіходило 232 члени. Власного приміщення товариство не мало; однак працювало кілька секцій: агітаційна, виставкова, артистична, бібліотечна, шкільно-лекційна. До складу товариства входили крамарі, заможні селяни з околиць міста, чиновники та службова шляхта маєтків Браницьких, окремі робітники й селяни. Товариство мало спільні кошти, що склалися із членських внесків, прибутків від вечірок і добровільних пожертв.

«Просвіт'янами» Білої Церкви здійснювалася й видавнича діяльність, зокрема, було підготовлено до друку та видано книги «Рідна мова» (40 000), «Про Земську справу» (15 000), листки й відозви (1-2 тисячі). Від 15 вересня 1917 року «Просвітою» було організовано вечірні курси української мови.

Заняття проводилися в гімназії; їх відвідували не тільки гімназисти, а й місцева інтелігенція.

Ідеї національного відродження української державності знаходили в Білій Церкві, як і в усій Україні, численних прихильників серед різних верств населення. 18 липня 1917 року на честь проголошення II Універсалу Центральної Ради Білоцерківська «Просвіта» влаштувала мирну маніфестацію, про яку згодом було написано в газеті «Нова Рада»: «У маніфестації взяли участь усі місцеві українські громади: військова, селянські, робітничі, громада залізничних службовців, середньошкільна молодь, спілка «Просвіта» Васильківського повіту, Січове Товариство ім. Семена Палія та ін. Усі зібралися на Соборній площі зі своїми прапорами. Місцеве соборне духовенство відправило молебень. Після цього був зачитаний Універсал Центральної Ради, який маніфестація вітала гучними криками «Слава» ...»

Відчуваючи підтримку, «Просвіта» як орган Центральної Ради, окрім просвітянських справ, усе більше схилялася до політичних. На початку серпня 1917 року, спираючись на підтримку українізованих частин Гарнізонної Ради, вона сприяла формуванню в місті загонів «Вільних козаків», козаків ім. Семена Палія, Запорізької дружини. Формувалися ці частини в основному за рахунок гімназистів і службовців.

Коли 16-17 жовтня 1917 року на з'їзді Вільного козацтва в Чигирині було обрано почесного отамана всього Вільного козацтва генерала П. Скоропадського, Білу Церкву було призначено влаштуванням Управи. Члени білоцерківської «Просвіти» ввійшли до керівного складу Управи – Генеральної Ради, це, зокрема, Павло Левитський, військовий суддя, та Модест Левицький, редактор газети «Вільний Козак». Але згодом, коли стали очевидними прорахунки політики Гетьманату, вони приєдналися до опозиції, куди ввійшла більшість українських політичних партій. Можливо, саме це стало причиною переслідувань членів Білоцерківської «Просвіти» в червні 1918 року міською міліцією. Про цей факт красномовно свідчить лист голови Білоцерківської «Просвіти» Модеста Левицького до гетьмана Павла Скоропадського:

«ЯСНОВЕЛЬМОЖНИЙ ПАНЕ ГЕТЬМАНЕ!

Вам добре відомо, ЯСНОВЕЛЬМОЖНИЙ ПАНЕ, Біло-Церківська «Просвіта» і її діячі. Ця «Просвіта» піддержувала організацію «Вільного козацтва», коли воно тільки що зародилося, бо бачила в тій організації противоагу большевицькій заразі; «Просвіта» вітала хлібом-сіллю у своїх стінах Вас, Наказного Отамана Вільного Козацтва, в особі Вашої Генеральної Старшини; я, голова «Просвіти» і товариш мій Павло Левитський увійшли членами в Генеральну Раду: він – військовим суддею, а я – фактичним редактором з Вашого доручення газети «Вільний Козак»; ми всіма силами обороняли вільне козацтво перед тодішнім українським урядом; на останку днів Генеральної Козачої Ради тая ж Біло-Церківська «Просвіта» рятувала Генеральну Раду, віддавши їй останні свої убогі гроші.

І оце тепер, ЯСНОВЕЛЬМОЖНИЙ ГЕТЬМАНЕ, Ваш уряд, складений з ворогів-чужинців або, ще гірше, – з ренегатів-українців, завзято викоріняючих усе українське, добрався нечистими руками своїми до нашої святині, до «Просвіти» і толочать її ногами в грязь не гірше за колишніх царських жандармів і охоранників... Модест Левицький».

Як свідчать документи білоцерківської міліції, у ніч із 13 на 14 червня були влаштовані обшуки в голови товариства «Просвіта» – залізничного лікаря і вчителя гімназії Модеста Пилюповича Левицького та членів товариства: учителя гімназії Миколи Тимченка-Островерхова (вул. Росьова, 9), учителя 2-класного училища Міністерства Народної освіти Прокопа Вікторовича Юхименка, який мешкав у приміщенні училища (вул. Смоляна, 45) та у завідувача цього ж училища Калістрата Трохимовича Титоренка (квартира при училищі, вул. Гетьманська).

Під час обшуку в М. Левицького (вул. Провальна, 19) було вилучено багато друкованої україномовної літератури, рукописи М. Левицького з медицини та граматики, дві прокламації «Народе Український», 15 екземплярів прокламацій «До Селян українців», але, як зазначено у протоколі, не було виявлено «ничого

преступного, направленою против существующей в настоящее время на Украине власти». Сам М. Левицький був присутній під час обшуку.

Реакцією на протест М. Левицького стало розпорядження «Власної Канцелярії Ясновельможного пана Гетьмана Всея України» від 3 липня 1918 року губернiальному старості Чорторизському, який, відповідно, 12 липня надіслав листа до Васильківського повітового старости про розгляд справи з негайним повідомленням, на підставі чого був вчинений обшук та його результати (повітовий староста Троцький на той час був звільнений з посади, імовірно, через Білоцерківську справу).

Як уже зазначалося вище, одним із завдань «Просвіти» було створення низки освітніх і культурних закладів. За ініціативою М. Левицького та зусиллями цієї організації в Білій Церкві була створена українська гімназія для дорослих ім. Б. Грінченка. Діяльність цього освітнього закладу заслуговує на окрему увагу, тому зупинимося лише на деяких моментах, щоб розкрити роль гімназії у формуванні української національної свідомості молоді.

У 1918 році в гімназії влаштовувалися національні свята, мітинги, лекції, вистави, проводилися освітні вечірки як для жителів міста, так і для «козаків місцевої залоги». Про піднесений національний дух, непохитну віру у вільне, демократичне, незалежне майбутнє України, що панували в гімназії, яскраво засвідчує білоцерківська газета «Народне слово» від 17 грудня 1918 року (№11) (фотокопія цієї газети зберігається в музеї Першої білоцерківської гімназії). «Велика радість вчора панувала в нашій гімназії. Під час лекцій голова педагогічної ради д. А. Міляшкевич приніс радісну звістку про взяття Києва. Зібравши всіх учнів, у присутності педагогів він зачитав телеграму про взяття Українським революційним військом Києва. Не скінчив Голова своїх слів, як вся зала заповнилась гучними оплесками та однодумним радісним «Слава», після чого Голова ради проголосив «Славу» Україні й хор учнів дуже заспівав: «Ще не вмерла Україна». Після гімну голова проголосив вічну пам'ять борцям, положившим своє життя за Вкраїну. Хор проспівав «Вічну пам'ять», після чого на проголошену «Славу» борцям за волю хор знову заспівав гімн.

Спів хору зробив враження непереможної сили. Розійшлися учні, і ще якийсь час то тут, то там чулось радісне «Слава». Піднесення духу велике. На обличчі молоді малюється виразна та велика радість. Слава Народній армії!» [3, 33].

Модест Левицький встиг попрацювати в уряді Української Народної Республіки на посаді директора культурно-освітнього департаменту Міністерства шляхів сполучення, був головним санітарним лікарем залізниць України. Разом із урядом УНР пережив тяжкі часи; його шляхи пройшли Кам'янець-Подільським, Коростенем, Білою Церквою, Фастовом, Мотовилівкою, Бояркою.

У 1919-1920 роках М. Левицький перебував у Греції, працював радником українського посла Федора Матушевського, а після його смерті виконував обов'язки посла УНР у цій країні [2, 29]. Йому доводилося витримувати цинічні виступи проти посольства від російської еміграції, дипломатів Туреччини, Болгарії, Югославії. Водночас М. Левицький налагоджував добрі відносини з посольствами Англії, США, Італії, Голландії, Бельгії, Бразилії, Грузії.

Дипломатична служба в ім'я України стала для Модеста Левицького єдиною втіхою й розрадою після смерті його дружини Зінаїди – справжнього друга й порадника (вона похована у Греції). 1920 року Модест Левицький був учасником з'їзду українських послів і дипломатів у Відні. Того ж року у зв'язку із втратою Української державності посольство припинило існування. Модест Левицький виїхав спочатку до Австрії, потім – до Польщі, згодом – до Чехії. Деякий час очолював Міністерство охорони здоров'я УНР у вигнанні. Після його ліквідації в Польщі він організував курси медичних сестер для українських емігрантів, проводив лекції. До 1922 року Левицький очолював туберкульозний шпиталь для українських ветеранів у с. Закопане (сучасна Польща).

Як журналіст, Модест Левицький співпрацював із часописами, призначеними для інтернованих вояків УНР, друкувався в газетах «Трибуна України», «Українська справа», «Український сурмач», де публікував різні матеріали, зокрема, «Чого нам треба», «Лихий засів», «Страшна загроза» та ін.

Намагаючись визначити чергові завдання українського уряду в еміграції, Модест Левицький вимагав скорочення міністерського й чиновницького апаратів, перегляду їх складу відповідно до здібностей, фаху й досвіду працівників. М. Левицький був переконаний: «Щоб бути вільним, треба бути достойним волі» [4, 177]. 1922 року він виїхав до Чехословаччини, у Подєбрадах в Українській господарській академії викладав українську мову. М. Левицький був знайомий із президентом Чехословаччини Томашем Масариком, який 9 травня 1923 року відвідав академію. Хоча умови праці в закладі були добрими, Модест Левицький прагнув повернутися в Україну.

У 1927 році він переїхав до Луцька, працював учителем гімназії (нині в цьому місті діє гімназія № 4 ім. М. Левицького, працює його музей).

16 серпня 1932 року Модест Пилипович відійшов у вічність, похований у Луцьку [2, 34-35].

М. Левицький своїми подвижницькими діями став прикладом мужності для наступних поколінь свідомих громадян, які прагнуть добра та достатку, миру і злагоди своїй Батьківщині.

Про Модеста Левицького в Білій Церкві нагадують лише експонати в музеї гімназійної освіти Білої Церкви 1847-1920 рр.

Список використаних джерел

1. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 707. Оп.168. Спр.6. Арк. 38.
2. Балабольченко А. Три долі. Біографічний нарис. Київ, 1999.
3. Коломієць В. Діяльність товариства «Просвіта» на Правобережній Київщині 1917-1919 рр. *Юр'ївський літопис*. 2003. №2. С. 24–33.
4. Левицький Модест Пилипович. *Українська журналістика в іменах*. Вип.6. Львів, 1999. С. 177.
5. Спогади про Модеста Левицького, Віктора Левицького та Дмитра Дорошенка. Вінніпег, 1967. С. 15–36.

6. Студії над життєписом Івана Нечуя-Левицького. Вип. 1 / упорядник Є. Чернецький. Біла Церква, 2005. С. 25–28.

*Чернецький Євген Анатолійович,
генеалог, геральдист, кандидат історичних наук (Україна), доктор
гуманістичних наук (Польща), член Національної спілки краєзнавців
України, почесний краєзнавець України*

До біографії Надії Шендрик: архівна альтернатива 1944 року та її документальне відзеркалення

Київщина вже близько 200 років є об'єктом досліджень декількох поколінь науковців, які присвятили праці різним аспектам буття цього краю. Цей великий і різнобічний доробок має вагоме значення для розвитку Київщини, а кожна публікація зайняла своє місце у цій тривалій і важливій праці.

Чи можна серед цього багатства виділити особливо значущі книги? Фактично, це вже зробило саме життя. Лише кілька досліджень є настільки часто й широко використовувані, що у краєзнавчому середовищі під час спілкування їх окреслюють за прізвищем автора й таке окреслення є загальноприйнятим і цілком зрозумілим. Коли згадують «Похилевича», то зрозуміло, що йдеться про працю Лаврентія Івановича Похилевича «Сказания о населенных местностях Киевской губернии» (1864 рік) [1]. Коли ж промовляють «Шендрик», то всім відомо, що це про «Довідник з археології України. Київська область» (1977 рік) [2].

Якщо ім'я Лаврентія Похилевича впродовж останніх 20 років повернулося до нашого інформаційного простору й ми вже чимало знаємо про нього, то про Н. Шендрик навіть краєзнавці, на жаль, ще небагато знають, хоча Надія Іванівна безумовно заслуговує на нашу вдячну пам'ять. До того ж 2022 року виповниться 100 років від дня народження Надії Шендрик, і тому розглядаємо цю публікацію як можливість нагадати про цю знаменну для Київщини дату.

Основною публікацією про життя, діяльність і праці Н. Шендрик є стаття Віри Павлової, видана 2016 року в «Науковому віснику Національного музею історії України» [3], перша версія якої була написана й опублікована 11 листопада 2014 року (на сайті за посиланням: www.prostir.museum) з нагоди першої річниці з дня смерті Надії Іванівни [4]. Саме ця публікація лягла в основу інших текстів, які згодом з'явилися в різних Інтернет-ресурсах.

У статті В. Павлової [4] наведено дані про народження, батьків, брата й навчання Надії Шендрик, а також про військові сторінки її біографії та навчання в Тулі під час Другої світової війни. Далі йдеться про повернення Надії до звільненого Києва, закінчення нею навесні 1944 року тамтешнього педагогічного інституту та влаштування на наукову роботу до Державного республіканського історичного музею. Більша частина статті присвячена досить ґрунтовному висвітленню її музейної, експозиційної, виставкової й музейно-методичної діяльності, науковим і, зокрема, археологічним дослідженням, науковій співпраці з багатьма відомими істориками, археологами й нумізматами впродовж наступних 44 років, тобто аж до виходу Н. Шендрик на пенсію в 1988 році. Згадано також про чоловіка Надії Шендрик – Василя Геруса, а також, досить коротко, про збереження Надією Іванівною добрих стосунків із колегами після 1988 року та її смерть 13 вересня 2013 року й поховання на Лісовому кладовищі в Києві.

Безумовно, події й результати тривалої, активної та плідної наукової діяльності Надії Шендрик неможливо вмістити у форматі статті. Багато епізодів її життя заслуговують на окремі публікації. Прикладом такої може слугувати стаття Г. Бузян [5], присвячена участі Н. Шендрик у дослідженнях археологічних пам'яток Переяславщини. Наголошуємо, що Надія Шендрик цікава не лише як самостійний і плідний науковець, але також і як особистість, діяльність і співпраця якої яскраво розкриває цілу історичну добу, якою була друга половина ХХ століття для Києва і Київщини. Сподіваємося, що монографічне дослідження про Н. Шендрик і її добу знайде ретельного автора,

який встигне зібрати чимало спогадів від людей, які зберегли про Надію Іванівну вдячну пам'ять.

Із надією на це та у прагненні допомогти майбутнім дослідникам біографії Надії Шендрик звернули увагу на унікальні за своїм значенням документи, укладені особисто Надією Іванівною Шендрик 24 серпня 1944 року. Вони містять досить значний масив даних, які дозволяють доповнити й уточнити вже опубліковані В. Павловою відомості, а також відкривають чимало дослідницьких можливостей.

В. Павлова [4] зазначила, що Київський історичний музей був єдиним місцем праці в житті Надії Шендрик. Це правда, проте Н. Шендрик не відразу після закінчення педінституту влаштувалася на роботу. Улітку 1944 року вона все ще її шукала, і наприкінці серпня існувала реальна можливість цілком іншого життєвого шляху нашої героїні. Власне 24 серпня Надія Шендрик подала заяву до Архівного управління НКВС УРСР, у якій просила про прийняття її на наукову роботу до одного з центральних архівів міста Києва. Того ж дня вона уклала ще три документи: написала автобіографію, заповнила розлогу анкету, типову для НКВС, а також заповнила анкету про членів своєї родини.

Проте, як знаємо, Надію Шендрик було прийнято на іншу роботу – до Державного республіканського історичного музею. Однак документи, укладені Н. Шендрик 24 серпня 1944 року, щасливо збереглися до нашого часу в ЦДАВОВ України, тож наводимо їхні тексти в додатку до статті. Ураховуючи, що ці документи укладалися Надією Іванівною для всесильного і страшного відомства, яким керував Лаврентій Берія, важко сумніватися в ретельності й виваженості наведених нею даних... Достатньо згадати, що майбутній доктор історичних наук, заслужений діяч науки УРСР, а в 1944 році начальник Архівного управління НКВС УРСР Пантелеймон Петрович Гудзенко, на ім'я якого Надія Шендрик написала згадану заяву, окреслений у ній як «старший лейтенант госбезопасности» [6, 1].

Відтак чотири згадані вище документи були зшиті у «Справу Шендрик Надії Іванівни», загальним обсягом 11 аркушів (представлено в додатку). Звертаємо увагу на деякі моменти. Так, в автобіографії Надія Шендрик за роками розписала як службу свого батька у Градизьку, Харкові й Києві, так і своє навчання в школах. Варто додати, що в анкеті наведені дані і про мобілізацію 1941 року, полон і роботу Івана Васильовича Шендрика в Києві під час німецької окупації. Поза тим із цих документів видно, що Надія Шендрик не служила в РСЧА. Вона вступила до Тульського педагогічного інституту в 1940 році й навчалася там до 1944 року, коли переїхала до Києва, де фактично лише завершила навчання. Можливо, вона лише склала випускні іспити та отримала документи про вищу освіту.

Також документи Надії Шендрик містять дані про навчання, учителювання та інвалідність її мами Феодосії Юхимівни та повні київські адреси родини Шендриків як до, так і після окупації.

Усі ці дані дозволяють скласти більш точну картину життя Надії Шендрик і її родини до кінця літа 1944 року, а також відкривають широкі можливості для поглиблення цих даних на основі інших архівних знахідок.

Додаток. Документи особової справи Надії Шендрик

Документ № 1. Заява Надії Шендрик

Начальнику УГА НКВД УССР старшому л-нту госбезопасности т. Гудзенко
от Шендрик Надежды Ивановны
прожив. по ул. Красноармейская 18 д. 8
Заявление
Прошу принять меня на работу в число научных работников в один из центральных архивов г. Киева.
24.8.44 г. Шендрик
Джерело: ЦДАВОВ України. Ф. 14. Оп. 1л. Спр. 204. Арк. 1.

Документ № 2. Автобіографія Надії Шендрик

Автобіографія
Я, Шендрик Надія Іванівна, народилась 1922 р. в с. Матвіївці Градизького р-ну Полтавської області в сім'ї службовця.
До революції батько вчився в агрономічній школі в м. Золотоноші Полтавської області. Мати вчилася в педагогічній школі в Лубнах Полтавської області.
Після закінчення учеби, батько й мати працювали в м. Градизьку по своїм спеціальностям: батько – агрономом, мати – вчителькою. В 1930 р. в м. Градизьку я

поступила в початкову школу № 4. В 1932 р. батька перевели з м. Градизька в м. Харків в Наркомзем, де він працював агрономом. В 1934 р. наша сім'я переїхала до Києва, в зв'язку з переїздом Наркомзема.

В Києві 1940 р. я закінчила середню школу № 21. 1941 р. поступила в комсомол. В 1940 р. поступила в Тульський педагогічний інститут (іспити складала в Москві). В Тульському інституті провчилась до 1944 р.

Коли Київ був звільнений від німецьких окупантів, я повернулась до Києва, де і закінчила педагогічний інститут ім. Горького.

До 1938 р. мати працювала в середній школі № 63. З 1938 р. по хворості перейшла на інвалідство.

Батько на початку війни був мобілізований МПВО. При відступі від Києва попав у полон. За час німецької окупації батько працював на Святошінському досліднім полі. Мати весь час хворіла.

Зараз батько працює в м. Києві в ОБЛЗВ стар. агрономом. Мати – інвалід.

Брат народження 1920 р., закінчивши середню школу № 71, пішов добровільно на фронт. Чи живий не відомо.

24.8.44 р. Шендрик

Джерело: ЦДАВОВ України. Ф. 14. Оп. 1л. Спр. 204. Арк. 2.

Документ № 3. Анкета спеціального призначення співробітника НКВС Надії Шендрик

Анкета спеціального назначенія работника НКВД

[Фамилия, имя и отчество.] Шендрик Надежда Ивановна

[Когда и где изменял фамилию, или имя и отчество, перечислите их и укажите причины изменения.] Фамилию, имя и отчество не изменяла.

[Год, месяц и число рождения.] 1922 год. 5 ноября

[Место рождения (село, деревня, город, район, область по их названию в год рождения). В скобках указывается место рождения по новому наименованию и административному делению.] с. Матвеевка Градизького р-на Полтавской области.

[Национальность, родной язык.] Украинка, род. язык – украинский.

[Если ранее состоял в другом гражданстве или подданстве, указать в каком именно, когда принят в гражданство СССР и какими документами оформлено.] В другом гражданстве или подданстве не состояла. || арк. 3 зв. ||

[Социальное происхождение. Социальное положение (до поступления в ВЧК–ОГПУ–НКВД или войска НКВД).] Служащие.

[Состоите ли членом или кандидатом ВКП(б), с какого времени, какой организацией принят.] С 1941 года член ВЛКСМ. В Тульском пединституте.

[№ партийного билета или кандидатской карточки и какой организацией выдан.] Номер комсомольского билета 6015998.

[Состоял ли ранее в ВКП(б), сколько времени, где, когда и по какой причине выбыл.] Не состояла.

[Состоял ли в других компартиях кроме ВКП(б) (в каких, где и в какой период).] Не состояла.

[Состоите ли в ВЛКСМ, с какого времени, какой организацией принят, когда, где и номер комсомольского билета, какой организацией выдан.] С 1941 г. член ВЛКСМ. В Тульском пединституте. № 6015998.

[Состоял ли в ВЛКСМ ранее, сколько времени, когда, где, по какой причине выбыл.] Не состояла. || арк. 4 ||

[Были ли колебания в проведении линии партии, участвовал ли в оппозициях, в антипартийных группировках, когда, где, в каких. Разбирался ли в связи с этим вопрос в парторганизации, когда, где и какое принято решение.] Никаких колебаний не было.

[Состоял ли в других партиях, в каких именно, с какого времени и по какое и где.] Не состояла.

[Какое, где и когда принимали участие в революционном движении до Октябрьской революции, чем можете подтвердить.] Не принимала.

[Сколько классов (курсов) какого учебного заведения, когда и где закончил] Окончила 1944 г. К. Г. П. И. им. Горького. Исторический ф-т. Историк-педагог. || арк. 4 зв. ||

[Имеете ли научные труды, изобретения, какие, время издания. Ученая степень.] Не имею.

[Какими языками национальностей СССР владеете, кроме родного.] Русским.

[Каким иностранным языком владеете и в какой степени (пишите, читаете, говорите, свободно или со словарем).] Немецким. Говорю со словарем.

[Если Вы были под судом или следствием, то когда, где, кем и за что были осуждены, на какой срок и где отбывали наказание.] Под судом не была.

[Если были осуждены, но судимость снята, или если по суду оправданы, или дело прекращено за отсутствием состава преступления – сообщите когда, за что, кем привлекались, чье окончательное решение по делу вынесено (подтвердите документами).] Не судима.

[Лишались ли права голоса, когда и за что.] Не лишалась.

[Были ли за границей, когда, где, на какой работе. Сколько времени были за границей, по какой причине уехали и возвратились.] За границей не была. || арк. 5 ||

[Имеются ли родственники за границей, где, с какого времени, кто (фамилия, имя, отчество и степень родства), чем занимаются, имеете ли Вы или Ваша жена с ними связь.] Родственников за границей нет.

[Когда (год, месяц и число), где, по призыву, добровольно или по партийной, профсоюзной и проч. мобилизации вступили в Красную Армию и в ВЧК–ОГПУ–НКВД.] В Красную Армию не вступала.

[Служили ли в Красной Гвардии или в партизанских отрядах, где, когда и в какой должности, название отряда.] Не служила.

[Находились ли на территории занятой белыми, когда, где работали в этот период и в качестве кого.] Не находилась.

[Служили ли в белых или иностранных армиях, в каких частях, где и когда, последний чин и должность, участвовали ли в боях против Красной Армии, где и когда, какие имели награды, за что, от кого.] Не служила. || арк. 5 зв. ||

[Служили ли в старой армии, когда вступили и закончили службу, последний чин и должность. Имели ли награды, какие, за что, от кого (сослаться на документы).] Не служила.

[Были ли в плену или интернированным во время империалистич. или гражданской войны, где, когда, при каких обстоятельствах, из какой части РККА попали в плен и были интернированы.] Не была.

[Участие в составе РККА, органов и войск ВЧК–ОГПУ–НКВД на фронтах гражданской войны, в боевых действиях против врагов социалистического отечества (ликвидация бандитизма, боевые столкновения по охране границы, оперативные командировки и пр.). В составе какой части, где, с какого по какое время, ранения, контузия, увечья, связанные с исполнением служебных обязанностей.] Участие в составе РККА и войск ВЧК не принимала. || арк. 6 ||

[Имели ли награды, какие, за что, от кого (сослаться на документы)] Не имела

[Если Вы раньше работали в органах ВЧК–ОГПУ–НКВД, то где именно, в качестве кого, какой срок и причины Вашего ухода с работы.] Не работала.

[В каком профсоюзе и с какого времени состоите, номер профбилета.] В профсоюзе не состою.

[Семейное положение (который раз женат-замужем)] Не замужня. || арк. 6 зв. ||

[Имеются ли дети, им имена, фамилии, возраст. Если имеются взрослые дети, то чем они занимаются и где проживают.] Детей нет.

[Самостоятельная трудовая деятельность до поступления в НКВД, включая и службу в старой армии и в Красной Армии.] Учащаяся. С 1940 г. Студентка. 1940 г. поступила в Тульский пединститут. Училась до 1944 г. Переехала к родителям в Киев. Студентка. Тульский пединститут. Тула. № арк. 7 зв. №

[Ваша выборная, по совместительству с основной работой, партийно-общественная работа с 1917 г. по день заполнения анкеты (кратко)] Не выбиралась.

[Какие области и районы СССР хорошо знаете.] Киевскую область. № арк. 8 №

[Год, месяц, число и место рождения (по новому адмделению). Социальное происхождение, социальное положение, национальность, подданство. Состоял ли в другом подданстве, если да, то в каком. Какой язык считает родным.] 1922 год 6 ноября в селе Матвеевка Градижского р-на Полтав. об. Служащие, украинка. Не состояла. Украинский.

[Где работает в настоящее время (точный адрес). Чем занимались до замужества-женитьбы.] Не работаю. Не замужня.

[О родителях. Фамилия, имя, отчество. Год и место рождения (по новому адмделению).] Шендрик Иван Васильевич. 1898 г. с. Матвеевка Градижского р-на Полтавской области. Феодосия Ефимовна Шендрик родилась 1898 г. с. Матвеевка Градижского р-на Полтавской об-сти.

[Национальность, гражданство или подданство, состояли ли в других подданствах, когда и в каких. Какой язык считают родным] Украинцы. В других подданствах не состояли. Украинский. № арк. 8 зв. №

[Чем родители занимались до Октябрьской революции, применяли ли наемную рабочую силу (источник существования). Чем занимаются в настоящее время и где (точный адрес работы и места жительства)] Отец учился в агрошколе, мать в педшколе, наемной силы не принимали. Отец работает в ОБЛЗО агрономом, проживает по ул. Красноарм. 18 кв. 8. Инвалидка.

[О братьях и сестрах. Фамилия, имя, отчество. Год и место рождения. Чем занимались до Октябрьской революции, применяли ли наемную рабочую силу. Чем и где занимаются в настоящее время (точный адрес работы и места жительства).] Шендрик Владимир Иванович не женат. Родился 1920 г. С 1940 г. на фронте. № арк. 9 №

[Общие сведения о жене-муже; о родителях, братьях, сестрах и жены-мужа. Кто из них (в соответствующих пунктах сведений указать фамилии, имена и отчества) – а) состоят или состояли в ВКП(б) и ВЛКСМ, с какого и по какое время, причины исключения или выбытия. б) состояли ли в других партиях, в каких, с какого и по какое время, где и причины выбытия.] Член ВЛКСМ с 1938 году. Не состоял.

[а) служили в старой армии (чин и звание). б) служили в белых или иностранных армиях, когда, по мобилизации или добровольно, чин и звание.] Не служил.

[а) были или проживали за границей, где, с какого и по какое время и чем занимались или занимаются, при каких обстоятельствах уехали и возвратились. б) служили или служат в иностранных армиях, миссиях, посольствах, компаниях, фирмах и т. п. Когда, где, сколько времени и в качестве кого.] Не проживал. Не служил. № арк. 9 зв. №

[Служили в полиции или милиции, жандармерии, охранке, духовном, тюремном и судебном ведомствах (при царе, временном правительстве, при белых и буржуазно-национальных правительствах), когда, где, в каких должностях, чинах и званиях.] Не служил.

[Были осуждены, высланы, раскулачены или лишались избирательных прав, когда, где, за что и на какой срок.] Не был.

[С кем из родителей, братьев и сестер и родственников Ваших и жены-мужа (перечислите фамилии, имена и отчества), поддерживаете Вы и Ваша жена-муж связь и в чем

она выражается.] Живу с отцом Шендриком Иваном Васильевичем и матерью Шендрик Феодосией Ефимовной. || арк. 10 ||

За дачу ложных и неправильных сведений, требуемых анкетой, я предупрежден об ответственности.

24 августа 1944 года Шендрик

Домашний адрес: Красноармейская 18 кв. 8.

Джерело: ЦДАВОВ України. Ф. 14. Оп. 1л. Спр. 204. Арк. 3–10.

Документ № 4. Список родичів Надії Шендрик

Список родственников вновь принимаемого на работу в УГА Шендрик Надежды Ивановны

[Фамилия, имя и отчество] Шендрик Иван Васильевич

[Степень родства] отец

[Год рожд.] 1898

[Место рождения] с. Матвеевка Градижского р-на Полтавск. об-сти

[Кем работает в настоящее время, точный адрес места работы] агроном в ОБЛЗО, бульвар Шевченка № 2

[Были ли на оккупированной территории и кем работал] работал на Святошинском исследоват. поле

[Точный адрес местожительство в данное время] Красноармейская 18 кв. 8

[Фамилия, имя и отчество] Шендрик Феодосия Ефимовна

[Степень родства] мать

[Год рожд.] 1898

[Место рождения] с. Матвеевка Градижского р-на Полтавск. об-сти

[Кем работает в настоящее время, точный адрес места работы] инвалид

[Были ли на оккупированной территории и кем работал] была, не работала

[Точный адрес местожительство в данное время] Красноармейская 18 кв. 8

[Фамилия, имя и отчество] Шендрик Владимир Иванович

[Степень родства] брат

[Год рожд.] 1920

[Место рождения] с. Матвеевка Градижского р-на Полтавск. об-сти

[Кем работает в настоящее время, точный адрес места работы] на фронте

[Были ли на оккупированной территории и кем работал] не был

До войны отец и мать проживали на улице Франка № 9 кв. 3/2

24.8.44. Шендрик

Джерело: ЦДАВОВ України. Ф. 14. Оп. 1л. Спр. 204. Арк. 11.

Список використаних джерел

1. Сказания о населенных местностях Киевской губернии или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся / собрал Л. Похилевич. Біла Церква : Вид. О. В. Пшонківський, 2009. XXII+642 с. ; 8 іл.

2. Шендрик Н. І. Довідник з археології України. Київська область. Київ : Наукова думка, 1977. 144 с.

3. Павлова В. Надія Шендрик : сторінки життя. *Науковий вісник Національного музею історії України*. Київ, 2016. Т. 2. С. 74–79.
4. Віра Павлова. Надія Іванівна Шендрик : сторінки життя. *Музейний простір*. URL: <http://www.prostir.museum.ua/post/33730>.
5. Г. М. Бузян. 6 листопада народилася Надія Іванівна Шендрик (6.11.1922-13.09.2013) – український археолог та музеєзнавець, дослідниця археологічних пам'яток Переяславщини. URL: <https://www.niez.com.ua/museums/енциклопедія-заповідника/історичний-календар/особистості/1939-6-листопада-народилася-надія-іванівна-шендрик-6-11-1922-13>.
6. ЦДАВОВ України. Ф. 14, Оп. 1л. Спр. 204. Арк. 11.

*Книш Станіслав Степанович,
учитель історії Зазимського навчально-виховного об'єднання
Броварського району*

Кривавий протест за колючим дротом Норильського Горлагу (спогади колишнього політв'язня М. Б. Барбона)

Запекла боротьба за волю та незалежність України, за відновлення її втраченої державності є довгою, драматичною й запеклою. У ній брали участь тисячі борців – найкращих синів і дочок нашої української землі. Триває вона й донині на буремному Сході України, у стінах українського парламенту, у наметах протестувальників, в аудиторіях і класах закладів освіти, у свідомості громадян України. Історія цієї боротьби – це історія як усього нашого народу, так і кожного борця зокрема. Подекуди й не підозрюємо, яке важке, трагічне життя в них за плечима, життя, присвячене боротьбі за волю України. Таким воно було й у нашого земляка Миколи Борисовича Барбона.

Мета дослідження – установити обставини, що вплинули на формування світогляду Миколи Борисовича Барбона, розкрити його громадсько-політичну діяльність і життєвий шлях.

Народився Микола Борисович 1924 року на Броварщині в мальовничому селі Зазим'ї. Його батько, Борис Лукич Барбон, ветеран Першої світової війни, був активним учасником селянського повстання в с. Зазим'ї 1920 року... Після придушення повстання про ці події було заборонено говорити, але зазимські дядьки вечорами в розмовах не один раз згадували пошепки про це. Малому Миколці все було дуже цікаво слухати, і він не один раз намагався розпитати дорослих про все в деталях.

Після закінчення сільської семирічки 1939 року Микола вступив до П'ятої Київської військово-морської спецшколи, яка готувала морських офіцерів. Із початком радянсько-німецької війни й окупації Києва вступив до Київського водного політехнікуму. Це був один із небагатьох навчальних закладів, який функціонував в окупованому місті. У ньому працювали викладачі, які повернулися в Україну з еміграції, серед них – завідувач навчальної частини, професор Юзкевич (Юскевич), член ОУН. Микола Борисович згадував: «Він навчав нас свідомо, усім серцем любити свою Україну, свій народ, свою націю, культуру, історію і звичаї» [6, 3]. У політехнікумі він знайомився з діяльністю ОУН і згодом став її членом.

Микола Борисович захоплювався історією, літературою, писав поезію. У редакції газети «Українське слово», куди його привів Юзкевич, зустрівся з Оленою Телігою, показав їй свої вірші. Вона схвально відгукнулася про його твори, сказала, що «він має іскру Божу, серце і свідомість українця».

Другої зустрічі не відбулося. Після хвилі арештів членів ОУН у Києві Микола Борисович потрапив до Солом'янської в'язниці, звідки дивом йому вдалося втекти.

Під час німецької окупації Миколу Борисовича п'ять разів відправляли на примусові роботи до Німеччини, і п'ять разів він тікав. Останнього разу втік із потягу під Ковелем і потрапив до загону УПА. Воював у сотні «Ворона» із позивним «Беркут». 25 червня 1943 року в бою біля сіл Берськ і Мочули був поранений у руку. Залишатися в загоні було небезпечно, і за допомогою бойових побратимів із фальшивими документами у вагоні з сіном він

повернувся до Києва, а звідти – додому, у рідне село. Там змушений був переховуватися від поліцаїв до звільнення села від німців.

Наприкінці вересня 1943 року в Зазим'ї було відновлено радянську владу. У жовтні Микола Борисович з іншими односельцями був мобілізований польовим військоматом до Радянської Армії і разом із «чорнорубашечниками» (цивільне українське населення, мобілізоване польовими військоматами на звільнених від німців територіях у період із 1943 до 1944 років) у складі 168-ї Сумської дивізії брав участь у форсуванні Дніпра та битві за Київ. Пізніше воював на бойовому катері на р. Прип'ять. У липні 1944 року отримав важке поранення, і після лікування в шпиталі був комісований.

У Києві налагоджувалося мирне життя. 1945 року Микола Борисович вступив до Київського університету на філософський факультет. Тут він за дорученням Ю. Савицького, члена організації ОУН, намагався проводити антирадянську агітацію серед студентів із метою залучення нових членів в організацію. Навчаючись в університеті, Микола Борисович влаштувався на роботу до сільської бібліотеки с. Зазим'ї, багато читав, зокрема й заборонені в СРСР твори. Отже, у час навчання Микола Борисович сформувався як переконаний націоналіст і патріот України.

Звісно, його діяльність не могла бути не поміченою (серед його однокурсників були таємні агенти МДБ, які збирали інформацію про всіх незадоволених радянським режимом). Діяльність М. Б. Барбона знаходилась в оперативній розробці (установлено з кримінальної справи). 21 жовтня 1950 року начальник УМДБ (Управління міністерства державної безпеки) в Київській області затвердив постанову про арешт й утримання під вартою М. Б. Барбона за «антирадянську та націоналістичну діяльність». Під час арешту в нього було вилучено твори М. Грушевського, С. Васильченка, В. Винниченка та його власні рукописи. На нього та його друзів Д. П. Яковенка та І. І. Мудрого було заведено кримінальну справу №8143.

На допиті слідчі цікавилися подробицями вербування М. Б. Барбона Ю. І. Савицьким та його діяльністю як члена ОУН. Після низки допитів 30

жовтня була підписана постанова про пред'явлення йому обвинувачення за статтями 54-I «а», 54-II КК УРСР. Слідчі намагалися надати справі форму антирадянської націоналістичної організації. Якби їм це вдалось, вирок був би один – розстріл.

Його сусід П. П. Рижий зазначав, що в розмовах арештований Микола Борисович висловлював думку, що «Україна повинна бути буржуазно-націоналістичною «самостійницькою» державою» [2, 463].

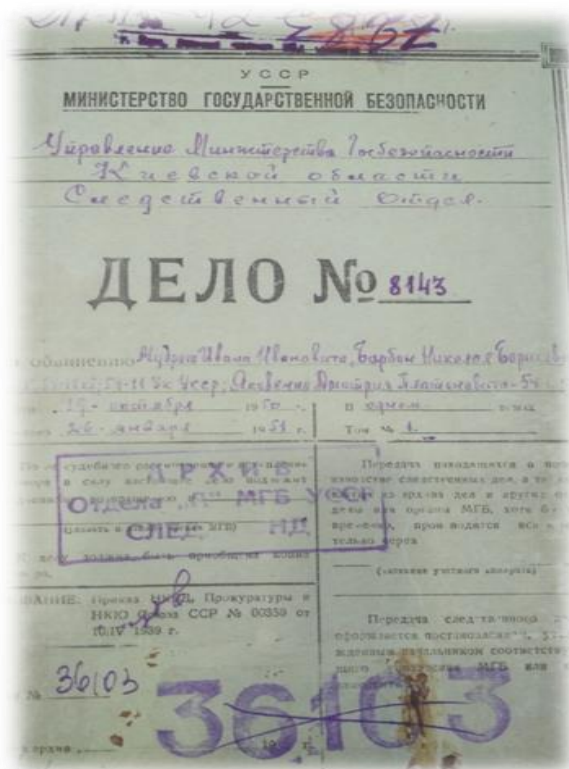
Після допитів свідків було проведено очні ставки. 29 січня 1951 року М.Б. Барбону, Д. П. Яковенку та І. І. Мудрому було оголошено обвинувачення, зокрема Миколі Борисовичу було висунуто звинувачення в участі в ОУН та антирадянських настроях і висловлюваннях. Суд визнав Миколу Борисовича винним у антирадянській діяльності й виніс вирок: 25 років ув'язнення у ВТТ з наступним пониженням у правах на 5 років і конфіскацією майна. Касаційна скарга, яку він подав, була залишена без уваги. Прохання про помилування теж не було задоволене. Після оголошення вироку його перевели до Бутирської в'язниці в Москві, а звідти через Урал, Красноярськ, Єнисеєм – до Дудінки.

«В'язнів транспортували від Красноярська до Дудінки у брудних трюмах барж і пароплавів. Протягом всього шляху, а це майже місяць, люки трюмів не відчинялися. Люди спали стоячи, їли раз на добу баланду з гнилої картоплі, воду давали теж один раз, а то й зовсім не давали, оправлялися в бочки з-під риби. Були випадки втеч, але місцеве населення видавало втікачів за невелику грошову винагороду або горілку» [4, 2].

Порт Дудінка був перевалочним пунктом, куди привозили політв'язнів, а звідти їх розподіляли в табори. «До Норильська я потрапив через порт Дудінка, – згадував Микола Борисович. – Від порту мене та інших в'язнів залізницею перевезли в Норильський табір №2 «Каєркан», що місцевою мовою перекладається як «мертва долина» [3, 3].

М. Б. Барбон. 1953 рік

Карна справа №8143 на М. Б. Барбона

«Нас привезли до політтабору, над брамою якого висіло гасло «Только честным трудом ты выйдешь на свободу». У таборі нас переоділи. Кожному в'язню було присвоєно табірний номер, який нашивали або малювали на одязі» [3, 3].

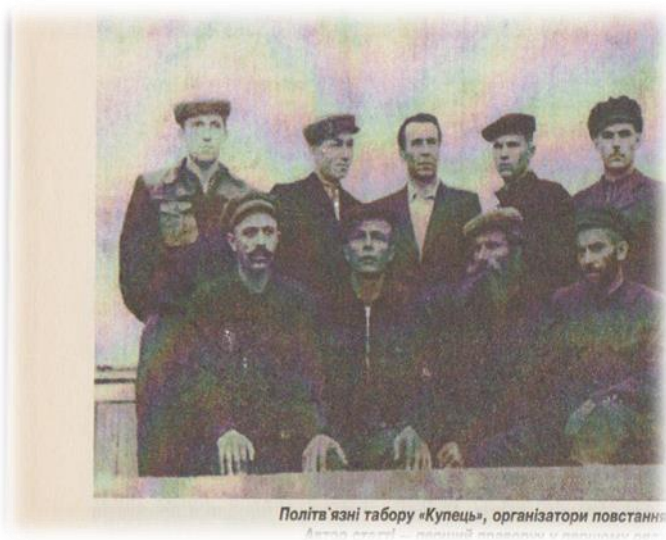
Із Дудінки в'язнів везли вглиб тундри, де вони працювали на шахтах, кар'єрах, рудниках. Високі норми видобутку постійно підвищували, а їжу видавали згідно з їх виконанням. У бараках люди жили в нелюдських умовах: спали в мокрому одязі «ялинкою» і поверталися на другий бік всі одночасно по команді; постійний кашель, бійки, іноді – різанина.

«З людини радянська влада перетворила мене на з/к Т-698, а моя дружина після цього вироку залишилася із двома дітьми на руках без хати, без корови, навіть без курей, – написав він у спогадах. – За цими номерами нам робили перекличку вранці та ввечері. За відсутність номера на одязі та за інші проступки в'язню загрожувало жорстоке покарання карцеромабо «Буром» (рос. «барак усиленного режима»). Уранці нам видавали хліб, баланду та вівсяну кашу» [3, 3]. Працювали політв'язні 11 год на добу за будь-якої погоди.

Будували залізницю з Норильська до Дудінки: тачками висипали ґрунтовий вал, довбали вічну мерзлоту під фундамент будівель.

«Мене чекісти зарахували до штрафної 104 бригади, – згадував Микола Борисович, – через те, що я не погодився працювати «стукачем». У моїй карточці було зазначено «Использовать только на тяжелых физических работах» [3, 3]. Узимку морози сягали 55 градусів, постійно дув пронизливий вітер, намітаючи величезні кучугури, які неможливо було вколупати кайлом.

У 50-ті роки минулого століття Норильськ змінювався як «зразкове комуністичне місто» із фонтанами, розаріями, проспектами. Сюди навіть привозили іноземних гостей, які уявити не могли, що воно побудоване на кістках сотень тисяч людей. Єнисейський порт Дудінка в'язні будували як транспортні ворота Норильська. Протягом трьох місяців сюди Єнисеєм безперервним потоком доставляли різні товари, обладнання та «человеческій матеріал», як називало зеків керівництво таборів.

Політ в'язні табору «Купець». М. Б. Барбон у першому ряду праворуч

Довідка про звільнення М. Б. Барбона з ув'язнення

Весняний вітер 1953 року приніс в'язням сподівання, якщо не на звільнення, то принаймі на пом'якшення режиму утримання. Але то були марні надії: на протести в'язнів табірна охорона відповідала автоматними чергами.

«Так, наприкінці травня, – згадував Микола Борисович, – охоронець Дятлов вбив в'язнів Жигайлова і Сафроника, поранив Дзюбука. На наступний день було вбито ще трьох в'язнів і поранено сімох у 4-у та 5-у таборах. Табір №6 був жіночий. Жінки протестували проти того, що їм не дозволяли побачень зі своїми дітьми, які жили в іншому таборі. Пролунала кулеметна черга, і на землі залишилось кілька вбитих і поранених жінок.

Наступного дня в'язні 6-го табору в знак протесту проти цих убивств не вийшли на роботу. Звістка про свавілля табірної охорони швидко облетіла всі найближчі табори. Її передавали колишні моряки прапорцями, а приймали за допомогою геодезичних приладів, які були поцуплені на будівельних майданчиках. Солідарність із в'язнями 6-го відділення проявили 4-те, де відбував покарання я, та 5-те політтабірні відділення, 3-тє каторжне відділення та 1-е політвідділення «Ведмежка». Не дійшла звістка про події в 6-ому відділенні лише до 2-го політтабору. Усі чотири табори висунули до табірної адміністрації вимоги: полегшення режиму, поліпшення умов утримання в'язнів, припинення свавілля охорони, розгляд справ про амністію. У четвертому політтаборі на трубі котельної на знак жалоби в'язні почепили чорний прапор. Цілодобово ревіли сирени, закликаючи жителів Норильська до співчуття та допомоги. Політв'язні почали створювати страйкові комітети. У 4-му відділення страйком очолив член молодіжної організації ОУН Євген Грицяк.

До повсталих таборів з усього Таймирського півострова були стягнуті внутрішні війська. У Норильську оголосили надзвичайний стан. У 3-му політтаборі в'язні повиймали з доріжок бут і пірамідами поскладали біля бараків на випадок їх штурму військами. В'язні чекали на штурм» [5, 3].

«Внутрішній протест і обурення проти нелюдського нашого життя, – писав Микола Борисович, – сталінсько-беріївської системи вихлюпнулися назовні. Це був наш шанс на свободу, ми воліли за краще померти, ніж знову повернутися в безпросвітний морок насилля та глуму. Нас боялися кати, і це додавало нам наснаги. У нашому політтаборі охорона отримала наказ стріляти по в'язням, але солдати-кадровики відмовились виконувати наказ. Вони були

негайно заарештовані. Їх замінили спецназівцями з Уральського військового округу, які мали бойовий досвід у загонах «Смершу». Ці кати вчинили жорстоку різанину у 3-му політтаборі. Вижити вдалось одиницям.

Наш політтабір виявився чи не найстійкішим. Усі перемовини з табірним начальством нічого не дали. Ми розуміли, що нас може врятувати від розправи лише зв'язок із зовнішнім світом. Повстанський комітет склав відозву до жителів Норильська, до всіх чесних людей країни, у якій пояснював ситуацію, що склалась у Норильському Горлазі, та вимоги в'язнів. Щоб розповсюдити цю відозву, табірні умільці виготовили з гуми шрифт і на обгортковому папері надрукували кілька тисяч екземплярів. Пакунок із листівками прив'язали до великого паперового змія й пустили в бік міста. Листівки вітер розніс на всі околиці Норильська. Солдати кинулися їх збирати, але даремно.

До нас на переговори приїхало начальство з Москви. Нас спочатку умовляли припинити протистояння, потім почали морити голодом. Адміністрація табору через гучномовець закликала в'язнів покинути табір. Боягузи, стукачі, обслуга та зеки, зморені голодом, стали вночі тікати. Тікали під свист і наші прокляття. У таборі лишились найсильніші. І ось одного ранку на нас рушили лави солдат з примкнутими багнетами. Упали мертві та поранені. Почалась розправа над тими, хто лишився живий

Десятеро «злісних» бунтівників, серед яких був і я, відправили до штрафного політтабору «Купець». Начальником табору був ст. лейтенант Редько. Нас тут зібралось до двох сотень в'язнів, які брали участь у норильських подіях. Нас вирішили ізолювати від усього норильського Горлагу та поступово знищити тихо, без галасу і гласності. Події в Москві перешкодили здійснити ці злочинні плани» [5, 3].

Поневіряння Миколи Борисовича продовжились у Володимирській тюрмі Красноярська, політтаборі «Купець» Норильського ВТТ №6, штрафному таборі-ізоляторі «Середній»... Проїшовши це пекло, Микола Борисович не сподівався на швидке повернення додому, але він, хоч би навіть мертвим, мріяв повернутися до рідної землі.

Лише після смерті Сталіна справа М. Б. Барбона була переглянута військовим трибуналом Туркестанського військового округу 18 травня 1956 року; його було звільнено, а 1962 року під впливом світової громадськості реабілітовано.

На батьківщині відчув підозріле ставлення до себе. Для влади він залишався неблагонадійним, хоча і реабілітованим. Микола Борисович заочно закінчив Харківський бібліотечний інститут, сподіваючись знайти цікаву роботу. Але все даремно. Маючи дві вищі освіти, працював жерстяником, штукатуром, вантажником, займався журналістикою, друкувався в газетах і часописах, проводив археологічні розкопки та досліджував історію рідного села. У 1997 році було видано його краєзнавчу розвідку «Зазим'є. Історія села». Продовжував активно займатися громадською роботою. Найщасливішим днем його життя був день 24 серпня 1991 року, коли Верховна Рада України проголосила Акт про незалежність України. Це була воля його народу. Це була його воля.

Список використаних джерел

1. Бажан Г. Норильське повстання 1953. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / Г. Бажан / ред. кол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2010. Т. 7. 490 с.
2. Барбон М. Б. Кривавилось світання України. *Українське слово*. 1997. № 3. С. 12.
3. Барбон М. Б. Спогади в'язня норильського пекла. *Слово Просвіти*. 2005. №7. С. 6.
4. Барбон М. Б. Єнисеєм по смерть... *Столиця*. 2000. №55. С. 14.
5. Барбон М. Б. Кривавий протест. *Розбудова держави*. 1995. №12. С. 55–56.
6. Барбон М. Б. Кривавий протест. *Молодь України*. 1996. №126–129. С. 4.
7. Барбон М. Б. Вибух зневажених. *Слово*. 1992. №10. С. 5.

8. Барбон М. Б. Між життям і смертю. *Погляд*. 1998. №37. С. 6.
9. Барбон М. Б. Табірний голодомор. *Українська газета*. 2000. №12. С. 6.
10. Барбон М. Б. Спогади в'язня норильського пекла. *Слово Просвіти*. 2005. Ч. 7. С. 12.
11. Барбон М. Б. Тернисті етапи. *Шлях Перемоги*. 1996. Ч. 47.
12. Барбон М. Б. Пам'ятаймо про концтабір. *Слово Просвіти*. 2005. Ч. 2.
13. Барбон М. Б. Зі спогадів політв'язня норильських ГУЛАГів. *Українське слово*. 2006. №9. С. 13.

Кармазін Антон Олександрович,
*старший науковий співробітник Музею театрального,
музичного та кіномистецтва України, історик, композитор*

Василь Миколайович Ремесло – наукова гордість Київщини

Актуальність дослідження. Людство постійно шануватиме представників однієї з найпотрібніших і найблагородніших спеціальностей – учених-селекціонерів, які вирощують нові сорти високоврожайної ярової й озимої пшениці. Як писав видатний біолог К. Тімірязєв, «існують питання, які завжди збуджують живий інтерес, на які не існує моди. До таких питань належить і хліб насущний» [3, 3]. До когорти цих учених належить і видатний український селекціонер Василь Миколайович Ремесло, від дня народження якого в лютому 2020 року виповнилося 113 років. Свого часу його портрети висіли в багатьох хлібних магазинах країни.

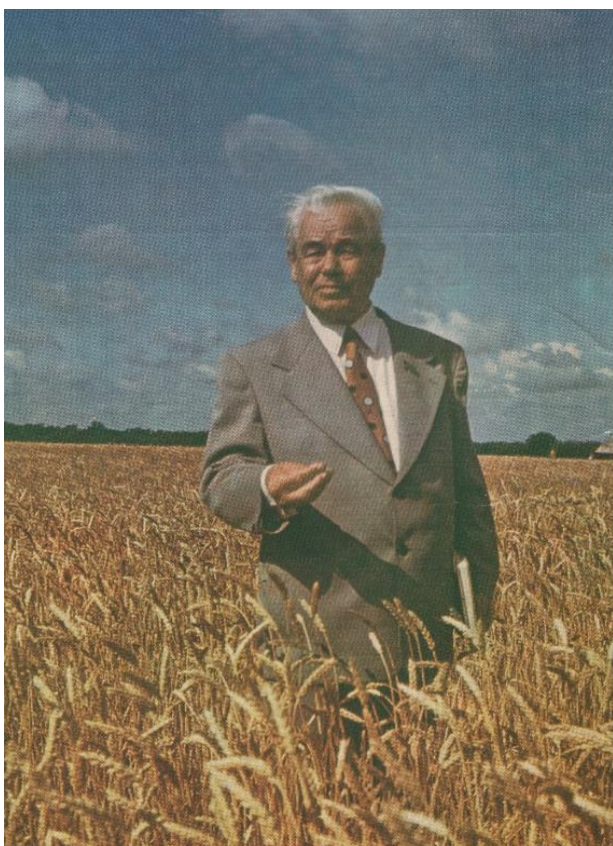
Мета статті – дослідження наукових здобутків видатного вітчизняного селекціонера Василя Миколайовича Ремесла, академіка АН СРСР, який тривалий час працював на Київщині.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того, щоб уявити масштаби та суспільну значущість діяльності В. М. Ремесла, достатньо такої невеликої ремарки: площа сільськогосподарських угідь на колишніх теренах Радянського Союзу, на якій зростав виведений і районований ним всесвітньо відомий сорт озимої пшениці «Миронівська 808», займала на початку 1970-х

років понад 8 млн га. Ще понад 1 млн га угідь було відведено під цей сорт на територіях зарубіжних країн. Це беззаперечне визнання вважається тріумфом української селекційної науки.

На відміну від багатьох інших професій, діяльність селекціонера, навіть якщо він має необхідні творчі якості, не може одразу давати швидких результатів за відносно короткий період часу, наприклад, за три чи п'ять років. Щоб домогтися успіху, селекціонеру можуть бути потрібні десятиріччя, інколи й ціле життя: у цьому полягає своєрідність професії. Тому й відношення до такої діяльності є особливим.

В. М. Ремесло на пшеничному полі
губернії. У дитинстві йому постійно доводилося бачити процес сіяння та збирання врожаю, тож особливих питань із вибором майбутньої професії в нього не виникло. Тим більше, що ніколи не забував батькової поради: «Тримайся, синку, землі, вона ніколи тебе не підведе, це й мати твоя, і дім твій» [2].

Закінчивши Лубенську спеціалізовану сільськогосподарську школу, він продовжив навчання в інституті селекції та насінництва імені К. А. Тімірязєва,

Доля цієї незвичайної людини переплелася з історією Київщини, а місто Миронівка нині відоме в усьому світі саме завдяки очолюваного Василем Миколайовичем Науково-дослідницького інституту селекції та насінництва пшениці.

Наукова біографія Василя Миколайовича Ремесла є яскравим прикладом такого ставлення – повного віддання себе служінню науці.

Народився майбутній учений у селянській родині в селі Теплівка Пирятинського повіту Полтавської

який до війни знаходився в селі Маслівці на Київщині (нині – Миронівського району Київської області).

Після закінчення інституту за невеликий проміжок часу – у 1928-1931 роках – Василь Миколайович змінив кілька місць роботи – Харків, Мелітопольщина, Кременчук, військова служба під Ленінградом та навіть далеке місто Дербент. А в 1931-1933 роках працював у Москві, у народному комісаріаті землеробства. Як зауважує один із його біографів, життя його могло скластися зовсім інакше, тобто міг обрати шлях значного міністерського працівника. Але до Москви так і не звик – потягло в поле. І як виявилось – на краще!

Тож від 1933 року В. М. Ремесло знову працював на селекційних станціях – Ново-Уренській (Ульянівська область Росії) та Північно-Донецькій. Однак мирній праці перешкодила війна. У 1942 році Василь Ремесло воював у лавах Радянської Армії, брав участь у звільненні Варшави та взятті Берліна, був нагороджений Орденом Вітчизняної війни 2 ступеня (1945 рік) і медалями. Однак перебуваючи на військовій службі загалом до 1947 року, селекціонер через усі фронти проніс у речовому мішку пакетики із зерном – новими сортами, над якими почав працювати ще до війни. А на пропозицію залишитися в армії й надалі відповів категоричною відмовою: сказав, що бачить своє життєве завдання в тому, щоб нагодувати країну, дати їй хліб.

У 1948 році розпочався новий етап наукової біографії – Василя Миколайовича призначили заступником директора з наукової частини та начальником відділу селекції озимої пшениці Миронівської селекційно-дослідницької станції. Щоправда, у той післявоєнний час крім нього самого в усьому відділі працювала лише одна його помічниця в єдиній невеликій кімнатці із двома письмовими столами.

Миронівська станція була достатньо відомою у країні ще до війни завдяки роботі з виведення нових сортів цукрових буряків, пшениці та інших культур [1, 441]. 1923 року на ній селекціонерами І. Єрмеєвим та Л. Ковалевським був виведений сорт пшениці озимої Українка, визнаний світовим стандартом якості

хліба та висіяний на площі у 7 млн га [3, 6]. Достатньо сказати, що впродовж тривалого часу всі хлібобулочні вироби, які призначалися для англійського королівського палацу, випікалися лише із борошна Українки.

Проте найскладнішим завданням селекції завжди є потреба поєднати в одному сорті велику кількість цінних ознак. Та ж сама Українка, наприклад, за відмінних у свій час продуктивності та хлібопекарських якостей була дуже вразливою до умов суворої зими й погано переживала періоди засухи. Потрібно було виводити сорти, які, окрім можливості виробництва борошна високої якості, були б стійкими до несприятливих погодних умов та зводили б до мінімуму неминучі втрати посівів.

Окрім усього іншого, ситуацію ускладнювало непросте становище в тогочасній радянській біологічній науці. Некомпетентне втручання репресивних органів тоталітарної держави в біологію призвело до трагічних, часом непоправних, наслідків, навіть до загибелі низки видатних учених-генетиків та селекціонерів. Наука – не лише біологічна – переживала тяжкий період, у якому мати власну думку було особливо небезпечно. Тому вчений намагався уникати гострих теоретичних дискусій, надаючи перевагу практичній селекційній діяльності.

Відповіді на запитання, пов'язані з новими сортами, могли дати тільки польові експерименти у природних кліматичних умовах. Генетичні якості насіннєвого матеріалу мали поєднатися з конкретними умовами зовнішнього впливу довколишнього середовища певної кліматичної зони – українського лісостепу. Протягом кількарічного експерименту вдосконалювали посівний матеріал, досліджували його особливості, уточнювали терміни посіву перед настанням наступної зими. Так поступово було виведено сорт пшениці озимої з назвою Миронівська 264, переданий на державні сортові випробування восени 1957 року.

Результати виявилися обнадійливими: новий сорт почав давати стійку прибавку урожайності як за сприятливих, так і несприятливих погодних умов.

Нерідкими були випадки, коли під час суворої зими гинули майже всі інші сорти, а Миронівська 264 витримувала.

Колектив продовжував працювати над сортом, вивчаючи його агротехніку – коригували терміни висівання, необхідна кількість добрив, норми догляду. Як писав Микола Олійник, «усі ці роки вчений не знав спокою, узимку і влітку перебував на полі, досліджував рослини в умовах відкритого ґрунту, у лабораторії. Його рідко заставляли у приміщенні – ще до схід сонця поспішав до своїх піддослідних, обходив ділянки, уважним оком уловлюючи в рослинах найменші зміни, найменші відхилення» [5, 120].

Із цього часу на селекційну станцію постійно надсилалася величезна кількість листів, приїздили багато представників сільськогосподарських підприємств з одним проханням – виділити хоча б невелику кількість насіння нового сорту. Миронівська 264 швидко набула популярності й була районована на площах понад 2 млн га. Цей показник, напевне, був би значно вищим, якби не поява наступного сорту, виведеного Василем Ремеслом, – славетної Миронівської 808. Попередній сорт просто не витримав її могутнього натиску: якщо він був просто кращим за попередні, то Миронівська 808 стала шедевром світової селекції. Наведемо порівняльні показники урожайності двох сортів, зафіксовані в селекційному журналі вченого на контрольних посівних ділянках (урожай у центнерах із гектара) [3, 19] (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльні показники урожайності сортів пшениці

Сорт пшениці	1958	1959	1960	1961	1962
Миронівська 264	45,8	50,9	53,5	56,9	56,9
Миронівська 808	55,6	53,0	60,0	65,8	60,3

За результатами випробувань Державна комісія в 1963 році достроково районувала новий сорт у Київській і Черкаській областях України, а згодом ще в 16 областях республіки. Загалом лише за перші п'ять років державного

районування тільки на полях колишнього Радянського Союзу Миронівська 808 зайняла площу в 7 млн га; у подальшому площі продовжували збільшуватися.

Не менш популярним новий сорт став у країнах Центральної Європи: у Чехії та Словаччині нею засівали до 70% усіх посівних площ, значними були її посіви й у Східній Німеччині, Польщі, Румунії, Угорщині, Болгарії, країнах колишньої Югославії. Знайшов сорт «постійну прописку й на полях Західної Європи та Америки» [6]. Це було світовим визнанням.

Заслуги видатного вченого В. М. Ремесла було визнано: у 1963 році йому присвоїли Ленінську премію. Наступного року представники наукової спільноти України звернулися у Вищу атестаційну комісію із проханням присвоїти Василю Ремеслу звання доктора сільськогосподарських наук без захисту дисертації; тоді ж його обрали академіком Всесоюзної академії сільськогосподарських наук. Зрештою, того ж таки 1964 року вченого призначили директором Миронівської селекційної станції – він очолив заклад, у якому пропрацював 16 років.

Перед ним відкривалися нові обрії. У 1968 році уже під керуванням академіка В. М. Ремесла Миронівська селекційна станція була реорганізована в Інститут селекції та насінництва пшениці, якому судилося стати значним науковим центром України. Поступово тут виникло наукове містечко з новими дослідницькими приміщеннями й житловими будинками працівників інституту, постійно надходило новітнє лабораторне обладнання.

Розширилися й обов'язки Василя Миколайовича: участь у сесіях Всесоюзної академії сільськогосподарських наук, виконання повноважень депутата Верховної Ради України, наукові конгреси та наради у країні й за рубежом.

Та вчений був і залишився насамперед селекціонером. Про це свідчать постійні записи його лабораторного журналу. Коли сільськогосподарські роботи були в розпалі, то на питання про тривалість роботи на сьогодні його відповідь, зазвичай, була такою: «Світловий день». За підрахунками спеціалістів, протягом 1963-1977 років сорти миронівської пшениці дали країні

додатково 23 млн т продовольчого зерна. Чистий дохід держави за цей же час склав 1,6 млрд крб.

Селекціонер вважав, що навіть ідеальні сорти не забезпечать високого урожаю за недбалого господарювання. Тому однією із постійних його турбот були поради працівникам сільськогосподарських підприємств із правильного використання посівного матеріалу, дотримання правильних термінів сівби та жнив, постійне вдосконалення агротехніки. Учений писав, що «для цього слід старанно проаналізувати конкретні умови, які складуться на час весняних польових робіт, і врожайність ярих зернових в аналогічні роки» [7].

Як згадували його співробітники, у період збирання врожаю він завжди змінювався, рідко посміхався, худнув, ставав більш мовчазним, у його спілкуванні починали переважати гранично зрозумілі короткі фрази. І коли пізно ввечері всі вікна в інституті вже були темними, то в кабінеті його директора часто продовжувало горіти світло – світло науки.

Коли одного разу в ученого запитали, що на його погляд є більш цінним – хліб чи золото, – Василь Миколайович упевнено відповів: «Звичайно, хліб. Це великодушний подарунок природи, який не замінити нічим іншим» [4].

Колектив Миронівського інституту селекції та насінництва пшениці, керований академіком В. М. Ремеслом, є автором низки високопродуктивних сортів озимої пшениці. Найвідомішим залишається сорт Миронівська 808, але варто назвати також Миронівську 893, Миронівську ювілейну, Іллічівку, тобто ціле сімейство нових створених і районованих сортів як видатного досягнення української науки.

Учений є автором понад двохсот наукових праць, зокрема й п'яти монографій, окремі з яких були опубліковані за кордоном. Вінцем визнання наукового авторитету селекціонера стало його обрання 1974 року дійсним членом Академії наук СРСР та членом-кореспондентом Академії сільськогосподарських наук Німецької Демократичної Республіки. 1972 року був також обраний заступником Голови Президії Верховної Ради УРСР.

Пам'ятник В. М. Ремеслу

Василь Миколайович Ремесло – двічі Герой Соціалістичної Праці (1966, 1977), доктор сільськогосподарських наук (1964), заслужений діяч науки УРСР (1967), лауреат Ленінської премії (1963), премії імені В. Я. Юр'єва АН УРСР (1976), Національної паремії НДР I ступеня (1976), Державної премії УРСР (1977), Державної премії СРСР (1979). Нагороджений чотирма орденами Леніна (1966, 1973, 1975, 1977), орденом Жовтневої Революції (1971), орденом Вітчизняної війни II ступеня (1945),

орденом Трудового Червоного Прапора (1950), орденом Знак Пошани, чотирма орденами зарубіжних країн, багатьма медалями СРСР, ВДНГ СРСР та УРСР. На Батьківщині академіка в Пирятині встановлено його бронзове погруддя. Здавалося б, досягнуто все можливе. Але на запитання, який свій сорт він вважає найкращим, учений відповів: «Той, який я ще не створив». Не зупиняючись на досягнутому, він працював до останнього дня.

Висновки. Нині Миронівський науково-дослідний інститут селекції та насінництва Національної академії аграрних наук України, що є справжньою науковою гордістю Київщини, від 1984 року носить ім'я видатного вченого, а миронівські сорти займають майже третину посівних площ держави. Сорти, виведені академіком Василем Миколайовичем Ремеслом, стали відмінним селекційним матеріалом для новітніх робіт у сучасній Україні. Тож ми й зараз, кожного дня, продовжуємо користуватися плодами діяльності цієї незвичайної людини.

Список використаних джерел

1. Історія міст і сіл Української РСР. Київська область. Миронівка / укл. Д. А. Корінець, В. І. Шелудченко ; за ред. Ф. М. Рудич (голова ред. колегії) та ін. Київ : Гол. ред. УРЕ АНУ УРСР, 1971. С. 436–448.

2. Козлов А. Конструктор хлебного колоса. *Известия*, 1977. 12 января.
3. Компанеец М. К. Счастье – дарить людям хлеб. Москва : Колос, 1972. 56 с.
4. Моряк [з газетної хроніки]. 1977. №48.
5. Олійник М. Я. Світанкові роси. Київ : Веселка, 1980. 127 с.
6. Пшениця дружби. *Київська правда*. 1977. 16 вересня.
7. Ремесло В., Сайко В. Для врожаю 1976 року. Зернові : догляд, сівба. *Сільські вісті*. 1976. 8 січня.

Шеремет Ольга Петрівна,
*учитель української мови і літератури Богданівського
навчально-виховного комплексу «Загальноосвітня школа I-III ступенів –
дошкільний навчальний заклад (ясла-садок)» Яготинського району*

Анатолій Прохоренко – поет, науковець, громадський діяч

Наш видатний земляк Анатолій Григорович Прохоренко – науковець, кандидат економічних наук, професор, письменник, лірик і гуморист, належить до видатних особистостей, які є носіями рідного слова. Він – гордість і слава Богданівки, оспіваної у його збірках «Електричка до Богданівки» та «Квіти в тумані».

Мета статті – розкрити джерела формування світогляду, особливості мистецького надбання, громадську діяльність Анатолія Григоровича Прохоренка.

Анатолій Григорович народився 15 серпня 1940 року у відомій Богданівці Яготинського району на Київщині, яка дала людству велику художницю Катерину Василівну Білокур. Згодом навчався у школі в сусідній Ковалівці Драбівського району на Черкащині. Особливий вплив на формування світогляду майбутнього поета мав батько, Григорій Прохоренко. Він був людиною чесною, працьовитою, добрим господарем, користувався авторитетом серед односельців селян.

А. Г. Прохоренко

Тож не одну зі своїх кращих поезій Анатолій Григорович присвятив батькові:

Косить батько, аж доки роси
В теплу землю тихо спадуть,
Він же й сонце на плечах носить,
Щоб йому осявало путь.
Утомившись, впаде на пашу –
Розпростертий, неначе птах.
І здається, що землю нашу
Він утримує на руках [1, 34].

Спроби віршування почалися в 5-7 класах Богданівської семирічки, про це знали тільки мати й однокласники.

Першого його вірша до друку відправив у Шрамківську районну газету 1957 року Михайло Кирилович Масло, старійшина черкаських поетів і вчитель літератури з Ковалівки. До сатири й гумору в Анатолія Григоровича пробуджувався інтерес під впливом математика і скрипаля Андрія Тимофійовича Грицяя, який пропонував підготувати щось нове із творів Степана Олійника для виступів у клубах, та класного керівника Михайла Ничипоровича Дзявуна, який частенько говорив: «Ану напиши, Толю, про це в стінгазету». Хлопець і старався [2].

Навчаючись у Київському інституті народного господарства, Анатолій відвідував літературну студію, яку вів відомий майстер художнього слова Дмитро Білоус.

Після ВЗО Анатолія направили на Казахстанську цілину; потім – служба в армії, навчання і праця, вступ до аспірантури. Пізніше став співробітником інституту економіки АПК, згодом – кандидатом наук, старшим науковим співробітником.

Понад 20 років А. Г. Прохоренко працював доцентом Київського міжнародного інституту цивільної авіації, потім – у міжгалузевому інституті управління на посаді доцента, а згодом – професора.

Однак усе більш настійно й невідворотно кликала його поезія. Попри всі захоплення, Анатолій Григорович визнав головним у своєму житті літературну діяльність.

Перші вірші, талановиті, надзвичайно тонкі, з'явилися у пресі:

Підем на став. Підсядем до верби.
Сплетем вінка. Впіймаємо рибину.
Згадаємо, чим дихають гриби,
І в кожному розгледимо людину,
Що прагне щастя, пісні і снопа [3].

І гумор, і лірика А. Г. Прохоренка друкувалися в журналах і газетах «Вітчизна», «Україна», «Дніпро», «Перець», «Сільські вісті», «Молодь України», «Демократична Україна», в альманахах «Веселий ярмарок», «Боян» та інших. Звучали вони й на українському радіо, зі сцен Києва та області, на Одещині, Вінниччині... І сам автор частенько виступав перед людьми в різних куточках України.

Багато років А. Прохоренко брав активну участь в організації та проведенні ювілейних читань і зустрічей, присвячених життєвому подвижництву й літературній творчості корифеїв і патріархів сатири й гумору – Остапа Вишні, Степана Руданського, Володимира Самійленка, Олександра Ковіньки, Степана Олійника, Анатолія Косматенка, Сергія Воскрекасенка, Павла Ключини, Андрія Сови та інших майстрів «гарячого цеху», письменників, митців України:

Лиш все б оте – для рідного народу –
Іскристе слово ніжне і просте, –
Народ прийняв, як хліб для родоводу,
В якому дух Руданського росте [1, 93].

Над Чубинським вечір хмари розганя,
І зоря на плечі моститься у дня...
Втіха жовта й синя... запах чебрецю...

Диха Україна у чоло митцю [1, 75].

Творчість Анатолія Прохоренка надихалась, окрилювалася великим поняттям Народ, про що він полишив щирі свідчення у своїй творчості.

Гумористичні твори Анатолія Прохоренка нагадують більше вірші, ніж жарти, хоча блискітки сміху раз у раз поблискують на їх поверхні. У цих маленьких шедеврах особливо яскраво виявилось органічне злиття двох граней незвичайного таланту – гумору й лірики. Теми його усмішок найрізноманітніші: політичне, господарське, культурне життя.

Із допомогою друзів-письменників, справжніх українців, сформувалися й вийшли у світ гумористично-сатиричні збірки «Отакі друшляки» (1991 рік), «Збреши, не думавши» (2000 рік), які засвідчили, що Анатолій Прохоренко – справді поет-гуморист.

Продає бабуся сир

Й на рекламу тисне.

Молодиця скуштувала:

– Він же, – каже, – кислий.

Захищаючи товар,

Бабця сміло «ріже»:

– В мене сир – на весь базар –

Кислий, але... свіжий [4, 89].

Із легким гумором написав А. Прохоренко про себе в передмові до збірки «Отакі друшляки»: «Як зараз пам'ятаю, спочатку я народився... не відриваючись від маминих грудей, дістав ногами землі... спробував побігти – вийшло. Дивлюсь, повз двір – дорога. «Куди?» – питаю. «До школи», – відповідають...

Згодом молочні економічні зуби замінив на справжні. По слідах солдата Швейка одслужив у Радянській Армії. І знову в науку. Отакі друшляки» [5].

Від збірки віє свіжістю, образністю й поміркованою емоційністю. У ній відображено деякі характерні ознаки нашого часу: естетичне гумористичне осмислення дійсності. Твори короткі, деколи навіть мініатюрні.

– Чом погано вчишся? Чом?! –

Ледацюгу Жору
однокурсники гуртом
шпетили на зборах.

Той відразу навпрямки:

– Мушу вам признатися:

Поступав не я – батьки, –

Хай тепер і вчаться [5, 33].

Вершинним явищем поетичної творчості Анатолія Прохоренка став вихід у світ гумористичної збірки «Збреши, не думавши» із присвятою світлій пам'яті батьків Галини Сидорівни та Григорія Максимовича, які навчили його любити Україну. Це збірка оригінальних творів, пройнятих високими і світлими почуттями, щирою любов'ю до рідної землі:

В добу важку і вередливу
Здобув свободу рідний край.
Тож рідним словом рідну ниву
На щастя, друже, засівай [4, 106].

У цьому виданні митець засвідчує, що й економісти можуть серйозно сміятися. Сміх – це зброя сильних, і в цьому переконаєшся, ознайомившись із новим доробком сміхотворця.

Розпочинається збірка словами:

Пожурюся. Поплачу нишком.
Спогадаю втрачену любов.
Та й берусь «гуморити» книжку,
Щоб на людях – сміятися знов [4, 3].

Невеличке видання вміщує поезію різних років. Це уважний погляд автора довкола. А також – у далеке минуле, у те, що не помирає в пам'яті.

Скриплять вагони, дзвенять колеса –
Електросерце в мого експреса.
Спішу ним з дому, спішу додому,

Везу в нім радість – не всім відому [4, 91].

Щедрий талант видатного гумориста здається невичерпним своєю дотепністю, ласкавою усмішкою, гострим сатиричним словом. Його твори несуть радість, наснажують оптимізмом, благородними, добрими почуттями, запалюють, підбадьорюють у найскладніші хвилини безнадії. Гумористика Анатолія Прохоренка – гірка і прекрасна правда про нас самих.

Поет Анатолій Прохоренко родом з того ж села Богданівки, де жила й малювала свої геніальні твори народна художниця України Катерина Білокур. Тому зустріч поета з богданівцями у 2000 році на ювілейному вечорі, приуроченому 100-річчю К. В. Білокур, була зворушливою й незабутньою. На цьому вечорі поет презентував збірку «Квіти в тумані». Цим «жмутком» поезій А. Прохоренко не лише засвідчив щиру глибинну повагу до своєї односельчанки, родички Катерини Білокур, людини ніби звичайної, простої і водночас геніальної художниці світового рівня, але й спробував осмислити психологічний стан мисткині, її творчу лабораторію і філософію світогляду, світ образів. До поетичного бачення образу і спадщини відомої художниці Катерини Білокур він ішов 30 років.

Пропонований доробок (54 вірші) разом з однойменними картинками Катерини Василівни дозволяють кожному читачеві відчувати повноту осмислення та поетичного бачення творчості та особистості художниці:

Ну що вам повідати, люди?
Мені, як і вам, щось пече,
Я знаю й печалі облуди,
Терплю, як і ви, гаряче.
Все вам віддаю до краплини...
А щастя? є в кожній судьбі.
Що треба для щастя людини? –
Роздати, що маєш в собі...

Вихід книжки «Електричка до Богданівки» (четверта збірка) вирізняється тим, що в ній, на думку поета, зібрано чи не найкраще з написаних ліричних

поезій, пройнятих драматизмом життя і глибоким почуттям шани й любові до людей.

Ностальгійні спогади й гіркота сумнівів – це все, що лишилося від любові.

І знов запахне липова алея,
Душі меди стечуть, як таїна,
Загаснеш ти далекою зорею –
Не збагнена, не випита до дна [1, 40].

Збірка напрочуд образно відображає радощі, болі та тривоги життя, тугу за тим, що не збулося.

Одшуміли весни над тобою,
Одбуяло літо грозове,
В серце осінь капнула сльозою,
Зачепивши душу за живе [1, 55].

Інтимна лірика Анатолія Прохоренка – глибина почуттів, виражена у слові.

Нашумлять мені тополі
Про твої пахучі коси,
Про твою щасливу долю
Й світанкові сині роси [1, 67].

Віра в Україну, болі і тривоги за її долю – ще один провідний мотив збірки.

Україно! Могутньо і вільно
Духом правди наш край розквіта [1, 3].
Україна квітнучиме вічно,
Хоч яка б їй трапилась біда [6, с. 23].

У доробку письменника немає віршів, які можна було б назвати пейзажними, але у них – чудові рідні краєвиди.

Коло хати квіти
І в діброві квіти [1, 37].
Нуртує сніг. Не видно світу,
Кружля метелицю довкіл [1, 57].

Пейзаж у віршах митця – художні образи, у яких відтворено дива природи.

Ви бачили, як іній нароста,
Як огортає віти синя тиша,
Ляга на землю сива висота

І небо в хмарах місяця колише [1, 95].

Патріотичну наснаженість мають поезії «До Канева», «Рідна мова», «Ще одна балада з війни», «У Голосіївському лісі», «Довженкові яблуні» [7].

У ненадрукованих творах Анатолія Прохоренка розкрито різні теми: спогади про малу батьківщину, «де змалку роси спрагло пив», звернення до поетів не продавати совісті та високої моралі [2], заклики «мову й край свій боронить».

Помер Анатолій Григорович Прохоренко 7 серпня 2007 року. Похований у с. Півнях на Київщині.

Творчий доробок поета відносно невеликий: чотири збірки та кілька десятків неопублікованих творів. Але створене ним без перебільшення можна назвати цікавим і непересічним явищем в українській художній літературі.

Список використаних джерел

1. Прохоренко А. Г. Електричка до Богданівки : поезії. Київ : Укр. письменник, 2003. 111 с.
2. Спогади А. Г. Прохоренка, В. Г. Прохоренка, Г. С. Білокура, О. К. Білокур, О. М. Косніцької, Н. М. Слабковської.
3. Газетні публікації («Літературна Україна», «Правда», «Яготинські вісті»).
4. Прохоренко А. Г. Збреши, не думавши... : гумор і сатира. Київ : Укр. письменник, 2000. 111 с.
5. Прохоренко А. Г., Страшенко О. І. Посміємось разом : гумор та сатира. Київ : Рад. письменник, 1991. 318 с.
6. Прохоренко А. Г. Квіти в тумані : поезії. Київ : ДОД Інституту аграрної економіки УААН, 2000. 111 с.
7. Віночок поезії викладачів та студентів МІУ. Вип. 1. Київ, 2007. 55 с.

*Ратошнюк Валентина Василівна,
старший науковий працівник Комунального закладу Фастівської міської
ради «Фастівський державний краєзнавчий музей»*

Життя і творчість Володимира Борошенка

Однією із значних і, водночас, трагічних сторінок історії Фастова є життя й діяльність євреїв на території нашого міста. Тут завжди з повагою, толерантно ставилися до традицій інших народів, адже населення Фастова завжди було різноетнічним. Єврейська культура – це пласт у житті нашого міста, до громади якої входять представники й єврейської національності. Згуртування єврейської громади, її бажання зберегти свою історію, ушанування святих заслуговує не лише на повагу, а й на наслідування.

Коли з'явилися перші поселення євреїв у Фастові, достеменно невідомо. На початку XVII століття про єврейські громади в сусідніх містах і містечках існують згадки. Можливо, причиною того, чому не згадується наше місто в архівних документах, була незначна чисельність євреїв у нашому містечку в той час? Перші згадки про фастівських євреїв знайдені в Описі актової книги центрального Київського архіву №5882 від 1897 року, де є згадка про масову бійку 1700 року, влаштовану студентами братської школи в Києві, у якій постраждав фастівський єврей Беня Абрамов.

У Фастові на єврейському кладовищі похований один із равинів, Авраам Малах (1741–1777 роки), відомий цадик, син і учень ребе Доб-Бера Межерічського, який, за переказами, перед смертю деякий час проживав у Фастові. Відомий равин тим, що переписував Тору – священну єврейську книгу, тому й відноситься це захоронення євреїв до 600 найбільш шанованих іудеями кладовищ. До його могили щороку приїжджають хасиди з різних куточків світу.

У кінці XVIII – на початку XIX століть з'явилося більше інформації про життя єврейського населення нашого містечка, його побут, бізнес, будівництво

шкіл, яких налічувалось п'ять, трьох синагог, розподіл коробкового збору та інше. Завдяки архівним даним можемо зрозуміти, як жили євреї Фастова.

Після 1900 року із майже 10 тисяч населення Фастова 80% складали жителі єврейської національності. В архівному документі описано життя містечка на початку ХХ століття: «...Заводи і фабрики, банки, ощадно-позичкові товариства та кооперативи, усілякі магазини й лавки, аптеки та аптечні склади, лікарні і стоматологічні кабінети, навчальні заклади різних типів, бібліотека, театри та інші культурно-просвітницькі заклади, що знаходяться близько єврейської землеробської колонії, де жителі займалися землеробством у всіх його видах, і де ще, крім того, малось декілька шкіряних заводів, – усе це зробило Фастів і його околиці одним із найбільш жвавих, найбільш культурних і квітучих куточків нашого краю, як і багато інших схожих куточків...» [1].

У роки Української революції (1917-1921 роки) денікінцями та червоноармійцями в 1919 році під час погромів було страчено понад 600 євреїв-фастівчан, спалено 3 єврейські колонії, що розташовувалися поруч із містом. Це статистика офіційних даних, але точна кількість знищених і досі невідома, адже під час погромів у місті було багато біженців із сусідніх міст, які рятувалися від погромної хвилі [2, 150].

Неподалік Фастівської загальноосвітньої школи №4 розташований фастівський «Бабин Яр», де наприкінці 1941 року німцями розстріляно 1,5 тис. євреїв. На території єврейського кладовища також встановлено меморіал фастівським євреям, яких розстріляли під час Голокосту. Ураховуючи ці та інші факти, єврейське кладовище в м. Фастові є місцем паломництва євреїв з усього світу. Наприкінці 2018 року в Фастівській загальноосвітній школі №4 було створено музей, присвячений Голокосту на Фастівщині.

Єврейська громада міста Фастова сьогодні малочисельна, складається переважно з людей літнього віку; більшість членів громади виїхали за кордон.

22 липня 1930 року в нашому, на той час ще єврейському містечку, у родині Масі Іосифни та Рафаїла Вольковича Борошенків народився син Володимир. Із його автобіографії (фонди Фастівського державного

краєзнавчого музею) зрозуміло, що дитинство хлопчика було важким [3]. У 1933 році під час голодомору померла його двоюрідна сестра Соня. Після страшних подій 1932-1933 років у містечку почали закривати синагоги та єврейські школи, яких на той час було 5, апелюючи тим, що єврейські матері не хочуть, щоб їхні діти там навчалися. Тому до першого класу маленький Володимир пішов навчатися в українську школу №1 (на жаль, була зруйнована під час Другої світової війни). У 1939 році його прийняли в піонери. Той період свого життя Володимир Рафаїлович згадує з жахом, це був час, коли всіх підозрювали в саботажі й усюди вишукували ворогів народу. Люди навіть боялися фотографуватися на загальних світлинах і ходити в гості.

На початку війни 1941 року, коли німецькі війська почали підступати до нашого міста, родина Борошенків залишила все майно й поїхала до Києва, а звідти – в евакуацію до Самарканду (Узбекистан). Під час небезпечної подорожі потяг із біженцями був обстріляний ворожою авіацією. Тоді був тяжко поранений і батько Володимира Рафаїловича. 23 грудня 1941 року, дібравшись до місця призначення, Рафаїл Волькович помер. Щоб не загинути з голоду, Володимир із матір'ю й сестрою Грунею працювали в радгоспі. На жаль, 16 травня 1942 року померла й мати Володимира. В 11 років він залишився сиротою, продовжував працювати в радгоспі, щоб прогодуватися з сестрою, тому не мав можливості продовжити навчання. Лише в жовтні 1944 року Володимир Борошенко вступив до ремісничого училища міста Самарканда.

Після закінчення війни, 27 травня 1945 року, підліток утік з училища й попутнім транспортом дібрався до Києва, де йому надала притулок тітка (рідна сестра батька). У вересні 1945 року пішов «переростком» до 4-го класу в Київську школу. Оскільки Володимир навчався гарно, за один рік зміг екстерном закінчити 4 та 5 клас; у 1946 році вступив у робітниче училище № 5 м. Києва, закінчивши навчання через два роки. 1948 року почав працювати на фабриці й навчатися у вечірній школі.

1949 року Володимир Рафаїлович вступив на навчання в Київське військово-медичне училища, 1952 – закінчив його зі званням лейтенанта; 12 років служив у Радянської армії. У 1966 році Володимир Рафаїлович закінчив Київський медичний інститут і до 1991 року працював у Фастівській районній лікарні: спочатку невропатологом, а потім лікарем-психіатром [4, 65].

Свою діяльність як письменник розпочав пізно, 1991 року, у 60-річному віці. Зрозуміло, що інформація, життєва мудрість, допитливість, які накопичилися за життя, та глибокі знання психології людини потребували виходу. Так і з'явилися багато різнопланових розповідей-повістей, як комічних, так і трагічних за змістом.

Твори В. Р. Борошенка друкувалися в Україні – у Конотопі, Корсунь-Шевченківському, Кременчуці, Фастові; також в Ізраїлі та в США.

Початок свого творчого шляху Володимир Рафаїлович описав у творі під назвою «Як я почав писати» [5, 466], скориставшись порадою великого класика Шолом-Алейхема. Коли влітку 1953 року Володимир Рафаїлович показав свої «Вы тоже едите в Одес?», «Благодарность от детей», «Отдайте мне жида» письменнику Є. Козакевичу, той, уважно перечитавши їх, сказав йому: «На хорошей закваске замешены твои рассказы, Володя, о евреях, но кто их сегодня напечатает в стране заходящего солнца» [5, 467]. Після цих слів Володимир Рафаїлович на цілих сорок років відклав свою письменницьку діяльність, аж до початку незалежності України. Уперше дві розповіді – «Аркаша» і «Еврейское местечко» – були надруковані в 1994 році в Ізраїлі. 1995 року уривки з «Аркаша» та «Укус» вийшли друком у науково-періодичному виданні Фастівського державного краєзнавчого музею.

Згодом у журналі «Єврейський світ» у США почали друкувати розповіді В. Р. Борошенка про Голокост в Україні під час Другої світової війни.

Усі твори В. Р. Борошенка базуються на реальних подіях, які відбувалися як із його родиною, так і з багатьма мешканцями штетлів країн СРСР. Особливе місце в його творчості займає тема Голокосту, який забрав багато єврейських життів. Лише у Фастові за офіційними даними загинуло майже 1 500 людей. За

життя письменник навіть називав себе «последним местечковим писателем» і шкодував, що не знає рідної мови, ідиш. Тому й писав про те, що сталося з єврейським населенням у колишніх єврейських містечках, російською мовою.

Книга письменника «И рассказы сыну своему...» стала підсумком літературної творчості Володимира Борошенка, який не залишав писати до останнього. До книги ввійшли не тільки прозові твори, а й поезії різних періодів життя нашого земляка.

Володимир Борошенко пішов із життя за два місяці до свого 85-ліття: 30 квітня 2014 року, не встигнувши завершити справу, яку вважав головною для себе. Він до останніх днів готував до друку книгу «В поисках истины. Кто есть кто» – про найвідоміших у світі євреїв. Ця книга, якій Володимир Рафаїлович присвятив останні роки життя, на початку квітня 2015 року таки побачила світ завдяки його дружині Людмилі Іванівні Борошенко. У виданні більш як на 370 сторінок розкрито людські душі й історію вічно гнаного народу.

Момент передачі скульптурного портрета до Фастівського державного краєзнавчого музею (ліворуч – В. Р. Борошенко, праворуч – автор А. А. Древецький). 18 грудня 2009 рік

У Фастівському державному краєзнавчому музеї у фондах знаходяться колекції марок, конвертів, монет і багато інших предметів, подарованих особисто Володимиром Борошенком. Також у грудні 2009 року він подарував свій скульптурний портрет, виконаний у бронзі, – роботу скульптора Анатолія Древецького.

Список використаних джерел

1. ДАКО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 117.

2. На Фастівській землі єдналась Україна. *Прес-музей*. Фастів : КЗ ФМР «ФДКМ», 2018. №45-46. 258 с.
3. Автобіографія Борошенка В. Р. від 14. 02. 1995 року. *Фонд КЗ ФМР «Фастівський державний краєзнавчий музей»*.
4. *Прес-музей*. Фастів : Поліфаст, 1995. № 4-5. 72 с.
5. Борошенко В. Р. И рассказы сыну своему... : Рассказы. Повести. Стихи. Фастов : Полифаст, 2005. 472 с.

*Пащенко Дмитро Іванович,
професор кафедри педагогіки, психології та менеджменту освіти
Комунального навчального закладу Київської обласної ради
«Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів»,
доктор педагогічних наук, професор*

Долі членів родини студентки-заочниці, яка здобувала фахову підготовку в Білоцерківських педагогічних закладах освіти

Рік тому, на превеликий жаль, пішов із життя мій батько – Іван Артемович Пащенко. Усе своє життя він присвятив благородній справі – підготовці вчителів, які працювали б у школі за покликанням. Мене завжди дивувала його феноменальна пам'ять на людей. Навіть у більш як 90-річному віці він міг досить точно пригадати не лише прізвища, а й імена та по-батькові всіх своїх шкільних учителів, односельчан, колишніх сусідів, однокурсників, викладачів, колег. Більше того, він точно називав рік їхнього народження. Це ж стосувалося й багатьох відомих учених, письменників, політиків, що давало мені змогу перевірити ці дані в енциклопедіях і в іншій довідковій літературі. Кожного разу я із здивуванням переконувався в дивовижності його пам'яті. Якщо в якійсь родині його знайомих було навіть 5 чи 7 дітей, то він усіх їх міг чітко назвати в порядку їх народження – від найстаршого до наймолодшого. А секрет такої пам'яті був, мабуть, надзвичайно простий – він не байдуже ставився до оточуючих, переймався їх проблемами.

Надання студентці індивідуальної консультації

Будучи викладачем (лише в Білій Церкві він працював у педагогічному училищі, учительському інституті, педагогічному інституті іноземних мов), він намагався уберегти кожного студента від відрахування з педагогічного навчального закладу, особливо, якщо ця людина навчалася за покликанням.

Це відчували студенти й тому найчастіше зверталися за порадою чи допомогою саме до нього, ділячись найсокровеннішим, навіть тоді, коли він ще не обіймав ніяких керівних посад. У міру своїх можливостей він завжди намагався допомогти тим, хто звертався до нього з проханням, ізавдяки цьому нерідко був обізнаний з деталями двох, а то і трьох поколінь родоводу знайомих, зокрема й студентів.

Десятки років вони підтримували зв'язки з ним. Коли вже він вийшов на пенсію й переїхав у Білу Церкву, то один-два рази на рік його колишні випускники, переважно білоцерківчани, збиралися в нього вдома, приїжджали на ці зустрічі й колишні колеги. Вони цілком справедливо стверджували, що в такому віці вже кожен рік є ювілейним.

На представленому фото зафіксована одна з таких зустрічей зі студентами, 2003 року, через 49 років після переведення Білоцерківського педагогічного інституту іноземних мов у Горлівку.

Зустріч із випускниками Білоцерківського педагогічного інституту іноземних мов 2003 року. Зліва направо: Л. Цилінська, Н. І. Бойко, М. П. Найда, М. П. Дворжецька, І. А. Пащенко, В. М. Градусова, Л. Г. Голяк, В. П. Дерев'янка, Н. Г. Дерлюк

Якось одна випускниця-білоцерківчанка привела до Івана Артемовича свою однокурсницю, яка нарешті приїхала до неї погостювати і з якою вони навчалися в нього в Горлівці понад 40 років тому. Перша фраза цієї гості була цілком очікуваною: «Ви, звісно ж, мене зовсім не пам'ятаєте..., стільки років пройшло...». Але не минуло й півгодини, як мій батько абсолютно точно назвав її дівоче прізвище і навіть ім'я її чоловіка. Усі, і насамперед я, були здивовані. Потім наодинці він пояснив мені, що ім'я її було дуже рідкісним і тому запам'яталося, а поєдналося в його пам'яті з її прізвищем, бо воно було таке ж, як у друга дитинства. Більше того, він згадав, що студентка з таким незвичним ім'ям вийшла заміж за сина відомої в Горлівці людини, членів сім'ї якої він добре знав. Тому-то так упевнено він назвав і ім'я її чоловіка.

Останні роки вечорами я часто розпитував батька про життя нашого роду, про життєвий шлях його колег, знайомих, багатьох із яких я знав особисто. Іноді інформація була дуже вражаюча. Деякі з розповідей-бесід записав на диктофон, а тому маю змогу досить точно відтворити окремі подробиці з життєвого шляху, наприклад, однієї студентки-заочниці – Рогнеди Василівни Тимошкової. У Білій Церкві вона спочатку була студенткою учительського інституту. Навчалася дуже добре. Це й не дивно, адже незадовго до цього вона

почала здобувати вищу освіту в МДУ ім. М. В. Ломоносова. Її раптовий переїзд з Москви в Шепетівку пов'язаний з тим, що її чоловік – Борис Сергійович – був ветераном війни, підполковником, і його перевели на нове місце служби. Але проблема з навчанням у неї все-таки виникла тоді, коли відповідно до навчального плану необхідно було скласти іспит з української мови, адже вона – корінна москвичка, яка не володіла українською мовою. Виникла реальна загроза бути виключеною з інституту за академічну неуспішність.

Студентка в розпачі звернулася із проханням про допомогу до Івана Артемовича. Той порадив їй поїхати в Міністерство освіти УРСР, пояснити там ситуацію й попросити зробити виняток із правила та дозволити продовжити здобуття фаху вчительки французької мови без складання іспиту з української мови.

Принагідно варто зазначити, що згодом, у 80-х роках, наприкінці існування СРСР, але ще до появи Закону «Про мови в Українській РСР» (1989 рік), дітям військових, які навчалися в Уманському державному педагогічному інституті ім. П. Г. Тичини на факультеті підготовки вчителів початкових класів, за їхньою заявою офіційно дозволялося не складати іспити відразу з чотирьох дисциплін – із української мови, української літератури та методик їх викладання, незважаючи на те, що ці дисципліни були чітко вказані в навчальному плані зазначеного факультету. Тобто в українському педагогічному інституті дозволялося отримувати диплом учителя початкових класів без знання української мови, української літератури й методик їх викладання. Більше того, при цьому виникала ще одна абсурдна ситуація: за тогочасним положенням про присудження стипендій на стаціонарі той, хто отримав право не складати ці предмети, міг краще підготуватися до інших 1-2 предметів, скласти їх на четвірку й мати стипендію, а звичайний студент, склавши ці ж дисципліни на п'ятірку, але отримавши на інших екзаменах хоч би одну трійку, втрачав право на стипендію. Це був один з елементів русифікаторської політики. Студентів фактично провокували на відмову від

оволодіння українською мовою. Якщо вдуматися, то можна зрозуміти, що це був один з елементів русифікаторської політики керівництва компартії СРСР.

Але 1952 року заступник міністра освіти рішуче заявив студентці-заочниці Рогнеді Василівні, що ніяких відхилень від навчального плану на факультеті французької мови він не дозволить робити. Отже, ситуація ще більше ускладнилася.

Студентка була в повному розпачі, збиралася писати заяву про відрахування з інституту за власним бажанням, а не чекати, поки відрахують за академічну неуспішність. Тоді Іван Артемович підійшов до екзаменатора, а це був учитель української мови з Білоцерківської середньої школи № 13 Афанасьєв, який і сам у свій час зазнав багато життєвих поневірянь, був інвалідом без руки, пояснив йому ситуацію й запитав, чи можна якось вирішити це питання, щоб зберегти для інституту досить успішну студентку. Після цієї розмови вона, як і було домовлено, зайшла на екзамен останньою й отримала умовно виставлену їй трійку. Ні про які принизливі подяки-хабарі тоді не могло бути не тільки мови, а й думки.

Здавалося б, більше ніяких перепон у її навчанні не могло виникати. Але перед початком літньої сесії вона прийшла разом із чоловіком до Івана Артемовича в сльозах і повідомила, що в Москві батько її чоловіка тяжко хворий і дуже просив усіх членів родини терміново приїхати до нього. Мій батько відразу пішов до декана факультету Ромуальда Йосиповича Ришковського, а той, дізнавшись, про яку студентку-заочницю йде мова, відразу письмово дозволив їй цю поїздку на 5 днів, заявивши, що французьку мову вона знає значно краще, ніж найуспішніші студенти стаціонарного відділення, а з інших навчальних дисциплін, судячи з її успішності, проблем також не виникатиме.

Рогнеда Тимошкова успішно закінчила Білоцерківський учительський інститут і відразу продовжила навчання, також заочно, на факультеті французької мови в організованому в 1953/1954 н./р. на його базі Білоцерківському педагогічному інституті іноземних мов. У першій половині

вересня 1954 року на підставі Постанови Ради Міністрів УРСР від 31 серпня 1954 року за № 1304 і наказу Міністра освіти УРСР від 9 вересня 1954 року за № 421 Білоцерківський педагогічний інститут іноземних мов було переведено з м. Білої Церкви до м. Горлівки Сталінської (нині Донецької) області й названо Горлівським педагогічним інститутом іноземних мов [1, 7]. Іван Артемович, як і в Білій Церкві, продовжував завідувати кафедрою педагогіки і психології.

Уже після отримання диплому Р. В. Тимошкова разом зі своїм чоловіком підійшла до Івана Артемовича. Дещо ніяковіючи і вибачаючись, сказала, що їй і чоловіку дуже незручно, що довелося одного разу сказати йому неправду. Вірніше це була правда, але неповна, напівправда, що, на її думку, те ж саме. А далі, як на сповіді, вона розповіла, що батько її чоловіка Сергій Прокопович Тимошков був генералом, якому ще за життя в Середній Азії встановили пам'ятник. Близьким його другом був Маршал СРСР К. Є. Ворошилов. Вони товаришували сім'ями. Протягом багатьох років він, маючи науковий ступінь кандидата військових наук, був старшим викладачем, заступником начальника циклу військово-історичних дисциплін військової Академії імені М. В. Фрунзе. Та й син його, її чоловік, був бойовим офіцером, мав урядові нагороди, навчався у Вищій військовій академії ім. К. Є. Ворошилова (згодом перейменовані у Воєнну академію Генерального штабу Збройних Сил СРСР). У його житті вже чітко проглядалася потенційна кар'єра успішного генерала.

Але в результаті баталій у політичних верхах країни в 1949 році розпочалася нова хвиля репресій серед військових. Його батька заарештували, кинули як злочинця в тюрму. Син, усвідомлюючи всю абсурдність звинувачень, намагався захистити свого батька. Він звертався за допомогою до особисто знайомого К. Є. Ворошилова, але той мовчав, бо добре пам'ятав, що з перших п'яти маршалів СРСР Сталін залишив у живих лише його і С. М. Будьоного, а трьох інших (М. М. Тухачевського, В. К. Блюхера, О. І. Єгорова) у 1937-1939 роках було не просто фізично знищено, а закатовано.

Багаторазові звернення Бориса Сергійовича в різні інстанції на захист батька призвели лише до одного: його суворо попередили, що у випадку, коли

він продовжуватиме це робити й далі, опиниться там, де зараз перебуває його батько. Чоловіка Р. В. Тимошкової не ув'язнили, але відправили з Москви в Шепетівку. Крила для його кар'єрного зростання було назавжди підрізано.

У 1954 році (майже через рік після смерті Сталіна) свекра Рогнеди Василівни, уже тяжко хворого (вона не обманювала, говорячи що має терміново їхати до критично хворого батька чоловіка), звільнили з ув'язнення. Більше того, йому видали повну грошову компенсацію в розмірі генеральського заробітку за всі роки перебування в тюрмі, а тому він так поспішно скликав усю родину, щоб встигнути ще за життя зважено розподілити між членами сім'ї спадок. До того ж вони не бачилися більше чотирьох років.

Після цієї сповіді Рогнеда Василівна і Борис Сергійович ще раз попросили вибачення за те, що іноді не наважувалися давали про себе повну інформацію. Для спокутування перед ним своєї "провини" вони запропонували Івану Артемовичу, коли він приїжджатиме в Москву, не шукати готель чи гуртожиток, а завжди зупинятися в них вдома.

Мій батько не зловживав цією привабливою пропозицією, але за десятки років все-таки тричі відвідав їхню родину. Вони жили разомі з мамою Рогнеди Василівни. Його колишня студентка деякий час працювала за профілем отриманого фаху в одному з московських технікумів, а потім влаштувалася на роботу в готель «Інтурист». Її чоловік пішов у відставку, але не байдикував, а став "професійним" дачником, квітникарем

Усюди, де я навчався або працював (у Горлівці, Білій Церкві, Бердичеві, Києві, Житомирі, Умані), неодмінно були випускники мого батька або колишні його колеги. Про кожного з них я почув від Івана Артемовича багато цікавого й повчального. Навіть зараз до мене нерідко підходять слухачі курсів підвищення фахової кваліфікації у КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів» і з вдячністю згадують, що колись навчалися в нього.

Список використаних джерел

1. Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов. Історичний нарис : 1949-1999. Горлівка, ГДПІМ. 136 с.
2. Спогади І. А. Пащенко.

*Горна Ліна Петрівна,
учитель історії та правознавства
Гребінківської гімназії Васильківського району*

Любов, сильніша за зброю: декабристка ХХІ століття

Прошло майже 200 років з часу декабристського повстання, що відбулося тут, на Васильківщині і стало історичною подією ХІХ століття. Дослідженнями цієї теми займалися вітчизняні та зарубіжні історики. Особливе місце в історичних працях та художній літературі посідають особистості жінок, які тоді активно включились у життя держави, виявляючи мужність, енергію, готовність до самопожертви, невичерпний запас любові та співчуття.

Сьогодні дуже складно знайти жінок, схожих на них, проте вони є. Однією з таких вважаємо жительку смт Гребінки Васильківського району Оксану Засуху, яка лишила на батьків малолітню дитину й вирушила на Донбас, дізнавшись, що її чоловік потрапив у полон до бойовиків.

Її історія надихнула всю Україну, тому що не кожна жінка здатна на такий вчинок. Оксана Засуха – жінка з великим серцем та сталевим духом. Заради сім'ї вона поїхала визволяти свого чоловіка з полону бойовиків та пробула там 40 днів. Незборима сила кохання та думка, що вдома її чекає маленька донька, надавали їй сил не опускати руки і сподіватися на краще.

Оксана Вікторівна Засуха народилася 26 серпня 1984 року в смт. Гребінки. Навчалася в Гребінківській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів (нині – Опорний навчальний заклад Гребінківський навчально-виховний комплекс).

У 15 років Оксана познайомилася зі своїм майбутнім чоловіком Романом. Після закінчення школи Оксана вступила на навчання в МАУП за

спеціальністю «Облік та аудит». У 2003 році, у віці 19 років Ксенія з Романом одружилися, а 2005 року в них народилась донька Анна. У 2007 році Оксана закінчила вищий навчальний заклад.

Працювала бухгалтером. У 2015 році подарувала чоловікові сина – Данилка.

Зараз Оксана чудова дружина та любляча мама, адже знає – найдорожче в житті – це родина.

Полон... Ця страшна звістка спочатку вдарила телефонним дзвінком у вухо, а потім каменем осіла в серці. Крик душі, розпач... Що робити? Як бути? Як жити далі? Не вагаючись, збрала необхідні речі й у дорогу. До нього! До коханого! Я будь-що повинна бути поряд з ним!

Уже в автобусі незрячими від сліз очима, вдивляючись у далину, ніби «переглядала» роки життя з ним... У горі й у радості вона обіцяла завжди підтримувати, завжди бути поряд. І тепер, що б не трапилось, її місце там – біля нього.

Заплакані очі маленької Ані: «Мамо! А тато повернеться?» Вона не сумнівалась ні хвилини – у донечки повинен бути тато! Вона поверне його будь-що! Згадувала, як познайомилися, одружилися, чекали на дитину, будували плани й разом зустрічали кожен новий день.

...Коли почався Майдан, її Роман одним із перших поїхав у Київ. Щирий патріот, він не міг стояти осторонь тих подій... А потім війна. І він вирушив на фронт. Знала, що немає сенсу відмовляти, адже його місце там – на захисті родини та рідної України.

Уже чекала додому у відпустку. І тут звістка, від якої все похололо...

«Знаю, що мій вчинок відбувся всупереч традиційному уявленню українців про жінку-берегиню, яка має сидіти вдома і чекати свого чоловіка. Але я вчинила так, як підказувало мені серце. Інакше не могло й бути! Адже я кохаю свого чоловіка, і хто б йому тоді допоміг, хто б його підтримав, як не я, – згадує Оксана Вікторівна. – Усе, що нас не вбиває, робить сильнішими, ви ж знаєте. Коли я виїздила з дому, усе було схожим на якийсь сюрреалізм... Я збиралася

нашвидкоруч, спішила, думки плуталися... Серце вискакувало з грудей. Підтримував брат, який привіз мене до Дніпропетровська. Звідти тоді ще ходили автобуси до блокпостів. А далі була невідомість – чи зуміємо ми вибратися й повернутись до донечки».

На все життя вона запам'ятала той дощовий вечір, коли втомлена дісталася до Горлівського приміщення УБОЗу, де тримали її чоловіка. Бранців тоді вивели в хол, прийшло й чимало озброєних бойовиків. У приміщенні панувала мертва тиша, але її погляд був прикований до нього... Схудлий, побитий, замучений і поранений, але такий рідний. Серце стискалося від болю, але вона не могла собі дозволити зронити жодної сльозинки. Жодного разу за 40 днів полону... Уперше розплакалася, сильно, по-жіночому, від душі лише тоді, коли вийшли з літака в Києві, лише після звільнення.

«Оксана вирішила, що може мене врятувати, – ділиться спогадами Роман Валерійович, директор Гребінківської гімназії, чоловік Оксани. – Якось Безлер дав телефон і наказав: сповістіть рідних про полон. Дружина тоді сказала Бесу, що хоче приїхати. Той був не проти і навіть гарантував безпеку. Я вмовляв її не випробовувати долю й не їхати до мене. Але вона сказала, що вже близько й додому повернеться лише разом зі мною. Було страшно, але, разом з тим, груди наповнювала гордість за такий вчинок коханої. Не думаю, що багато жінок здатні на такий подвиг!

Коли Оксана приїхала – змучена, заплакана, вимокла в дорозі під дощем, я дивився на неї, був щасливий, що бачу, і одночасно жахливо хвилювався, що вона тут», – згадує Роман.

Оксана кинулася до Романа, щоб обійняти його. Бойовики їм не заважали. «Доки я добиралась, Ігор Миколайович (Безлер) дав мені слово, що зі мною все буде нормально, якщо я приїду. Бійці Безлера зустріли мене на вокзалі в Донецьку і привезли до чоловіка. До мене там ставились нормально, навіть із повагою. Мій вчинок їх всіх вразив, називали «дружиною комбата», – згадує Оксана.

Оксані дозволили залишитися, але з умовою: вона повинна була працювати на кухні разом з іншими вільнонайнятими співробітницями. Крім них на кухні працювали ще дві жінки – матері полонених хлопців, які потрапили сюди так, як і вона, щоб урятувати своїх дітей. Працювати доводилося з п'ятої вечора до півночі, іноді й довше. Але нашу героїню не лякали труднощі: у неї була мета [1].

Романа єдиного з усіх полонених розконвоювали й дозволили оселитися в одній кімнаті з дружиною в тій же будівлі УБОЗу Горлівки. Кинули на підлогу матраци, дали постільну білизна. Оксані дозволялося залишати будинок, Романові – ні [3, 2].

Після приїзду Оксани її чоловіка більше не били, їх почали харчувати в одній їдальні з бойовиками.

Був випадок, коли Оксані доручили приготувати кімнату для Надії Савченко. "У нас завтра в гостях буде дівчинка, приготуй їй нормальні умови", – сказав Безлер. Він на два дні поїхав, наче щоб її забрати, і повернувся сам. Сказав, що не встиг, її вже переправили в Росію [3, 2].

«Безлер казав, що ми не в полоні, а в нього в гостях. Я декілька разів виходила в магазин через дорогу і одразу назад. Мені казали, я можу поїхати в будь-який час, але довкола почались активні бойові дії, і я залишалася там до кінця, – розповідає Оксана. – Декілька разів нам говорили, що от-от нас обміняють. Уже в перший тиждень полону нас обіцяли обміняти. Але обмін не відбувся, з кожним днем ситуація ставала дедалі напруженішою.

Два останніх дні ми прожили в підвалі УБОЗу. «Гради» працювали через кожні дві години. Ми відчували, що Горлівку беруть у кільце. Якщо в кімнати зліва гепало, то ми знали, що бої ідуть в Дзержинську. Було дуже страшно. Страшно, коли на власні очі бачиш, що йде війна. Справжня війна, де щодня гинуть люди. Не така, як у кіно показують, а справжня, із сучасним озброєнням» [3, 2].

А час спливав повільно, один довгий день, сповнений обстрілів, які лунали над Горлівкою щогодини, і від яких не було іншого рятунку, окрім молитви й

непереборної віри в життя й бажання обійняти донечку, яка лишилася в рідних і далеких Гребінках, змінював інший, схожий на попередній. Якогось дня сказали, що в разі, коли українська авіація почне бомбити Горлівку, полонених поставлять на даху живим щитом. А ті, хто потрапив у полон раніше, стверджували, що так вже одного разу й було, що ці погрози зовсім не жарти. І від цього ставало ще страшніше. До відчаю залишався один крок...» [5, 4].

Коли Оксана їхала в Горлівку, у голові прокручувала безліч варіантів, як звільнити чоловіка з полону, хотіла запропонувати Бесу викуп за Романа. Але вже в першій розмові з Ігорем Безлером (Бесом) зрозуміла, що його не цікавлять ніякі гроші, лише обмін на його подругу, яка знаходилась під вартою в Києві.

Про умови Безлера подружжя повідомило рідним мобільним телефоном, який Оксана тихенько провезла з собою, і мама Романа разом з іншими матерями і дружинами полонених кілька днів стояла біля Адміністрації Президента з плакатом, вимагаючи погодитися на обмін [2]. «Аби з дітками моїми все було добре, аби врятувалися, аби повернулися додому. Страх і невідомість не давали спати ночами. Залишалося лише молитися й чекати. Дуже боялася за них і за онучку свою. Але вірила, що все буде добре», – розповіла Ольга, мама Романа Валерійовича.

Дев'ятирічна Аня, донька Оксани та Романа, залишилася вдома з батьками тата. Мама Романа спочатку намагалась відмовити Оксану їхати, але зрозуміла, що кохання невістки сильніше за страх і за обставини. «Ми кожен день зідзвонювалися з Анею, якій я розповіла, що їду виручати тата з біди, – згадує Оксана Засуха. – Донька розповідала, що допомагає дідусеві прибирати в будинку, добре поводитьсь їй дуже сумує за нами. Ці розмови допомагали нам з Романом не впадати у відчай».

Звільненню Оксани і Романа посприяв Володимир Рубан. У результаті обмін все-таки відбувся. Їх разом із товаришами Романа й іншими офіцерами (усього 20 осіб) довели до Ізюму, звідти вони на літаку прибули до Києва. А потім була зустріч із рідними в адміністрації Президента [2; 3, 3].

Але ніхто так не чекав їхнього повернення з полону, як маленька донечка, яка, не дивлячись на свій вік, кожного дня молилась і просила Бога врятувати її батьків. І її чекання справдились – обоє батьків повернулися додому. Оксана виконала обіцянку, яку дала доні перед від'їздом – тато повернувся додому.

Говорити про війну як про особистий досвід непросто. Більшість жіночого досвіду війни не проговорюється. Так, ми знаємо про жінок-героїнь, які беруть безпосередню участь у військових діях чи про безстрашних волонтерок, які під обстрілами вивозили людей із Донбасу чи допомагали фронту. Поруч із ними існують також жінки, які ніби живуть звичним життям далеко від лінії фронту. Ходять на роботу, доглядають дітей, навіть чекають своїх чоловіків зі Сходу.

Але конфлікт вплинув на їхні плани, змінив звичний уклад життя, загострив наявні страхи та непевності. Так сталося і з нашою героїнею. В одну мить усе змінилось, і вона зрозуміла, що якщо не вона, то ніхто не допоможе коханому. І ніхто їй не стане на заваді.

Перший час після звільнення важко було й Романові, й Оксані, але в якомусь сенсі легше, ніж іншим: адже вони пережили ті страшні дні разом і добре розуміли один одного й підтримували. Тим паче, після полону в Романа були проблеми зі здоров'ям: турбувала поранена нога й нирки, відбиті під час допитів. Оксана завжди була поряд і підтримувала чоловіка.

Звичайно, для осмислення пережитого досвіду потрібен час, але життя триває і все йде своїм шляхом. Війна дозволяє зрозуміти, що в житті по-справжньому цінне. Раніше, до війни, подружжя думало про другу дитину, але вважали, що поки не можуть собі дозволити – потрібно виростити дочку, дати їй гарну освіту, забезпечити всім необхідним ... А після війни всі питання відпали: молодшому, Данилку, вже виповнилося 4 роки. «Діти – найголовніше в житті. Багатство вимірюється не машинами й будинками, а дітьми. Чим більше дітей, тим людина багатша», – посміхається в розмові Роман Валерійович. «Вагітність і народження сина стали моєю реабілітацією», – додає Оксана.

Дивлячись на цю тендітну, романтичну красуню, важко повірити в те, що вона має залізний характер та сталеві нерви, здатна сама здатись у руки ворогу, маючи в серці велику Любов, незгасиму Надію та Віру в те, що все має завершитися добре.

Тепер вони з чоловіком згадують про ті дні як про страшний сон, обіймаючи своїх дітей. І для них побажання «мирного неба» не банальні слова, а реальність.

Оксана продемонструвала справжню відданість та цінність кохання! Власним прикладом показала, якою має бути жінка – Берегиня своєї родини та Роду. Вона надихнула тисячі інших жінок на подвиги заради життя та здійснила справжній героїчний вчинок. Адже правду говорять, що за кожним успішним чоловіком стоїть його дружина. Родина Засух – справжній тому приклад!

Список використаних джерел

1. Геннадій Карпюк. Любов, що рятує життя. *Час Київщини*.
2. Катерина Копанєва. Спасая мужа, жена замкомандира 72-й бригады, капитана Засухи, сама пошла в плен к Бесу. *Факти і коментарі*. 2014. 13 серпня.
3. Ахтем Сентаблаєв. Телепроект «Хоробрі серця. Як війна вплинула на українські родини. Оксана Засуха. Роман Засуха». 2014 рік. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Xg9EuW0Y6Nw>.
4. Євгенія Шидловська. Місяць у полоні Безлера : історія Романа Засухи та його дружини. 04.08.2014. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/08/140804_zasuha_hostage_horlivka_zsh.

*Кацан Ольга Сергіївна,
керівник гуртка «Журналісти-краєзнавці» Бориспільського міського Центру
туризму та краєзнавства учнівської молоді, студентка
Університету ДФС України*

**«Патрон у звільнення рідного Луганська». Луганчанка Алла Єрмолова:
волонтерка з Борисполя**

За останніми відомостями Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб Міністерства соціальної політики України станом на 13 квітня 2020 року в Україні зареєстровано 1 446 881 внутрішньо переміщених осіб [1]. Серед них 367 849 осіб працездатного віку, 197 672 дітей, 51 355 осіб з інвалідністю, 72 4427 пенсіонерів; усього обліковано 1 173 283 сімей [1]. Усі вони приносять внесок і потенціал у громади та території, у яких оселилися, беруть участь у їх розбудові й розвитку. Саме тому важливо сприяти адаптації переселенців, адже вони водночас є й чутливою і вразливою частиною населення, потребують соціально-психологічного захисту, допомоги й підтримки. Часто переселенці, пристосувавшись до життя в нових громадах, стають волонтерами, допомагають не лише адаптуватися людям, які пройшли такий шлях, як і вони, а й забезпечують необхідним учасників АТО/ООС.

Останній раунд Національного моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами [3] свідчить, що у грудні 2019 року 51% опитаних ВПО інтегровані в місцеву громаду, 40% повідомили, що інтегровані частково, тобто всього про певний рівень інтеграції засвідчили 91% опитаних ВПО.

Абсолютно виправдано зауважено, що «жителі східних територій України отримали безцінний досвід самоорганізації і виживання беззбройного мирного населення в нелюдських умовах воєнних дій. Переселенці можуть поділитись цим досвідом і провести таке моральне щеплення, сприяти гуманізації суспільства» [2]. Їхні життєві історії надихають і демонструють позитивну динаміку адаптації до нового життя, є наочним прикладом історичних уроків і джерелом, основним стрижнем дослідницьких, літературознавчих, мистецьких спроб. Саме в цьому вбачаємо **актуальність** дослідження.

Історії переселенців, зокрема в медіа, портретизувалися крізь призму їхнього життєвого досвіду, де висвітлювалися злободенні, нагальні, суспільно-політичні проблеми. У контексті адаптації внутрішньо переміщених осіб важливо акцентувати й на історіях успіху, які слугують прикладом і закликком не боятися змін і докладати зусиль, щоб пристосовуватися до нового, застосовувати власний досвід, навички, таланти для розвитку громад, які їх приймають. Тобто історії переселенців є не лише мотиваційним засобом, а й інструментом показати громадам потенціал нових співмешканців, продемонструвати їхнє прагнення до залучення й участі в житті населеного пункту. До того ж ВПО є свідками подій, із яких сьогодні складається українська історична картина, їх свідчення й спогади корисні в контексті збирання матеріалів щодо військових дій на сході України.

Тож **мета публікації** – показати життєвий досвід людини-переселенця в сучасних реаліях, на основі життєвої історії головного персонажа описати проблеми інтеграції та динаміку адаптації внутрішньо переміщених осіб у громади, які приймають переселенців, визначити місце діяльності А. Єрмолової у громаді Борисполя та ввести в науково-публічний обіг дані про життєвий шлях переселенки та її роль у розвитку Борисполя.

Алла Єрмолова народилася й жила в Луганську. Місто пов'язувала з матір'ю В. Сосюри, яка родом звідси: «Я собі думала: ми ж нею одними вулицями ходили!» За словами героїні, місце, де пройшло її життя, «схоже на чашечку: денце – залізничний вокзал, а наш район наче на підвищенні розташований. Там крейдяні гори, краєвиди прекрасні!»

Із початком військової агресії А. Єрмолова довго не наважувалася виїхати із Луганська. А нині, після того, як 6 років тому вона з родиною залишила житло в місті з гарною інфраструктурою, розвиває Бориспіль як головний зберігач фондів державного історичного музею та учасниця волонтерського руху, ініційованого працівниками закладу.

В особистій розмові з автором представлених матеріалів 6 грудня 2019 року А. Єрмолова розповіла: «Ще навесні 2014 розуміли, що відбувається щось

не те, але я завжди себе заспокоювала, що скоро все скінчиться, – треба просто перечекати».

У квітні 2014 рідний дядько Алли пропонував родині переїхати до себе – у Київ. Телефонував і запитував: «Чого ви там сидите? Там же у вас уже російські війська підступили під кордон». Алла запевняла, що поки все під контролем, нічого страшного не відбувається – снаряди не розриваються, обстрілів нема. Казала, що поїдемо тоді, коли відчуватимемо, що далі вже не можна.

Її знайомі бачили, як містом перевозиться зброя. Приміщення, що використовувалися як склади торговельних крамниць, були наповнені зброєю, ввечері її вивантажували з вантажівок.

У травні Алла з сім'єю поїхала на день народження до родички, у центр Луганська, там саме був антимайдан. Був табір, харчування, патрулювання, але ходити не надто небезпечно. Бачила, як їздили автівки, шукали «Правий сектор». Із автомобілів вилазили дядьки з автоматами, трусили ними і кричали, щоб догнали когось, а кого – не зрозуміло. «Вони тоді божевільними здавалися, бо до цього ніхто в тому місці не їздив. Але після цього випадку знайомі вивезли дітей до бабусі». Коли пізніше проходила через цей антимайдан, – розповідає А. Єрмолова, – бачила, як накинулися на дівчину, яка спробувала сфотографувати щось, її повалили. Дивно, що робили це не чоловіки, а жінки. Вони кричали, що вдома діти, а вона сфотографувала зараз тут, значить вона з «Правого сектору», то до нас прийдуть і дітей поріжуть. Дівчина була абсолютно не шпигунської зовнішності: впала, плаче, у неї окуляри з'їхали...

Запам'яталася ще одна ситуація. Коли проходила повз антимайдан, бачила, як один чоловік звертався зі сцени до присутніх: «Я – наркоман с 12-летнім стажем, мне терять нечего!» Йому, можливо, і нічого втрачати, але й люди його підтримували, мовляв, ми йдемо, це ж народ, і вони хочуть вкрати нашу свободу».

У цей період кілька разів телефонували з роботи, казали, щоб швиденько забирали дітей із шкіл і садочків, бо скоро «Правий сектор» і українські війська

вступлять, і буде тоді тут «ховайся». Тоді після 12 год день закінчувався, усі бігли за дітьми й додому.

Алла пригадує, що у крамницях стояли довжелезні черги: людям здавалося, якщо скупляться на 3-4 дні, пересидять, а далі все буде добре. «Із полицок змітали все; я таке бачила лише один раз, коли в Луганську був снігопад і місто засипало так, що трамваї не ходили, тоді в магазинах теж не було ні борошна, ні цукру, ні яєць, ні круп. Здавалося, що всі думали: зараз це переживемо, і все скінчиться».

А в кінці травня зачинилася міліція, відділок був поруч із будинком Алли, повз нього вона ходила щодня. Висіла об'ява, що відділок тимчасово закритий; усе оточили мішками з піском. Це був один із таких моментів, коли ставало страшно: якщо щось станеться, куди звертатися?

Подруга все говорила Аллі: «Давай виїжджати». Але штурмують СБУ – родина Єрмолових не їде, горів один тамтешній будинок – теж залишається. Потім був випускний у дитсадку. Завідувачка хвилювалася: «От прийде «Правий сектор», що я їм скажу?»

Згодом над містом літаки почали пролітати зовсім низько. «Я коли це бачила, серце стискалося, але надіялася, може, це українські літаки нарешті прилетіли й будуть звільняти місто. А на зупинці стояли люди і зловтішно говорили, що це, мабуть, російські: «Хорошо-хорошо. Это же нас Путин будет защищать. О, маладци, маладци наши». Тобто я чекала українську армію, якої всі боялися, як визволителів, а вони чекали російську, для них були визволителями вони. Коли в таких умовах живеш, усі ці люди стають ворожими. Ти живеш у місці, де відчуваєш себе зайвим», – розповідає А. Єрмолова.

Родина вже придбала квитки до Києва на 3 червня, чоловік сказав, що дітям не варто бачити, що тут відбувається, вирішили поїхати, поки все устаткується, до дядька. А вранці, десь на початку четвертої, 2 червня всі підхопилися від звуку вибуху. Почали обстрілювати тамтешню військову частину. Туди від дому родини Єрмолових транспортом їхати 40 хв. Але

гучнішого вибуху – пригадує Алла – я в своєму житті не чула: «Колись у Луганську горіло кафе «Суп-хауз», і я випадково потрапила з чоловіком у вибух, але, мені здається, тоді було не так гучно. Тож чоловік побіг купувати квитки для нас на 2 число».

На вокзалі сиділи люди, які жили поруч із військовою частиною: бойовики почали їх просто виганяти з квартир, забігали на вищі поверхи, звідки їм зручно було обстрілювати частину, вибивали двері, людей виганяли, а самі заходили до помешкань. Люди, звісно, тікали. Подруга Алли теж там жила, до них із дитиною не вривалися, але вони лежали на підлозі біля вікна, намагалися не висовуватися й не знали, коли це закінчиться.

«Ми знали, що сьогодні будемо їхати, вибухи були постійно, але я все одно вийшла в город посадити перець: як повернуся восени, будуть овочі, недарма ж розсаду вирощувала».

У Києві жили місяць у дядька, їздили до бабусі в Баришівку. Уже у серпні родина почала думати, що може не повернутися до Луганська. Дітей з батьками відправили на море, а самі почали шукати житло. Зітнулися з тим, про що говорить багато хто з переселенців, – небажанням селити людей із Донецька чи Луганська.

«Я всерйоз ніколи такі історії не сприймала, думала, або людям просто не пощастило, або перебільшують. Аж тут, коли в Баришівці нам сподобалося житло, і ми були готові підписувати договір, відкрили паспорти на сторінці з пропискою, а в господарки – жінки поважного віку – навіть вираз обличчя змінився. Сказала: «Ні-ні, я передумала». Це було дуже дивно, бо до цього вона посміхалася, і говорили ми українською, усе ніби складалося. Потім її донька сказала, що мама не хоче нікого селити з Луганська і Донецька, мовляв, вибачте, вона вам не могла цього сказати. Згодом знайшли гарне житло в Білій Церкві, але треба було заселятися із середини жовтня, а зі школою що? Була в розпачі: перше вересня на носі, а ми не знаємо, де будемо жити. Допомогла ріелторка, дуже перейнялася нашою історією, то взялася нас перед господинею в Борисполі захищати», – ділиться своєю історією А. Єрмолова.

У перші дні після переїзду в Бориспіль Алла ходила містом, дивилася, де розташовані школи, гуртки для дітей. Донька навчалася в луганській художній школі та комп'ютерній академії, тож знайшла їй відповідні позашкільні заклади. Дітей узяли навчатися до загальноосвітньої школи № 1.

Для неї життя в Борисполі почалося з того, що відчувала: війна продовжується: «Усі мої рідні повиїжджали. Чоловік – останнім потягом, вивозив своїх батьків. Тож я почала шукати в Борисполі місце, де можна було б волонтерити. Кілька разів їздила в Київ, зрозуміла, що дуже затратно: і час, і гроші витрачаються, а супервнеску ніби немає. Спитала в міській раді, як у Борисполі справи з переселенцями. Так опинилася в музеї. Тут сказали, що плетуть сітки і планують шити маскхалати. Попередила, що мене можна залучати до таких робіт: гостра проблема у працевлаштуванні тоді не стояла, бо чоловік працював дистанційно та й думалося, що все це тимчасово».

Із групою бориспільських волонтерів Алла шила нижню білизну, збирала речі, консервацію. Згодом почала навідуватися до музею ледь не кожного дня. Аллі запропонували на пів ставки влаштуватися художником: для адаптації, каже, темп життя був просто супер – устигала щось зробити вдома зранку й освоювалася на роботі. Потім з'явилася ставка головного зберігача фондів.

«Мені в Луганську загалом не було затишно, якщо говорити про комфорт внутрішній. Українською там не говорили, але я вчилася на філфаці й перебувала в оточенні, якого вистачало. Хоча ми завжди розуміли, що в меншості. Навіть на виборах Луганськ голосував не так, як інші регіони. А Бориспіль, на відміну від Києва, більш україномовний. І робота мені подобається. Завжди думала, де хотіла б працювати. У Луганську місцем роботи було управління праці та соціального захисту – робота доволі бюрократична, проте стосунки з колишньою начальницею в нас і досі гарні. Коли потрібно було розробляти якісь програми, охоче за це бралася, як за можливість проявити творчість, а не сидіти в кабінеті. Було й розуміння, що те, чого навчали в магістратурі, розходиться з реальністю й не завжди вписується в

реалії. Як з'ясувалося після переїзду – музей – те місце, де я хотіла б працювати, але ніколи про це не здогадувалася», – розповідає Алла.

Каже, що раніше музей для неї, як у всіх стереотипах, видавався законсервованою інституцією, де сидять поважні жіночки й щось оберігають. Їй було цікаво відвідувати музеї, але це не вражало настільки, щоб працювати в такій установі. Допоки не опинилася в бориспільському музеї й не пізнала життя музейного працівника зсередини. Тут, зі слів героїні нарису, поле діяльності нічим не обмежується: «Не знаю, чи це лише в нашому музеї так, бо в нас керівник прогресивний і всі останні тенденції застосовуються, чи так насправді всюди».

Бориспільські музейники, крім усього іншого, займаються й видавничою справою: нещодавно повернулися з видавництва в Білій Церкві, де розробляли макет туристичного путівника – намагаються привабити до міста, продемонструвати туристам, що Бориспіль – не лише аеропорт, як дехто думає, а місто з тисячолітньою історією. Проводять археологічні розкопки: «нещодавно на вихідних виходили, і ніхто не жалівся, що «законний відпочинок» чи щось таке. Це дуже цікаво, бо це не просто історія, яку читаєш, це історія, яку береш руками. Проводимо різні заходи, як-от це хусткування до дня Катерини, відтворюємо обряди, беремо участь у флешмобах, – перераховує А. Єрмолова. – Плюс фестивалі: 14 жовтня вже традиційно до Дня козацтва. Відбувається й зміна колекцій: люди думають, що те, що виставлено в музеї, – то все, що є, немає сенсу приносити щось до музеїв – припадатиме пилом у фондах. Це міф: час від часу дістаємо щось цінне із фондосховища й оновлюємо колекції, проводимо тематичні виставки. Плюс наукова робота: ніхто її не бачить, а вона завжди кипить – спеціалісти їздять в архіви, працюють із документами, готують наукові дослідження, публікації».

А ще разом з колегами А. Єрмолова організовує зустрічі з відомими людьми, екскурсії, бере участь у роботі клубу для переселенців, хоча він зараз діє не так активно, як раніше: люди вже освоїлися, влаштувалися на роботу. «Музей є тим осередком, де можна щось робити в ідеологічному плані. Це

зброя, яку можемо використовувати в нинішній війні, якщо не на передовій, то тут. Тобто кожен випуск нашого альманаху чи путівника – патрон у звільнення мого рідного Луганська», – упевнена оповідачка.

Активно освоївшись у новому місці та ставши повноцінним членом Бориспільської громади, Алла продовжує слідкувати за життям Луганська: «Свекруха розповідала, що наразі в Луганську працює «Український театр» на чолі з Михайлом Голубовичем, ставлять постановки українською, але, все одно, це не той Луганськ, який був раніше».

Кожного року Алла їздить до бабусі в Новоайдарський район, започаткувала традицію – привозить звідти зібраний власноруч чай: «Нині там дуже екологічний район – автобуси не ходять, нічого не працює, хоча й раніше в селі не було промисловості, але лисиці не жили за двором і косулі городом не бігали».

Алла стверджує, що не відчувається відірваною від життя чи покинутою, вона не вважає, що держава їй щось винна. «Звісно, у мене там залишився будинок, який наразі не можна продати. Тому про купівлю житла в Борисполі поки не йдеться. Допоки так триватиме – не знаю. Мені здається, що то був луганський період мого життя, а зараз триває бориспільський – як-от у письменників чи художників – і мені подобається все, що в ньому відбувається. До перцю на город не поверталася жодного разу за 6 років, хоча кожного року роблю посвідку, щоб перетнути лінію розмежування», – розповідає А. Єрмолова.

Каже, що війна й переїзд змінили життя однозначно на краще. У родини Єрмолових з'явилося нове хобі – веломандрівки: «Нині ми не лише Бориспільський район об'їхали, а й у мандри вирушали – у Миколаївську область, Одеську, на Херсонщину. Чергували потяг і велосипед, але в цілому кілометрів 450 на колесах проїхали. Вважаємо це одним із найбільших досягнень і плануємо тур спершу в Західну Україну, а згодом і на закордон».

Завдяки веломандрівкам знайшли майстерню із гутництва на Бориспільщині: почали досліджувати випадкові знахідки, залучали карти й

навіть всією сім'єю вітрину оформили до відкриття бориспільського музею після ремонту.

Син Арсеній – наймолодший волонтер Борисполя. Як тільки приїхали в місто, він виявив бажання продавати свої вироби на ярмарку майстрів до Дня міста, на той час захоплювався плетінням браслетів із резинок. Перший рік розпродавав прикраси, які накопичилися, на наступний проводив майстер-клас, а зібрані гроші сім'я передавала в 72 бригаду. Як пригадує Алла, «очільниця волонтерської організації «Територія підтримки» Наталія Сичова тоді проходила повз, спитала, що продає. Арсеній відповів, що хоче, аби швидше звільнили рідне місто, тому долучається, як може. Мене тоді біля нього не було. Пам'ятаю, якось Наталія зайшла до музею й почала переповідати цю історію, так піднесено каже: «З таким хлопчиком познайомилася! Заради таких хлопчиків варто воювати!» А я кажу: «Та це ж мій син», а вона розповіла, що давно хотіла його знайти». Тож на день волонтера у 2017 році Арсенію вручили нагороду й від 72 бригади – прапор із хорошими, підбадьорливими словами. «Він нам дуже дорогий як пам'ять. Він висить у нас вдома. І висітиме, поки війна не скінчиться», – переконані в родині Єрмолових.

Загалом, за словами директорки Бориспільського державного історичного музею Наталії Йови, заклад не стояв осторонь війни на Сході з початком військової агресії та «перетворився на справжній осередок підтримки учасників АТО і переселенців» [4, 270]. Працівники у вільні хвилини в'язали шкарпетки, шили постільну білизну. Музей і досі лишається одним із осередків міста, де гуртуються колишні переселенці, які сьогодні вже відчують себе повноцінними членами громади.

Список використаних джерел

1. Внутрішньо переміщені особи. *Міністерство соціальної політики України*. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> (дата звернення: 18. 04. 2020).

2. Переселенці зі сходу – хто вони? Наша історія у картинах. *Громадська організація «Чайка»*. URL: <http://chaika.org.ua81/> (дата звернення: 17. 04. 2020).
3. Слободян О. Як виміряти інтеграцію внутрішньо переміщених осіб. *Аналітичний центр CEDOS* : веб-сайт. URL : <https://cedos.org.ua/uk/articles/yak-vymiryaty-intehratsiiu-vnutrishno-peremishchenykh-osib> (дата звернення: 18. 04. 2020).
4. Тоцька Л. Волонтерський рух Борисполя. *Бориспільський край* : краєзнавчий альманах. 2017. Вип. 4. С. 264–272.

РОЗДІЛ 3

ГЕРОЇЗМ ЗАХИСНИКІВ УКРАЇНИ

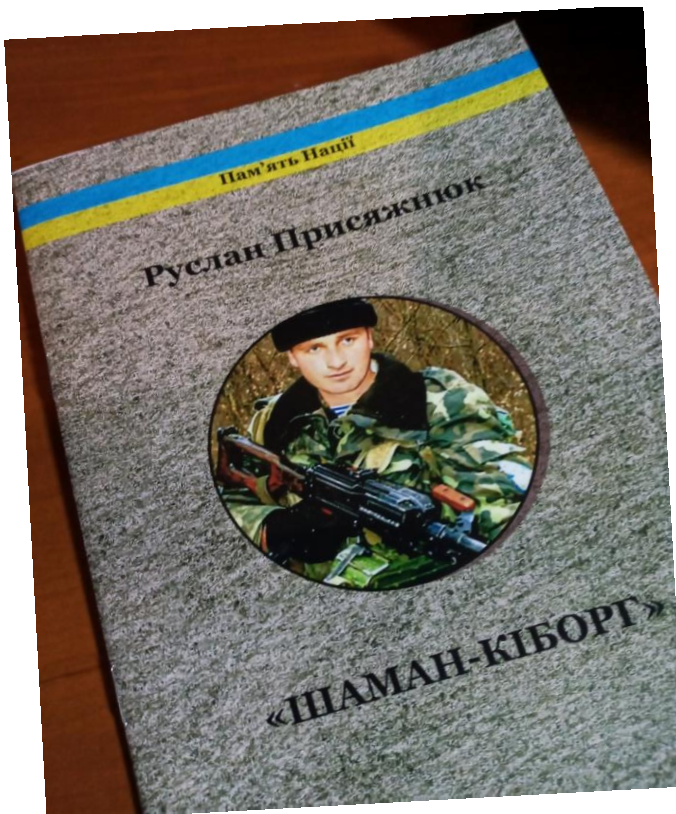
*Баран Юлія Юріївна,
учитель історії та правознавства Папківської загальноосвітньої
школи I-III ступенів Макарівської районної ради*

Любили. Вірили. Чекали...

Руслан Присяжнюк – кіборг «Шаман»

Про війну писати дуже важко... Про неї не скажеш із захопленням, радістю... Про неї завжди хочеться якнайшвидше забути, викреслити з пам'яті... Для чого вона приходить?! Кому від неї користь?! Вона краде в нас найцінніше: спокій, щастя, здоров'я, а в декого – й життя. У сина забирає тата, у дружини – коханого, у батьків – їхню дитину...

Війна 2014 року, яка розпочалася на Сході України, забрала того, кого любили, кожного вихідного дня чекали на батьківському порозі... І вірили, що та війна не зачепить їхню сім'ю, молися за Україну, і за нього, такого рідного й найкращого Русланчика...

Руслан Присяжнюк – Герой України. Син своєї землі. Чудовий батько, люблячий син і чоловік, який також палко любив й Україну. І віддав своє життя за її незалежність та свободу. Загинув... Молодий, повний сил і планів на майбутнє. Помирати у двадцять сім років, під завалами донецького аеропорту, рятуючи своїм життям стратегічну висоту української армії – то

справжній героїзм! «Він не міг по іншому, – пригадує мама героя. – Не міг, бо хто як не він? «Мамо, тільки я, бо Україна в мене одна, так як і ти...»

Руслан Присяжнюк – солдат, навідник (кулеметник) 90-го десантного штурмового батальйону «Житомир» 81 окремої десантно-штурмової бригади Збройних сил України, позивний «Шаман».

Народився Руслан 8 червня 1988 року в селі Буцні Летичівського району Хмельницької області. Мама Руслана виховувала його та ще трьох дітей одна, дуже рано втративши їхнього батька. У кожного вкладала любов і ніжність, хоч було нелегко. Із дитинства формувала повагу й гордість до рідної землі, виховавши справжніх патріотів своєї країни.

Ще з дитинства Руслан був наполегливий, усього намагався досягти самостійно. Навчався в Голенищевській середній школі. Після закінчення продовжив навчання в Хмельницькому будівельному ліцеї № 7, закінчив навчання з відзнакою. У 2007 році був призваний до Збройних сил України на строкову службу. Військову службу проходив у десантних військах – у Миколаївській 79-й аеромобільній бригаді та Львівському 80-му аеромобільному полку (в/ч А0284, м. Львів). Зі слів мами, служба Руслану була до душі, служив із великим бажанням.

Після завершення служби переїхав у м. Київ, працював будівельником. Невдовзі познайомився з дівчиною Анастасією, із якою пов'язав свою долю. Молода сім'я придбала будинок в с. Пашківка Макарівського району Київської області, де планували прожити решту щасливого життя, виховуючи синочка Кирилка [1, 5]. Але не судилося...

У серпні 2014 року Руслана мобілізували в Летичівському-Старосинявському об'єднаному районному військкомісаріаті. Він потрапив у 95-у окрему аеромобільну бригаду, де почав формуватися штурмовий батальйон «Житомир», який восени 2014 року був переведений до складу новоствореної 81-ї бригади.

Із 15 листопада до 26 грудня 2014 році брав участь в антитерористичній операції в Донецькій області, дістав поранення руки та контузію, але в госпіталі в Бахмуті пробув лише добу – повернувся до побратимів [1, 5].

Останній раз був удома перед Різдвом... 6 січня 2015 року повернувся на фронт. 15 січня з міста Костянтинівка виїхав на ротацію в район Міжнародного аеропорту «Донецьк» та із групою десантників заїхав у новий термінал. 19 січня в телефонній розмові з дружиною повідомив, що поранений. Востаннє зв'язувався з рідними 20 січня о 12.30 [1, 7]. І все. Молоде життя обірвалося. Того ж 20 січня 2015 року дружина лишилася коханого, син татка, мама сина...

Майже місяць перебував у списку зниклих безвісти. 18 лютого матері повідомили, що знайшли тіло серед загиблих, яких вивезли з моргу Донецька [1, 7].

26 лютого 2015 року похований на кладовищі с. Пашківка Макарівського району.

Загинув під завалами Донецького аеропорту внаслідок підриву російсько-терористичними угрупованнями другого поверху й руйнування споруди терміналу. Потім згодом про них, захисників аеропорту, самі ж росіяни скажуть, що вони неймовірні хлопці-кіборги. Незламні та нескорені. Посмертно.

Пам'ять ... Це напевно єдине, що лишається з нами до останнього подиху. Людина здатна не забувати тих, хто зробив надважливе для своєї країни, сім'ї, народу. Історія – це, перш за все, пам'ять про вчинки наших героїв.

Руслан Присяжнюк – воїн, лицар добра, патріот України. А ще він син мами Поліни Савчук. Поліна Савчук розповіла: «Мій чоловік помер, коли Руслану було 10 років. Крім нього в мене було ще двоє синів та донька, іноді було дуже важко, але я виховала їх як справжніх людей. За кожного я горда й пишаюся ними.

Коли народився Руслан, ми з чоловіком усе думали, яке ім'я сину дати. Чоловік вирішив: «Нехай буде Руслан. Руслан – це переможець, славний воїн».

Руслан був дуже добрим і уважним сином. Коли ще навчався в школі, завжди поспішав додому. Допомагав по господарству, любив тварин. Особливо собак, і мені завжди здавалося, що стане кінологом, але став будівельником.

Він уже в дитинстві був дуже сильним хлопчиком, що відчувалося в усьому: у дужому тілі, у його наполегливості багато досягти в житті, а особливо в дотриманні свого слова. Був небагатослівним, але, як скаже, так і зробіть.

Коли я важко захворіла, потрібно було терміново робити вартісну операцію, синочок допоміг. Мене прооперували, Русланчик навідувався до мене з Києва у Вінницю двічі на тиждень – і хвороба відступила» [1, 9].

«Строкову службу проходив в елітних аеромобільних військах у Миколаєві. Служба йому подобалась. Він настільки полюбив десантні війська, що навіть ніколи не визнавав і не святкував інших свят, навіть свого дня народження. Завжди казав: «У мене одне свято – День ВПВ!»

Ще за два роки до війни Руслан неодноразово говорив: «Мамочко, якби був живий тато, то гордився б нами. А так Ви пишайтеся нами» [1, 10].

«У серпні 2014 року Руслана викликали у військкомат. Він приїхав, пішов до військкомату, пройшов медкомісію, зібрав речі і 23 серпня вже був у Житомирі на навчанні.

2 листопада 2014 року син поїхав у зону АТО. Там він одночасно був водієм і кулеметником. А з 15 на 16 грудня зайшов у Донецький аеропорт. Телефонував мені щодня.

Остання телефонна розмова відбулася 19 січня 2015 року о 7-й годині ранку. Син сказав: «Мамо, я не знаю, чи повернуся... Але все буде добре, не хвилюйтеся...» Повідомив також, що в них біда, і попросив, аби ми додзвонилися до Києва, у Міністерство оборони, щоб прислали їм допомогу. Ми потелефонували, пояснили ситуацію, але нам сказали, що нічим не зможуть допомогти, бо туди не можна дістатися, скрізь обстріли...» [1, 11].

«У той момент Руслан знав, що не повернеться... Його позивний «Шаман» був не випадковим. Воїн мав надприродні здібності, і передбачав майбутнє. Одного разу був випадок уже в аеропорту: він сказав хлопцям, хто цього разу

виживе, так і сталося. А коли запитали в нього, що буде з ним, він лише опустил очі додолу й нічого не відповів.

Увечері 20 січня я відправила йому повідомлення, уранці 21 січня його телефон з'явився в мережі та знову зник. Відтоді зв'язку з Русланом уже не було...

Руслан ніколи не шукав легких доріг. Він був рішучим, сильним, якщо потрібно було, йшов тернистою дорогою. Я горджуся своїм сином Русланом...» [1, 11]

Кохали... Вірили... Чекали...

Із розповіді Анастасії Присяжнюк, дружини Руслана: «Я все чекала, що оголошений безвісти зниклий Руслан знайдеться, нехай поранений, але живий. На тата вдома чекав синочок, якому ледве виповнилося два роки, і який дивним чином відчув смерть батька... Увечері 20 січня 2015 року, коли Кирило лягав спати, він мені сказав: «Мамо, ти двері відкрий у кімнаті, бо зараз прийде тато і ми разом ляжемо спати». Спочатку я не звернула уваги, а потім мені подзвонили через місяць і сказали, щоб я упізнала фото...

Із Русланом я познайомилася в Києві, коли він приїхав сюди працювати. Одружилися 28 серпня 2011 року. Мешкали в гуртожитку, збирали кошту на власну квартиру. Руслан багато працював на будівництві. У грудні 2012 року в нас народився синочок Кирило. Сином Руслан дуже пишався, проводив увесь вільний час із ним. Був справжнім батьком.

У 2013 році ми придбали хатину в с. Пашківка. Працювали в Києві й постійно їздили на роботу. Багато часу проводили на колесах, але були щасливою родиною» [1, 12].

«Русланчик мріяв збудувати самостійно новий красивий дім, облаштувати баню на березі річки, засадити все великим садом...

У серпні Руслана забрали в армію. Спочатку передзвонювалися кожний день по кілька разів, а потім рідше, бо говорив, що прослуховують і можуть вирахувати сигнал, де вони знаходяться» [1, 13].

«Коли Руслан поїхав на Різдво 2015 року в Костянтинівку, то залишив всі свої речі: обручку, стрічку з молитвами, іконку. На прощання сказав, що він уже не повернеться і попросив побудувати дім для сина..» [1, 14]

Анастасія виконала прохання, і їхній з Русланом син Кирило у 2019 році пішов до школи з нового красивого будинку, який так мріяв йому збудувати його татко...

Кирилко Присяжнюк майже не пам'ятає тата, але добре знає, що він герой, що врятував його й маму від ворога. Спостерігаючи за Кирилом, коли урочисто звучить Гімн України, розумієш, що тато в нього в серці... Упевнена, що Кирилова любов і пам'ять про тата буде з ним завжди. Кирилко також, як і тато,

дуже старанний і відповідальний хлопчик. У нього багато друзів, і він завжди захищає дівчаток, коли на перерві виникають якісь суперечки. А його посмішка ладна розтопити будь-який лід у серці кожного. Вона така ж щира та добра, як і в його тата Руслана...

Таких історій від початку війни тисячі, у кожному куточку України є родини, які втратили своїх рідних: батьки – синочків та доньок, дружини – коханих, а діти – батьків. Усі вони до останнього чекали їх вдома, планували, мріяли, любили й люблять, не відпускаючи їх зі свого серця й пам'яті...

Указом Президента України від 15 травня 2015 року за особисту мужність і високий професіоналізм, виявлені в захисті державного суверенітету і територіальної цілісності України, вірність військовій присязі, Руслан Присяжнюк нагороджений орденом «За мужність» III ступеня (посмертно), а також нагрудним знаком «За оборону Донецького аеропорту» (2015 рік), медаллю «За жертвність» (2015 рік), відзнакою Президента України «За участь в антитерористичній операції» (2016 рік).

15 грудня 2015 року Руслану Присяжнюку посмертно присвоєно звання Почесного громадянина Летичева.

20 січня 2016 року в с. Голенищеве Летичівського району на фасаді Голенищівської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів ім. А. Локазюка відкрито меморіальну дошку на честь Руслана Присяжнюка.

20 червня 2017 року в м. Хмельницькому в навчальному закладі «Хмельницький центр профтехосвіти сфери послуг», до складу якого увійшов ліцей, де навчався Руслан Присяжнюк, також відкрито меморіальну дошку на честь героя.

У жовтні 2018 року в с. Пашківці громада села облаштувала Парк слави на честь загиблих в АТО героїв-земляків – Руслана Присяжнюка та Віталія Костенка.

Односельцям Руслана теж лишається лише пам'ять про нього, героя, який своїм життям прикрив наше мирне небо. Кожного року педагогічний колектив організовує вечір пам'яті кіборга Руслана Присяжнюка.

За підтримки Всеукраїнської кампанії «Пам'ять Нації», її очільника О. Алфьорова, односельчан, педагогічного й учнівського колективу Пашківської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів, спортсменів ФК «Юність» (с. Пашківка), журналістів Р. Ткачука й М. Кравчені, родини Руслана Присяжнюка у 2020 році була видана книга про Руслана Присяжнюка «Шаман-кіборг».

Герої не вмирають, адже вони разом із нами. Вони житимуть доти, допоки ми про них пам'ятаємо.

Список використаних джерел

1. Гедз Віталій. Руслан Присяжнюк. «Шаман-Кіборг». Київ : Видавець О. Філюк, 2020. 23 с.

Некрасова Ірина Миколаївна,
заступник директора позашкільного відділення Білоцерківського
навчально-виховного об'єднання «Загальноосвітня школа I-III ступенів № 15 –
дитячо-юнацький спортивно-оздоровчий клуб» Білоцерківської міської ради

Володимир Вікторович Назаренко – позивний «Квадрат»

«В Україні національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства... важливою складовою національно-патріотичного виховання є поширення інформації про досягнення наших співвітчизників та їх внесок у скарбницю світової цивілізації, зокрема у сферах освіти, науки, культури, мистецтва, спорту, висвітлення внеску представників корінних народів та національних меншин України та громадян інших держав у боротьбу за державну незалежність і територіальну цілісність України, процес її державотворення, вітчизняну наукову, духовно-культурну спадщину» [1].

Із метою патріотичного виховання, утвердження любові до Батьківщини, духовності, моральності, ушанування героїзму захисників незалежності й територіальної цілісності України потрібно виявляти, досліджувати та поширювати інформацію серед учнів та учнівської молоді про мужніх патріотів-українців, які борються й відстоюють інтереси держави.

Мета дослідження – популяризація життєвого шляху Володимира Вікторовича Назаренка – нашого співвітчизника, військовослужбовця, учасника АТО / ООС, патріота. Його вчинки й життєвий шлях є прикладом мужності, відданості своїй Батьківщині, боротьби за свободу, незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України.

Володимир Вікторович народився 13 травня 1972 року в с. Плоске Знам'янського району Кіровоградської області в сім'ї військовослужбовця. Батька Володимира, у зв'язку із специфікою роботи, переводили в різні військові частини. Тож сім'ї доводилося змінювати місце проживання.

Так, у 1979 році маленький Володимир почав навчатися в першому класі в школі міста Кривого Рогу. Невдовзі, у 1980-1985 роках, навчався в школі № 20

Північної групи військ у м. Свідниця, у Польщі. Потім знову переїзд, до Білої Церкви; у 1985-1989 року навчався в загальноосвітній школі №8 нашого міста.

У 1990-1992 рік проходив строкову службу у Збройних Силах СРСР на Кольському півострові, а потому повернувся до міста Білої Церкви, яке вже стало рідним. Від 1992 року навчався в Білоцерківському національному аграрному університеті на факультеті «Ветеринарна медицина»; 1997 рік отримав диплом і кваліфікацію лікаря ветеринарної медицини.

Але за здобутою професією не працював: у 1997-2005 роках продовжив військову службу у Збройних силах України. 2002 року потрапив до 72-ї гвардійської механізованої дивізії (нині 72-а механізована бригада імені Чорних Запорозжців Оперативного командування «Північ» Сухопутних військ Збройних Сил України (військова частина А2167, місто Біла Церква Київської області). За ці роки займав різні посади: 229-й полк – начальником служби паливно-мастильних матеріалів; окремий танковий батальйон – старшиною танкової роти; 1129-й зенітно-ракетний полк – старшиною зенітно-ракетної батареї; 459-й ракетній бригаді – командиром топогеодезичного взводу.

2005 року залишив військову службу й до 2014 року працював у цивільних підприємствах.

Початок гібридної війни 2014 року не залишив байдужим жодного українця. І Володимира Назаренка також. Зростаючи в сім'ї військового, із дитинства засвоїв, що головний обов'язок чоловіка – захищати свою родину й Батьківщину. Тому 2014 року, коли почалася війна, чекав на повістку з військомата. Коли повістка не прийшла, пішов до військомата сам. У цей час формувались 11-й, 12-й та 25-й добровольчі батальйони «Київська Русь». Так у червні 2014 року потрапив у 25-й окремий мотопіхотний батальйон, який складався з активістів самооборони майдану й мешканців Київської області. У 25-му батальйоні у 2014-2015 роках займав посаду начальника автомобільного та бронетанкового складу.

Від 2015 року до червня 2018 року – начальник бронетанкової служби 25-го батальйону; із червня 2018 року – командир протитанкового взводу роти

вогневої підтримки мотопіхотного батальйону 54-ї бригади, до складу якої увійшов 25-й батальйон.

Володимир Вікторович Назаренко, або, як називають його побратими, «Квадрат», брав участь у боях за Дебальцеве, Троїцьке, Попасну, Рідкодуб, Луганське, Нікішино, Вуглегірськ. У складі груп доставляв боєприпаси, паливно-мастильні матеріали, продукти харчування на блокпости Нікішино, Вуглегорська, Рідкодубу, де побратими були в оточенні.

«У серпні-грудні 2014 року, – згадує тато, – 25-й батальйон утримував позиції на передовій лінії АТО в секторі «С» у Дебальцевому. Із грудня 2014 року бійці батальйону виконували бойове завдання з оборони траси Луганськ-Донецьк (у районі Дебальцевого). Батальйон займав позиції на Дебальцівському плацдармі. Велась оборона Вуглегірська, Рідкодуба, Нікішино, Кам'янки, Логвинова та Нижнього Лозового».

Бої за Дебальцівський плацдарм – одне з найбільших зіткнень на Донбасі. Дебальцеве – місто з великим залізничним вузлом, яке лежить на автошляху міжнародного значення й поєднує Луганськ із Донецьком. Бої під Дебальцевим загострилися після Першого мінського перемир'я з жовтня 2014 року [2]. З усіх сторін у ньому взяли участь тисячі бійців, сотні одиниць техніки й важкої артилерії. У ході їх проведення наші війська виконали визначені стратегічні завдання й були виведені з-під ударів противника в нові райони, зайняли вигідне оперативне положення. Просування противника вглиб території України було зупинено. Незважаючи на відступ з Донецького аеропорту та м. Дебальцевого, сили АТО / ООС і досі продовжують тримати ці території під вогневим контролем.

Зі спогадів «Квадрата»: «У 2014-2015 рр. разом із бойовими товаришами доставляли боєприпаси, паливно-мастильні матеріали, продукти харчування на блокпости Нікішино, Вуглегорська, Рідкодуба. Усе перевозили на машині ГАЗ-66, яку супроводжували танк, БРДМ (бойова розвідувально-дозорна машина), БТР (бронетранспортер).

Противник робив усе, щоб допомога не надходила на блокпости, тому дороги постійно обстрілювали. Для нашої безпеки колона виїжджала переважно вночі, їхали з вимкненими фарами, орієнтувалися переважно за вибитими машинами снігом.

2 лютого 2015 року під час транспортування боєприпасів, паливних матеріалів і харчових продуктів спільна група 25-го батальйону та 128-ї бригади потрапила в оточення в селі Рідкодуб. Із засідки було підірвано ГАЗ-66 з боєприпасами й паливними матеріалами, БРДМ, було пошкоджено танк.

Я був за кермом ГАЗ-66. У кузов автомобіля попали із РПГ, і я дивом встиг вискочити із кабіни. Так, як водії кладуть свої бронезилети на скло для захисту, вискочив із машини без бронезилета. Під обстрілами бігли в сторону БТР, який «збирав» усіх вояків, але під час обстрілу декілька чоловік ударно-вибуховою хвилею було знесено із броні. Я був серед них. Хтось наздогнав БТР, а я отримав травму (надрив зв'язок колінного суглоба). Біль у нозі не дала змогу наздогнати БТР, і мені довелося добиратися, як міг, під обстрілом, відстрілюючись. Коли патрони закінчувалися, залишив декілька, бо твердо вирішив не здаватися в полон. Рухався в сторону нашого блокпосту під кулеметною чергою, розуміючи, що шансів вижити немає: я на відкритій місцевості, як на долоні, ще й без бронезилета. Я бачив кулі, що летіли попереду мене, чув також і свист куль, що летіли позаду. Якийсь час біг, а коли сили скінчилися, просто йшов, як міг. Здавалося, що минула ціла вічність. Мене побачили з блокпосту, і БТР виїхав назустріч. Залізти на нього вже не було сил, хлопці просто затягнули мене на БТР. Тільки в шпиталі я зрозумів, що сталося. Хлопці, які бачили, як по мені стріляли з кулемета й ні разу не влучили, не могли повірити своїм очам. Мабуть, я народився «в сорочці».

У тому бою загинули четверо наших хлопців, ще двоє попали в полон, хтось отримав контузію. Я декілька місяців провів у шпиталі з контузією та надривом зв'язок колінного суглоба. Тепер я святкую день народження двічі на рік: 13 травня і 2 лютого. Я ще не раз подумки повертався до того бою і зрозумів: те, що я вижив, – це просто диво!»

Під час бойових дій у грудні 2014 року Володимир Вікторович отримав контузію головного мозку, у лютому 2015 року – надрив зв'язок колінного суглоба та контузію головного мозку. Після лікування повернувся в батальйон. У 2017 році – компресійно-уламковий перелом поперекового хребця. Був прооперований (замість зламаного хребця встановили титанові пластини, систему «Інтерлок»)» [3].

Після реабілітації та місячної відпустки Володимир Вікторович повернувся до служби на посаду начальника бронетанкової служби 25-ї ОМПБ, яка в цей час перебувала на «Світлодарській дузі» (сmt. Луганське, Бахмутський район, Донецька область). «Бої на Світлодарській дузі – епізод війни на сході України на південь від міста Світлодарськ Донецької області. Світлодарська дуга – лінія оборони, на яку на початку 2015 року відійшли з Дебальцевого сили АТО» [4].

У вересні 2018 року «Квадрату» довелося перенести операцію з видалення системи «Інтерлок» у зв'язку з переломом металокопструкції. У листопаді 2018 року знову повернувся на службу. У квітні 2019 року 25-й окремих мотопіхотний батальйон ввійшов до складу 54-ї окремої мотопіхотної бригади.

19 квітня 2019 року прапорщику В. В. Назаренку було присвоєно звання «Молодший лейтенант» та переведено на посаду командира протитанкового взводу роти вогневої підтримки. Але в серпні 2019 року за станом здоров'я Володимира Вікторовича було переведено у військову частину 3466/86 м. Києва на посаду ветеринарного лікаря.

Молодший лейтенант Володимир Вікторович Назаренко має такі нагороди: почесний нагрудний знак начальника Головного штабу – Головнокомандувача Збройних сил України «За вірність у військовій службі» III-го ступеня, нагрудний знак «25-й батальйон Київська Русь», пам'ятний знак учаснику подій «Дебальцеве 2015», медаль за участь у боях «Світлодарська дуга», нагрудний знак «За мужність, патріотизм, націоналізм», медаль «Учасник АТО», медаль «Ветеран війни», іменний годинник (із нагоди 4-ї річниці

створення батальйону), відзнаку Президента України «За участь у Антитерористичній операції».

«Квадрата» запрошують до рідної школи на заходи вчителі й учні. У Білоцерківському навчально-виховному об'єднанні «Загальноосвітня школа №15 – ДЮСОК» навчається його донька Вероніка Назаренко. У її класі на почесному місці є прапор, подарунок тата. Цей прапор був свідком сили, волі, мужності, стійкості, високого духу, бажання відстояти кожен сантиметр української землі й тяжких боїв за нашу рідну країну.

Володимир Вікторович Назаренко – приклад справжнього чоловіка. Він – достойний син, люблячий тато, коханий чоловік, гордість рідної школи, славетний наш земляк. А також герой, герой сучасності, який живе серед нас, справжній наш захисник і патріот.

Список використаних джерел

1. Про Стратегію національно-патріотичного виховання : Указ Президента України від 18 травня 2019 року за №286/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019>.
2. Бої за Дебальцеве (2015). *Вікіпедія*. https://uk.wikipedia.org/wiki/Бої_за_Дебальцеве.
3. Назаренко В. В. Спогади (записано зі слів очевидця) / укл. Некрасова І. М. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Бої_на_Світлодарській_дузі.

Учителі Київщини – захисники України, гордість держави:

нариси про вчителів Київщини, учасників АТО / ООС

Шанобливе ставлення до великої Перемоги і ветеранів Другої світової війни є обов'язком держави і громадян України. Події Другої світової війни не перестають вражати силою народного духу, величчю подвигу мільйонів, тих, хто піднявся на захист Батьківщини, своїх родин та осель.

Напередодні 75-річчя Перемоги над нацизмом ушановуємо пам'ять братів, батьків, дідів і прадідів, які відстоювали свободу й незалежність нашої держави зі зброєю в руках. Цього дня також низько вклоняємося захисникам України, які виконували і продовжують виконувати військовий обов'язок у зоні проведення АТО / ООС.

Сучасні захисники України – такі різні, та єднає їх те, що героями стали не на словах. Об'єднані реальною справою, вони засвідчили дієвий патріотизм, готовність відстоювати незалежність держави й кожного її громадянина. Тож велика шана й повага – це те найменше, що можемо висловити їм.

Свій внесок у виборювання демократичних прав і свобод зробили вчителі Київщини. Залишивши мирну працю, стали на захист як справжні чоловіки – чесні, сильні й мужні, готові взяти на себе відповідальність не лише за власну родину, але й за Вітчизну.

Антон Андрійович Андрущенко,
учитель фізичного виховання та «Захисту Вітчизни» Бориспільського
навчально-виховного комплексу «Гімназія «Перспектива» –
загальноосвітня школа І-ІІ ступенів» імені Володимира Мономаха
Бориспільської міської ради Київської області

Народився Антон Андрійович 20 жовтня 1990 року в с. Старе Бориспільського району Київської області.

У 1996-2008 роках навчався в Старинській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів; у 2008-2012 роках – у Київському національному університеті фізичного виховання та спорту України, здобув спеціальність учителя фізичного виховання й інструктора з туризму.

Після закінчення університету працював учителем фізичного виховання у школах Бориспільщини. Педагог вирізняється сумлінністю, старанністю й дієвим патріотизмом.

На початку 2016 року Антон Андрійович був

призваний на військову строкову службу, у частину № 3066, у батальйон імені генерала Сергія Кульчицького. Виконував бойові завдання в зоні АТО/ООС, захищав кордони України, перебуваючи на посаді старшого кулеметника. Саме в той час військовослужбовці батальйону імені генерала Сергія Кульчицького в зоні АТО охороняли м. Попасну Луганської області. Потім були бої на околицях міста.

Нагороджений багатьма грамотами та бойовими нагородами, зокрема медалями «Ветеран війни» та «Батальйон Кульчицького».

Із 2018 року А. А. Андрущенко працює в Бориспільському навчально-виховному комплексі «Гімназія «Перспектива» – загальноосвітня школа І-ІІ ступенів» імені Володимира Мономаха Бориспільської міської ради Київської області на посаді вчителя фізичного виховання та «Захист Вітчизни».

Антон Андрійович – палкий патріот Батьківщини, який героїчно її захищав.

Михайло Миколайович Беліцин,
учитель фізичної культури Ясенівської загальноосвітньої школи І-ІІ
ступенів Ставищенської районної ради Київської області

Народився Михайло Миколайович 13 листопада 1965 року в мальовничому селі Яблунівка Білоцерківського району Київської області.

Після закінчення Яблунівської середньої школи в 1983-1985 роках служив у Збройних силах СРСР. Від 1985 року навчався в Чернігівському державному педагогічному інституті імені Т. Г. Шевченка за спеціальністю «Початкове військове навчання і фізична культура». Після закінчення навчання від 1991 року працював на різних посадах: у 1995-1997 роках – на посаді інспектора в справах неповнолітніх в органах МВС України, 2010 року призначений на посаду вчителя фізичної культури Ясенівської загальноосвітньої школи I-II ступенів. Високий професіоналізм, відданість обраній справі, власний стиль вирізняють М. М. Беліцина з-поміж інших наставників дітей та учнівської молоді.

Але найпочесніший обов'язок, вважає педагог, – захищати Батьківщину. У 2016 році був призваний на військову службу за контрактом осіб офіцерського складу. Від 28 вересня 2016 року до травня 2017 року Михайло Миколайович служив заступником командира з морально-психологічного

забезпечення 3-ої танкової роти 72 ОМБр танкового батальйону в районі Авдіївки, у травні-жовтні 2017 року – заступником командира 4-ої роти 2 механізованого батальйону 27 ОМБр з морально-психологічного забезпечення в селі Верхньоторецьке в районі Авдіївки, а від травня 2018 року до січня 2019 року – заступником командира мінометної батареї 2 механізованого батальйону 72 ОМБр з МПЗ в селищі Троїцьке Луганської області.

У березні-липні 2019 року М. М. Беліцин був учасником Міжнародних навчань у смт. Стеричі Львівської області, у липні-серпні 2019 року пройшов підготовку та відбув у ООС у район м. Попасної Луганської області.

Із 9 вересня 2019 року за наказом ОК Північ був переведений у Ставищенський РВК для подальшого проходження військової служби за контрактом із ЗСУ.

Справжній чоловік – це сильна людина. У нього справа честі – понад усе. Саме таким є Михайло Миколайович Беліцин.

**Олександр Сергійович Єрощенко,
учитель історії загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів
смт. Коцюбинське Київської області**

Народився Олександр Сергійович 4 жовтня 1982 року в родині військового моряка. Перші 10 років проживав у Калінінградській області у військовому середовищі – родина досить часто переїжджала з одного військового містечка до іншого. Тож він із дитинства мріяв про військову службу.

У 2000 році Олександр Сергійович був призваний на строкову службу, був відряджений до навчального центру молодшого командного складу в м. Борисполі. Випустився молодшим сержантом, 2 роки був військовослужбовцем за контрактом. Але до військового інституту так і не вступив за станом здоров'я, хоча двічі складав іспити: спочатку до Львівської політехніки, а потім до Військового інституту в університеті Т. Г. Шевченка. У 2003 році в Олександра народилася донька Анна, тож довелось залишити службу за сімейними обставинами.

У 2008 році О. С. Єрощенко закінчив історичний факультет Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка за спеціальністю «Історик-правознавець»; у 2009 році почав працювати вчителем історії в загальноосвітній школі I-III ступенів у смт. Коцюбинське Київської області. 2010 року став науковим співробітником Національного військово- історичного музею України.

Із початком Революції гідності Олександр підтримав Майдан, брав участь у протистояннях. А вже у квітні 2014 року пішов добровольцем до 2 добровольчого батальйону Національної Гвардії. У вересні 2014 року Олександру Єрощенко вдалося перейти на службу до 95-ї аеромобільної бригади у 3 роту 1 батальйону. Службою в аеромобільних військах дуже пишався: ще б пак, збулася його давня мрія.

Військовики 95-ї окремої аеромобільної бригади отримали завдання доставити боекомплект для територіального підрозділу «Кривбас» у передмістя м. Дебальцевого. Одразу після виконання поставленого завдання військові мали повернутися до м. Слов'янська. Однак у зв'язку зі зміною бойової ситуації їм було наказано залишатися на місці як силам підкріплення. У передмісті тривали обстріли. Квадрат дій був незнайомий, адже група прибула сюди нещодавно, тож важко було зорієнтуватися. Під час штурму українських позицій бойовиками Олександр побачив, як від кулі впав один із офіцерів. Пораненому сепаратисти не давали відповзти в безпечне місце, і Олександр, не роздумуючи, кинувся прикривати побратима. Та в цей час поцілили в нього. Він ще намагався повзти, але коли військовики змогли підійти до товариша, Олександр уже не дихав. Це сталося 14 лютого 2015 року. Після цієї сутички із силами супротивника надійшла команда відступити.

Побратими забрали загиблого товариша. Діставалися до місця дислокації частини поночі, не вмикаючи фари й щомиті ризикуючи розбитися. Зі

Слов'янська загиблого Олександра товариші привезли в Бучу, до батьківського дому.

Поховали Олександра Єроценка 17 лютого 2015 року на Алеї Слави Ірпінського міського кладовища.

Указом Президента України № 282/2015 від 23 травня 2015 року «за особисту мужність і високий професіоналізм, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі» О. С. Єроченко нагороджений орденом «За мужність» III ступеня (посмертно).

**Дмитро Анатолійович Керосіров,
керівник гуртків Володарського районного центру
творчості дітей та юнацтва**

Народився Дмитро Анатолійович 24 квітня 1974 року в місті Джамбул в Казахстані. У восьмирічному віці переїхав з батьками в Україну. Навчався у Володарській середній школі № 1.

Із 1989 року продовжував здобувати освіту у Володарському середньому професійно-технічному училищі № 27, яке закінчив із відзнакою. 1992 року вступив до Київського електротехнічного технікуму, який закінчив у 1997 році, бо був призваний до Збройних сил України. Службу проходив у прикордонних військах на півострові Крим.

Від початку політичних і суспільних змін в Україні під час масових протестів на Майдані передавав протестувальникам пальне й шини, які збирав разом із друзями.

Із початком військових дій агресора на Сході України вдома вже залишатися не зміг. 13 червня 2014 року був мобілізований до Збройних сил України.

Побачивши, у

якому скрутному становищі перебували військові, почав збирати обладнання та продукти для того, щоб забезпечити необхідним побратимів. 17 серпня 2014 року у складі добровольчого батальйону «Київська Русь» вирушив на Донбас. За рік війни на Сході України в боях з агресором пройшов нелегкі випробування на мужність і відданість Батьківщині.

Основним призначенням бійців батальйону на Сході країни було несення постової служби на блокових постах у районі Дебальцевого. Дмитро Анатолійович служив у роті матеріально-технічного забезпечення. Під час служби в зоні АТО отримав звання старшини. У зоні АТО/ООС служив до 20 червня 2015 року.

Від 2016 року Дмитро Анатолійович працює керівником гуртка військово-патріотичного спрямування «Захисник України» у Володарському районному центрі творчості дітей та юнацтва. Проводить активну виховну роботу серед учнівської молоді та власним прикладом формує у вихованців почуття патріотизму.

Із 2018 року навчається на історичному факультеті Уманського державного педагогічного університету і мріє достойно виховувати молоде покоління, віддане Батьківщині.

Віталій Миколайович Коваленко,
учитель української мови і літератури навчально-виховного комплексу
«Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів – дитячий садок» Сквирського
району Київської області

Віталій Миколайович Коваленко народився 5 березня 1971 року в мальовничому селі Термахівка Іванківського району Київської області. Тут пройшли його дитячі роки. Хлопчиком зростав допитливим; у нього, як і в кожного з нас у дитинстві, була мрія – обрати професію вчителя. То ж у 1990 Віталій Миколайович році закінчив Богуславське педагогічне училище за спеціальністю «Вчитель початкових класів» і почав працювати вчителем початкових класів у Буківському навчально-виховному комплексі «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів – дитячий садок» Сквирського району. Вирішивши здобути вищу освіту, молодий педагог продовжив навчання в Київському педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за спеціальністю «Вчитель української мови та літератури». Після закінчення закладу вищої освіти 1998 року працював учителем української мови і літератури в Чубинецькому навчально-виховному комплексі «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів – дитячий садок».

31 серпня 2014 року, коли на Сході України вже точилися запеклі бої, Віталій Миколайович не залишився осторонь, не споглядав, як вороги топчуть і паплюжать українську землю – був мобілізований і брав участь у військовому званні солдата в АТО в Луганській області у складі 30-ї ОМБр (окремої механізованої бригади) до травня 2015 року та в Донецькій області у складі 53-ї бригади до 13 вересня цього року.

Відзначений нагрудними знаками «За участь в АТО», «Учасник АТО», відзнакою Президента України.

Нині Віталій Миколайович знову працює вчителем української мови і літератури в навчально-виховному комплексі «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів – дитячий садок» Сквирського району Київської області.

Свою роботу дуже любить...

А вчителя люблять діти, яким він з радістю дарує сучасні знання й досвід та формує в них патріотизм, любов до неньки-України.

**Олександр Володимирович Котик,
учитель фізичної культури та захисту Вітчизни
Ставищенського навчально-виховного комплексу
«загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів – юридичний ліцей» № 2
ім. О. С. Паланського Ставищенської районної ради Київської області**

Є на карті Київської області мальовничий куточок, що славиться своєю пишною красою довкілля, – село Розкішна на Ставищенщині. У ньому в чудовій родині Котиків 5 квітня 1969 року народився син Олександр.

Після закінчення школи Олександр вступив на навчання до Київського державного інституту фізичної культури та 1992 року отримав диплом за спеціальністю «Фізкультура і спорт».

На початку педагогічної діяльності Олександра Володимировича було все: радощі і прикрощі, досягнення й розчарування. Проте любов до педагогічної професії, наполегливість у роботі допомагали долати труднощі, а творчий підхід до організації уроків фізичної культури, вимогливість забезпечили авторитет і повагу учнів, батьків, колег.

О. В. Котик вважає, що по-справжньому виховати в учнів почуття патріотизму може тільки той педагог, який палко любить свою Батьківщину.

Тому, коли в серпні 2014 року прийшла повістка з військкомату, він без вагань відбув у зону АТО виконувати свій громадянський обов'язок, де у званні молодшого сержанта на посаді командира окремої танкової

бригади з 6 вересня 2014 до 28 серпня 2015 року захищав рідну землю від агресора. Будучи командиром САУ – 2 С1 (Гвоздика), Олександр Володимирович воював біля міст Бахмута, Попасної, Дебальцевого, Золотого. Були жорстокі бої на Сході України, і вчитель із честю й достоїнством захищав рідну землю.

Педагог нагороджений медаллю «Учаснику АТО», відзнакою Президента України «За участь в антитерористичній операції», почесними грамотами Київської обласної ради.

Кожного ранку, за будь-якої погоди, йде до школи Олександр Володимирович Котик. Люди зустрічають його поглядами, сповненими поваги й любові, яку він заслужив.

**Олександр Володимирович Полуцький,
учитель Перемозького навчально-виховного комплексу
«Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів – дитячий садок» Баришівської
районної ради Київської області**

Олександр Володимирович народився 1977 року в селі Волошинівка Баришівського району. 1992 році закінчив 9 класів Волошинівської

загальноосвітньої школи I-III ступенів, у 1992-1996 роках навчався в Білоцерківському педагогічному училищі; здобув професію «Вчитель початкових класів». Чотири роки працював учителем у Перемозькому навчально-виховному комплексі «Загальноосвітня школа I-III ступенів – дитячий садок».

Із початком війни почуття справедливості покликала Олександра піти до війська для захисту Вітчизни. Із серпня 2015 року служив солдатом, стрільцем-помічником гранатометника, у 7-й роті швидкого реагування у складі 79-ї окремої аеромобільної бригади ЗСУ.

3 травня 2016 року Олександр перебував на позиції з побратимами, обстрілів цього дня під

Мар'їнкою не було. Був лише єдиний постріл ворожого снайпера, який поцілів у Олександра. Майже тиждень поранений перебував у критичному стані, і, попри намагання лікарів його врятувати, 9 травня 2016 року помер у Дніпропетровській лікарні ім. І. І. Мечникова.

Без Олександра залишилися мама й сестра.

Похований у селі Волошинівка Баришівського району.

Указом Президента України від 17 червня 2016 року № 258/2016 «за особисту мужність і високий професіоналізм, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі» Олександр Володимирович нагороджений орденом «За мужність» III ступеня (посмертно).

Володимир Ігорович Сененький,
учитель допризовної підготовки та фізичної культури Сквирської
загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №1

Володимир Ігорович народився 28 липня 1969 року в місті Теробовля Тернопільської області.

У 1976 році почав навчатися в Теробовлянській середній школі №1; завершив навчання 1986 року. Від 14 листопада 1987 року до 20 листопада 1989 року проходив військову службу у Збройних силах України.

1990 року зарахований студентом І курсу Вінницького державного педагогічного інституту. 29 червня 1994 року Володимирові Ігоровичу присвоєно кваліфікацію «Викладач допризовної і фізичної підготовки та фізичної культури» та звання лейтенанта.

Від серпня 1994 року працював учителем допризовної підготовки та фізичної культури у Сквирській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів №1. 1998 року йому присвоєно звання старшого лейтенанта.

Із 19 березня 2014 року Володимир Ігорович був мобілізований у Сквирському військовому комісаріаті. Він пригадує: «Уперше мене відправили у відрядження 6 травня 2014 року. Переважно їздив у 72-у Білоцерківську бригаду в/г ПП В 0849, де служили й воювали наші земляки, зокрема й побратими зі Сквирщини».

Був у відрядженнях у зоні АТО в Донецькій області – у м. Волновасі, с. Катеринівці, с. Солнцевому, м. Маріуполі, – та в Луганській області – у м. Щасті, м. Старобільську. Сумлінно виконував усі завдання, поставлені командуванням. 2014 року Володимирові Ігоровичу присвоєно звання капітана, а 2017 року – звання майора.

Після звільнення в запас через хворобу повернувся працювати в Сквирську загальноосвітню школу І-ІІІ ступенів №1 ім. М. Ольшевського.

Нагороджений нагрудними знаками «Учасник АТО», «Учасник бойових дій», також має відзнаку Президента України «За участь в антитерористичній операції».

Сергій Григорович Ткаченко,

методист відділу освіти Сквирської районної державної адміністрації

У кожного солдата АТО своя історія. Сергій Григорович народився 6 лютого 1964 року в мальовничому селі Васи́ли́вка на Баришівській землі Київської області. Тут минули його дитячі роки. У 1982-1984 роках проходив строкову військову службу на території Радянського Союзу і країн соціалістичного табору на посадах рядового й сержантського складу. Після служби 1991 року вступив на навчання до Київського державного педагогічного інституту ім. М. Горького, бо з дитинства мріяв бути вчителем.

Сергій Григорович розпочав свою діяльність на посаді вчителя трудового навчання у Сквирській загальноосвітній школі I-III ступенів №1 ім. М. Ольшевського; після закінчення інституту мав звання молодшого лейтенанта.

Коли в 2014 році на Сході України почали точитися запеклі бої, Сергій Григорович був мобілізований (шоста хвиля) у лави Збройних сил України. У серпні-жовтні 2015 року пройшов перепідготовку на базі Львівської Академії сухопутних військ ім. П. Сагайдачного, відпрацьовував навички військового вишколу в Міжнародному навчальному центрі на базі Яворівського полігону.

У вересні 2015 року лейтенант С. Г. Ткаченко був призначений на посаду заступника командира роботи з особовим складом другої протитанкової батареї 128-ї окремої гірсько-піхотної штурмової бригади Збройних сил України.

Від 18 жовтня 2015 року виконував військові завдання в секторі «А» у с. Розквіт Станично-Луганського району Луганської області у складі в/ч п.п. В 4673.

Із 6 березня до 30 жовтня 2016 року брав участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення й захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України в районах проведення антитерористичної операції біля населених пунктів: с. Спартака, м. Авдіївки, с. Піски Донецької області.

Сергій Григорович Ткаченко, лейтенант, сумлінно захищав рідну землю від загарбників. Має нагороди: відзнаку Президента України «За участь в антитерористичній операції», нагрудні знаки «Учасник АТО», «Ветеран війни – учасник бойових дій», медаль «За оборону рідної держави».

Від 1989 року працює методистом відділу освіти Сквирської районної державної адміністрації.

Сергій Григорович – людина, яка втілює мужність, силу й героїзм захисників рідної землі в нелегкі для України часи. Сенс його життя полягає в тому, щоб ділитися мудрістю й досвідом, насолоджуватися життям, кожною миттю, кожною дрібничкою, бачити гарне і світле, незважаючи ні на війну, ні на гіркі втрати...

Артем Миколайович Турчин,

учитель математики та інформатики Старооржицької

загальноосвітньої І-ІІІ ступенів Згурівської районної ради

Народився Артем Миколайович 5 вересня 1991 року в селі Стара Оржиця Згурівського району Київської області.

У 1998 році пішов до 1 класу Старооржицької загальноосвітньої I-III ступенів. За роки навчання проявив себе старанним і здібним учнем. Мав нахил до предметів природничо-математичного циклу, був постійним учасником районних та обласних олімпіад з географії, математики, створював екологічні проекти. Навчаючись у школі, досконало оволодів інноваційними технологіями.

Тому після закінчення Старооржицької загальноосвітньої школи I-III ступенів у 2008 році вступив на заочне відділення Київського педагогічного університету імені Михайла Драгоманова на факультет математики та інформатики.

Із 1 вересня 2008 року почав працювати у Старооржицькій школі на посаді керівника

комп'ютерного гуртка, а від 2009 року – учителем математики та інформатики в цьому закладі освіти.

У 2010 році був призваний до армії, служив у Генеральному штабі Збройних сил України. 2011 року, відслуживши, повернувся в рідне село та почав вчителювати в рідній школі.

У грудні 2016 року за контрактом був призваний до лав Збройних сил України, де і проходить військову службу при Генеральному штабі ООС. У найтяжчий для країни час він став на захист рідної Батьківщини й самовіддано захищає українську землю.

За особисту мужність і професіоналізм, бездоганне виконання військового і службового обов'язку А. М. Турчин нагороджений грамотами та відзнаками Збройних сил України.

Ольга Романівна Швалюк,

вихователь дошкільного навчального закладу № 9 «Берізка»

м. Фастова – учасник АТО / ООС

Жінки, об'єднані любов'ю до Батьківщини, боротьбою за цілісність і незалежність України, за наше щасливе майбутнє, разом із чоловіками беруть безпосередню участь в антитерористичній операції. Одна з них – Ольга Романівна Швалюк – вихователь дошкільного навчального закладу № 9 «Берізка» м. Фастова Київської області.

Народилася Ольга Романівна 12 лютого 1975 року в місті Фастові. Після закінчення Фастівської школи №1 обрала педагогічну професію. Працювала вихователем дошкільного навчального закладу № 9 «Берізка» м. Фастова.

Та коли почалася антитерористична операція, серцем відчула, що необхідно відстоювати демократичні права і свободи, боротися за цілісність держави. Бо всі люди доброї волі, які хочуть кращого життя для своїх дітей, кращого майбутнього для своєї країни, повинні стати на захист Батьківщини.

Ольга Швалюк – молода, мужня, завзята жінка – вирішила бути захисником Батьківщини, власними зусиллями й життям боронити наш мир і спокій поруч із побратимами з різними долями, об'єднаними в єдину фронтову спільноту бійців АТО.

У вересні 2016 року Ольга Романівна Швалюк була призвана до Збройних сил України. У листопаді 2016 року – вересні 2018 року була в складі 54 окремої механізованої бригади оперативного командування «Схід» на посаді командира відділення управління взводу реактивного артилерійського дивізіону на Світлодарській дузі. Сміливі та рішучі дії О. Р. Швалюк як зв'язківця дозволяли особовому складу займати кругову оборону, організувати евакуацію загиблих і поранених бойових побратимів, а також давати гідну відсіч терористам.

За мужність, самовідданість та героїзм, проявлені під час захисту незалежності, суверенітету й територіальної цілісності України в ході проведення антитерористичної операції О. Р. Швалюк отримала відзнаки «Учасник АТО» (2017 рік), «За жертвність і волю до перемоги» УПЦ КП (2017 рік), «Хрест пошани 54 ОМБр» (2018 рік).

Нині О. Р. Швалюк знаходиться на службі у військовій частині А 0704 в м. Василькові Київської області на посаді інструктора навчального взводу навчальної роти начального батальйону.

Їй наша подяка й шана! Слава Героям України!

Київщина: історія рідного краю

**Матеріали обласної науково-практичної конференції
«Краєзнавчі читання імені Лаврентія Похилевича»**

*Відповідальний за випуск: О.Д. Рокицька
Літературний редактор С. І. Мірошник
Технічний редактор: О.Ю.Ткач*

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців ДК № 6641 від 20.02.2019 р.

РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧИЙ ПІДРОЗДІЛ
КНЗ КОР «Київський обласний інститут
післядипломної освіти педагогічних кадрів»
м. Біла Церква, вул. Ярослава Мудрого, 37
Тел. (04463) 5-04-24, 5-04-22
E-mail: Kyiv_academy@ukr.net
<https://kristti.com.ua/>